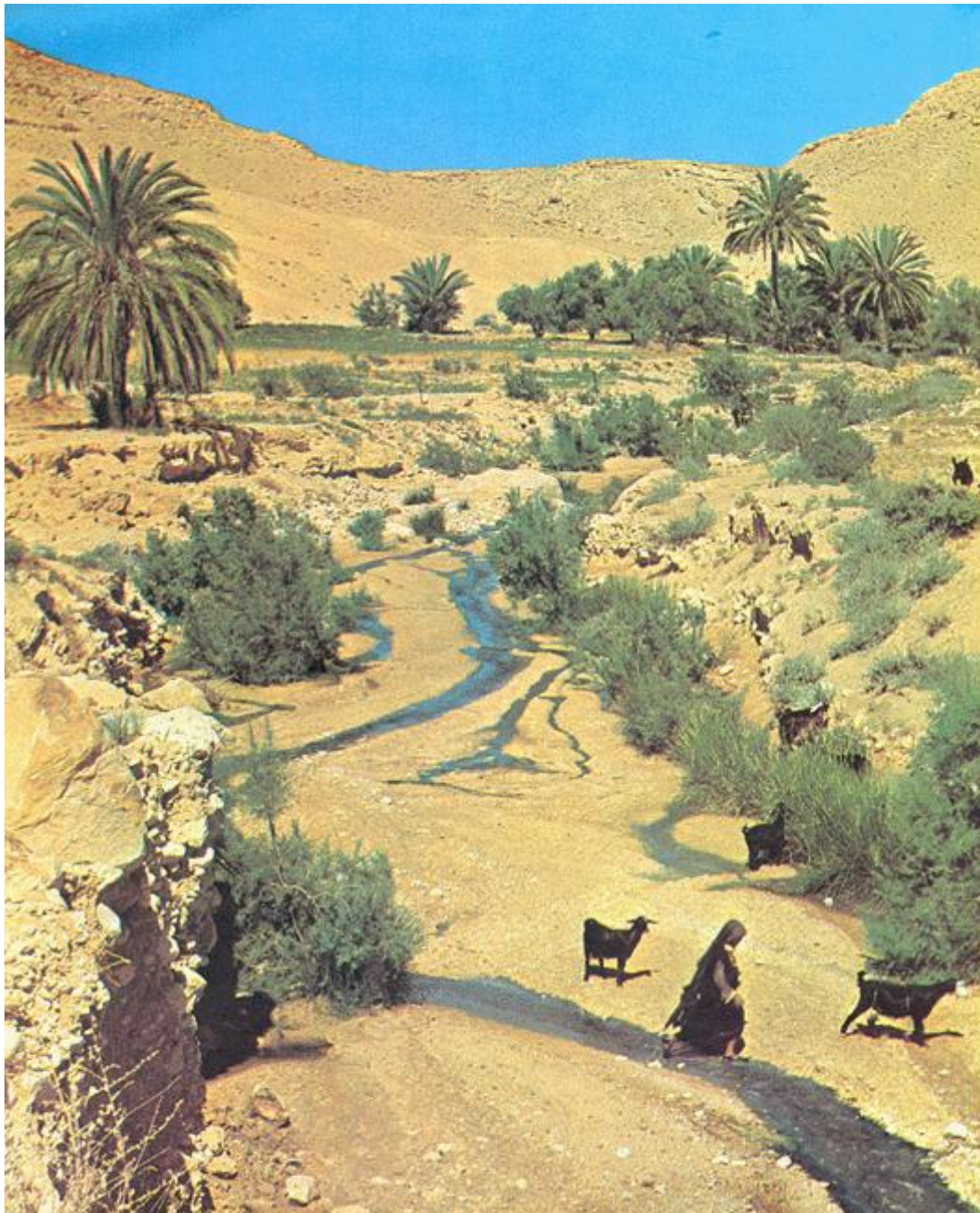

kab: → űrmérték.

kabala: a zsidóságon belül az áthagyományozás révén kapott tanítás, hagyomány. Eredetileg a Pentateuchuson kívül minden hagyományt beletartozónak tekintettek (tehát a prof.-k írásait és a többi szentírási kv.-et is). A 13. sz. óta a ~ egy misztikus-teol.-i irányzat. Ennek az irányzatnak az eredetét magában a ~ban olykor egészen Ábrahámig, sőt Ádámig visszavezetik, de alapjai a keresztény időszámítás kezdeti korából valók. Virágkorát a 12. és 13. sz.-ban élte a ~, Maimonides – Arisztotelész nyomán kiépített – racionalista irányzatának ellenhatásaként. Először Provence-ban virágzott, onnan Hispanián át eljutott Itáliába és Palesztinába, majd újra visszatért Európába. Az alapvető mű az arámul írt és főleg a leóni Mózes-ben-Semtob (1250–1305) által írt és terjesztett Zohar könyv (= ragyogás; vö. Dán 12,3-mal, amellyel a kv. kezdődik). – A ~ metafizikai, dogmatikai és exegetikai tételek gazdag tára. Isten, az En-Szoph, a végtelen, mindennek a forrása. Isten és a teremtmények közt áll a 10 Szephirot (valójában számok), amelyek kisugárzás (emanáció) révén magából az istenségből vették létüket. Eredetileg egynek tekintették őket az istenséggel, később egyre inkább az Isten működésének az istenség lényétől független szerveit látták bennük. A ~ az emberi lélek preexistentiáját és a lélekvándorlást is tanítja. A gyakorlatban a ~ gyakran összefonódott a mágiával, az asztrológiával, a tenyérjós-lással, a kabalisztikus exegézis pedig a gematriával, a betűfölcseréléssel (temura), a betűértelmezéssel. A gematria a betűk számértékére v. a betűk formájára és más tárgyakkal való hasonlóságára épül, és szorzással, ill. osztással dolgozik. A betűfölcserélés során egy-egy bibliai hely betűinek helyébe az ábécé (Alef-Bet-írás, mint pl. a → mezuzá hátulján) következő betűjét, a 8. v. a 12. betűt (Albam-írás) v. a közvetlen előtte álló betűt iktatták; de olvasták az első betű helyett az utolsó betűt is (Atbas-írás; pl. Jer 51,41: szeszak, babel helyett). A betűértelmezés során egy szónak minden betűjét egy másik szó kezdőbetűjének vették, de egy mondat minden szavának kezdőbetűit is összerakták új szóvá. – A jeruzsálemi héb. egyetem a ~ tanulmányozására külön tanárt foglalkoztat.

Kabul (héb. 'kör, terület'): város Galileában (vö. 1Kir 9,11 kk.), amely az Ígéret földjének fölosztásakor Áser törzsének örökrésze lett (Józs 19,27). Salamon az Áser törzse által vsz. soha birtokba nem vett ~ területet (1Kir 9,13) 20 városával együtt átengedte a tíruszi → Hírámnak (9,10–13). A zsidó háborúban Josephus Flavius kezén volt; Kr. u. 66: Cestius Gallus fölégette. – A mai ~ Akkótól kb. 15 km-re DK-re található.

Kádes (héb. 'a szent'): helységnév. – 1. Szám 32,8; 34,4; MTörv 1,19; 2,14; 9,23; Józs 10,41; 14,6 kk.; 15,3: Kádes-Barnea. Helység Izr. D-i határánál (MTörv 1,19; Szám 20,16), Támár és Egyiptom folyója (Ez 47,19; 48,28), ill. Akrabim magaslata és Egyiptom patakja között (Szám 34,4; Józs 15,3–5), Gerártól K-re (Ter 20,1), egy forrásnál (Szám 20,2–11; Kiv 17,1–7). A páttriárkáknak (Ter 16,14; 20,1) és Izr. törzseinek (Szám 13,26; 20,1.14.22; Bír 11,16) átmeneti tartózkodási helye. Ma En Kades. A bővizű forrás több kutat és tavat táplál; környéke viruló oázis a pusztában (a Zsolt 29,8: Kádes pusztáját említi), → Párán (Szám 13,26) v. → Cin (20,1; 33,36 stb.) pusztájában. A MTörv 32,51 és Ez 47,19 Meriba (= a vizsály) vizének nevezi a forrást. Innen indultak el a kémek Kánaánt kifürkészni (Szám 13,26; 32,8; MTörv 1,20–39; Józs 14,7), és innen küldött Mózes követet Edom királyához (Szám 20,14 kk.; Bír 11,16 kk.). A forrás minden bizonnyal az amalekiták kezén volt (vö. Ter 14,7), és Izr. fiai elfoglalták. H.-J. Zobel szerint a Kr. e. 14. sz.-tól a leviták lakták ~t. B. Rothenberg megállapította, hogy már a középső bronzkorban volt itt település. Figyelmet érdemel a Kr. e. 9. v. 8. sz.-ból származó erőd (kazamatafalak). Talán az apokrif 21,11 is erre a ~ra vonatkozik. → Mózes → pusztai vándorlás – 2. Az Orontesz melletti ~t az → amarnai levelek említik, de talán más egyiptomi szövegekből is ki lehet mutatni; a fáraók (I. Szeti, II. Ramszesz) és a hettiták közti csaták színhelye. Ma Tell-Nebi-Mend. (Lásd a VI. színes képet.)

VI. Kádes Barnea oázisa

Kafarnaum (héb. 'Nachum faluja'): határváros Galileában, a Galileai-tónál, Fülöp és Heródes Antipász területe között (Mt 9,9). A ~ban állomásozó róm. helyőrség élén egy százados állt, ő építtette a zsinagógát (8,5–13; Lk 7,1–10). Ide való volt Simon Péter és András. Jézus nyilvános életének ~ volt egy ideig a központja (ezért számított az ő városának: Mt 9,1). Mk 1,21: tanított a zsinagógában; Mt 17,24 kk.: a templomadó kérdése; Mk 2,1 kk.: egy béna meggyógyítása; vö. 9,33; Lk 4,23 kk.; Jn 4,46 kk.; 6,17.24.59. Mivel ~ lakói nem hittek, Jézus megátkozta a várost (Mt 11,23). ~ot először Chan Minjében vélték fölfedezni, ma azonban már bebizonyítottnak tekinthető, hogy Tell Hum romvárossal azonos, amely a Jordán torkolatától 4–5 km-re Ny-ra fekszik, ahogy a keresztény hagyomány a 4. sz.-tól a középkorig számon tartotta.

Kafira (héb. 'a nőstény oroszlán' vsz. annak a dombnak alakjáról, amelyen a város épült): az ÓSz-ben a gibeoniták 4 városa közül az egyik (Józs 9,17); később Benjamin törzsének városai közt szerepel (18,26). A fogság után újra benépesítették a hazatérők (Ezd 2,25; Neh

7,29). Ma el-Kefire.

Kaftor: a filiszteusok hazája, a LXX-ban és a Vg-ban: Kappadókia. Helyét egyes tudósok Kisázsia D-i partján keresik, mások szerint Kréta szigete, v. egy olyan földrajzi egység, melynek Kréta is része (MTörv 2,23; Ám 9,7; Jer 47,4).

Kaifás: József mellékneve, aki Keresztelő János föllépése (Lk 3,2) és Jézus pere idején (Mt 26,3.57; Jn 11,49; 18,13 kk. 24.28) a → főpap volt, de Péter és János felelősségre vonásakor (ApCsel 4,6) már nem töltötte be a főpapi tisztséget. Valerius Gratus prokurátor iktatta be, és Szíria legátusa, Vitellius tette le, tehát Kr. u. 18–37 működött. Jn 18,13 → Annás vejének mondja, akivel még Lk 3,2; ApCsel 4,6 is együtt szerepelteti.

Kain (héb. talán 'kovács'): a bibliai őstört.-ben Ádám és Éva fia, öccsének, → Ábelnek gyilkosa (Ter 4,1–16). A Ter elbeszélése szerint féltékeny volt, amiért Jahve szívesen tekintett Ábel áldozatára, az ő áldozatát pedig nem méltatta tekintetre; hogy ennek mi volt az oka, az az elbeszélésből nem derül ki. A későbbi zsidó biblíamagyarázat Ábel erényességével szemben ~ gonoszságát hangsúlyozta. Így Mt 23,35 is igaznak mondja Ábelt ~ útjával (Júd 11) szemben. 1Jn 3,12 szerint ~ „a gonosztól való volt”, aki megölte testvérét, mert az ő tettei gonoszak voltak, a testvére tettei ellenben igazak. A Zsid 11,4 ~ elvetésének okát hitetlenségében keresi. Büntetésül Nod (menekülő) földjén volt kénytelen letelepedni, azaz nomád módra ide-oda kellett a pusztában vándorolnia (Ter 4,12: hontalan és bujdosó leszel). A → vérbosszú ellen védelmül Jahve jelet tett ~ra (4,13 kk.). Ez valamiféle tetovált törzsi jel lehetett a beduinok körében elterjedt szokás szerint; az a föltevés, hogy Jahve valami szembeötlő különös jelet adott ~ védelmére, kevésbé vsz. ~ tört.-e Izr.-nek Kánaánban már letelepedett fiai körében keletkezhettek, akik a szomszédos (minden bizonnyal tetovált) keniták nomád életét egy valaha elkövetett bűn büntetéseként fogták föl. Az ún. ~-utódok listáján (4,17–24; vö. Szám 24,21) ~ a keniták ősatyjaként szerepel. → Szet.

kakas: Jób 38,36: az → ibisz mellett időjósoként szereplő sekvit a Vg ~nak fordítja. Palesztinában a ~ még napjainkban is időjósoként él a néphitben. Péld 30,31: az oroszlán és a bak között a szépen lépegető állatok egyike. Egy Tell en-Nasbéban talált pecséten, amely a Kr. e. 6. sz.-ból való, verekedő ~ látható. A ~nak egy másik, még korábbi ábrázolása ed-Dzsibből származik. – Az ÚSz adataihoz semmi kétség nem fér (Mt 26,34.74 kk.). A házi tyúk Indiából származik; vsz. Perzsián és Babilónián át került Palesztinába; a perzsa uralom alatt Görögországban is elterjedt. → kotlós.

Kalach: a Nimród által Sineár földjén épített 4 város közül az egyik (Ter 10,11), az asszír Kalhu erőd a Tigris mellett, a Zab felső torkolatánál. Ma Nimrud romváros. A Kr. e. 9. sz.-tól időnként itt székeltek az asszír királyok, és az asszír birodalom virágkorában művészien kiépítették, abban az időben is, amikor a királyoknak Ninivében volt a székhelyük. Kr. e. 614: a médek kifosztották; Kr. e. 612: végleg elpusztult. A 2Kir 17,6 alapján föltehető, hogy Palesztina É-i részéről való elhurcoltakat telepítettek ~ba; ezt egy nem régen talált osztrakon Kr. e. 700 k.-i arám fölirata is tanúsítja: a 21 személynévből 10 ismeretes az ÓSz-ból, további 8 héb. és csak 3 nem héb.; egyik név sem tartalmazza Jahve nevét (talán „elohista” okok játszottak közre a „gyanússá tevő” Jahve név kerülésében). Nimrud föltárása során (A. H. Layard: 1845–1851; H. Rassam: 1852; M. E. L. Mallowan: 1949–63) a város 2100×1670 m területének DNy-i sarkánál, az akropoliszon felszínre kerültek 6 palota maradványai, amelyek II. Assurnaszirpál és Aszarahaddon királyok közti időben épültek. Egy (még föltáratlan) zikkurat mellett előkerült Istár és Ninurta, az akropolisz D-i oldalán Nabu temploma; ez utóbbi templomban és a palotákban sok ékírásos szövegre bukkantak a régészek; egyebek közt megtalálták III. Szalmanasszár ún. fekete obeliszkjét, Szárgon agyagprizmáit, II. Assurnaszirpál egy sztéléjét, amely II. Assurnaszirpál palotájának fölavatásáról tudósít, és azt a nagy táblát, amelyen Aszarahaddonnak 9 méd fejedelemmel kötött szerződése olvasható.

A palotákban sok értékes elefántcsont munkát is fölfedeztek, különösen III. Szalmanaszáréban a város területének DK-i sarkában, ahol később a fegyvereknek és a javításra szoruló bútoroknak volt a tára.

kalapács, pöröly: Az ÓSz-ben 2 héb. szó jelöli; a makkebet a kőfaragó (1Kir 6,7) és a fémműves, ill. a kovács szerszáma (Jer 10,4; Iz 44,12), v. esetleg nomádok cövekverőfája volt (Bír 4,21); a pattist a kőfaragók (Jer 23,29), a kovácsok és a fémművesek (Sir 38,28; Iz 41,7) használták. – Átvitt értelemben Babilonra utal: „az egész föld kalapácsa” (Jer 50,23). Azt, hogy a → Makkabeusok mellékneve a makkebetből származik, a legtöbben elfogadják, bár nincs rá kellő magyarázat. Az ásatások során kőből és bronzból való ~ok kerültek felszínre; biztos, hogy voltak fa~ok is, de ezek – mint a faeszközök általában – nem maradtak fenn.

kalcedon: kvarchoz hasonló drágakő. Jel 21,19: a mennyei Jeruzsálem 3. alapköve. A ~ egyik változata az achát.

káldeusok (héb. kasdim, akkád kaldu): az újbabilóniai birodalom alapítói (vö. Dán 1,4). Jud 5,6 kk. szerint Izr. népe a ~ ivadéka (→ Úr). Az asszír forrásokban elsőként II. Assurnaszirpál (ur. Kr. e. 884–858) említi őket, mint akik több városállamot (Bit-Jakin, Bit-ammukani, Bit-Dakkuri stb.) alapítottak a Perzsa-öböl Ny-i partján, ahonnan állandó veszedelemmel fenyegették Babilóniát. Ukincer (ur. Kr. e. 732–729, III. Tiglat-Pilleszer idején) és Marduk-apla-iddin (II. Szargon uralma alatt) átmenetileg magához is ragadta az uralmat Babilónia fölött. Nabopolassar (ur. Kr. e. 626–605) alatt a ~ (→ arámok) megalapították Új-Babilóniát. Dán 2,2 kk. 10; 4,4; 5,7.11: a varázslókkal, jövendőmondókkal és csillagjósokkal találjuk őket együtt, mint akik értelmezni tudták az álmot és a csillagok állását (→ napkeleti bölcsek, → mágusok). Ebből talán arra is következtethetünk, hogy Új-Babilóniában milyen megkülönböztetett helyzetben lehettek a papok. Babilóniában a papok egyik fontos föladata volt az álomfejtés; innen érthető módon nevezték őket később ~nak (par excellence). → kittimek.

Káleb (héb. 'kutya' v. 'elutasító'): a későbbi hagyomány szerint Jefunne fia Júda törzséből, a Kánaán kifürkészésére előre küldött kémek egyike (Szám 13,6); az egyetlen, aki nem bizonyult kishitűnek (13,30; 14,6–9), ezért bemehetett az → Ígéret földjére (26,65; 32,12). A kalebiták ősatya (1Krón 4,15), akik Hebronban telepedtek le (Józs 14,6–15; 15,13–19; 21,12; vö. 1Krón 6,41; Bír 1,12–15). A Sir 46,7 dicsőíti. F.-M. Abel szerint ~ a → keniziták egyik csoportjához tartozó törzs volt, végső fokon tehát edomita eredetű (Szám 32,12 és Józs 14,6: ~ kenizita, egyébként Kenáz testvére; vö. 15,17), amely csak később olvadt be Júda törzsébe. Ezek a keniziták segítették Kánaán D-i részében Júdának az Ígéret földjének elfoglalásában, ezért a későbbi hagyományban a kalebiták ősatya Júda törzsbeli hős lett (Szám 34,19). ~bel, Jefunne fiával azonos ~, a Júda törzséhez tartozó Hecron fia (1Krón 2,18.24.42.50; 2,9: ~ Kelubáj változatban) a neki jutott terület leírásában (2,42–50). A Hecron fia, ~ formula mutatja, hogy Júda törzse végérvényesen befogadta ~et.

kálmos, kalmus, illatos v. jószagú nád (héb. káneh): fűszer, a → szent kenet egyik összetevője (Kiv 30,23); Iz 43,24: az illatáldozattal áll párhuzamban; Én 4,14: más illatszerekkel (pl. nárdusz, mirha, áloé stb.) szerepel együtt. Arábiából szállították és Tíruszban árulták a → fahéjjal együtt (Ez 27,19). Így nem vsz., hogy az Acorus calamus gyökértörzséből állították elő, inkább egyfajta elő-ázsiai nádból v. fűféléből nyerhették.

Kalne: város É-Szíriában. Ám 6,2 Hamattal, Iz 10,9 (Kalnó változatban) Karkemissel együtt említi, így minden bizonnyal azonos a III. Tiglat-Pilleszer által Kr. e. 738: meghódított Kullamiával, amelynek neve később tartománynév lett.

Kám (héb. vsz. 'a forró'): a bibliai genealógiában (Ter 5,32; 6,10; 7,13; 1Krón 1,4) Noé fia, a bibliai földrajzban az É-afrikai, a D-arab és a (vö. 1Krón 4,40) kánaáni népek összefoglaló

neve; a Zsolt 78,51; 105,23.27; 106,22 Egyiptomra utal a ~ névvel. Izr. fiai az Ígéret földjének elfoglalása után megátkozták (→ átok) Kánaánt, a Ter 9,20–27 azonban állítólagos ősatyjuk, Noé szájába adja az átkot.

kamat: Az ÓSz-ben többször találkozunk a tilalmával (Lev 25,36); a → jubileumi év törv.-e tiltja; Kiv 22,24: a → Szövetség könyvének része az uzsora tilalma. A MTörv 23,20 már feltételezi, hogy Izr. gazdasági kapcsolatban áll más népekkel, melyek körében a ~ törv.-es intézmény volt, mert megengedi, hogy Izr. fiai az idegenektől ~ot szedjenek. A próf.-k közül csak Ezekiel szól a ~ról: az uzsorás istentelen ember (18,17). A Péld 28,8 ismeri a ~ot és figyelmeztet a következményeire. Az ÚSz szintén ismeri a ~ szedést, de erkölcsi szempontból nem foglal állást (Mt 25,27).

Kambüszész: a perzsa birodalom királyának, Cirusznak a fia (ur. Kr. e. 529–522). A Bibliában nem szerepel, de amikor Kr. e. 525: Egyiptomba bevonult és elfoglalta, → Elephantine zsidó temploma már állt; erőszakossága és zsarnokoskodása miatt gyűlöletessé vált, de – mint az Akhaimenidák általában – ő is tiszteletben tartotta Egyiptomban a kultikus hagyományokat.

Kamos, Kemosz: a → moábiták főistene (1Kir 11,7.33; 2Kir 23,13: szörnye; Jer 48,7.13), akiket Kamos népének is neveztek (Szám 21,29; Jer 48,46); a moábita Mesa-fölrirat, továbbá más moábita és asszír fölratok is említik. Vs. ~t ábrázolja a Tell-el-Baluában talált → sztélé is. A Mesa-fölriratban (→ Mesa) a sereg élén szerepel (vö. 48,13–15; vö. Jahve a Seregek Ura), gör. értelmezés szerint Áresz. Tiszteletére emberáldozatot is mutattak be (bár csak reménytelen helyzetben, 2Kir 3,27); a Mesa-fölrirat szerint az → átok betöltése (= az ellenség fölkoncolása, a zsákmányolt holmi elpusztítása) is szokásban volt tetszése elnyerésére, az iránta való tisztelet kifejezésére. 1Kir 11,7.33; 2Kir 23,13: Salamon idejében Izr.-be is bevezették kultuszát, de Jozija véget vetett neki. Az ammoniták állítólagos isteneként → Jiftach.

Kána (héb. 'nádszál'); földrajzi név. – **1.** Város Galileában. Csak az ÚSz-ben szerepel. Jn 2,1: a víz borrá változtatásának csodája; 4,46: egy kafarnaumi királyi tisztviselő fiának meggyógyítása; 21,2: Natanael szülővárosa. Fekvése vitatott. A későbbi hagyomány (kb. 1600-tól) a Názáret és Tiberiás közti út mentén fekvő Kefr Kennával azonosítja. A korábbi hagyomány, amelyhez F.-M. Abel és C. Kopp is csatlakozik egy romteleppel, Chirbet Kanával tartja azonosnak, amely Szeffurijétől 8 km-re É-ra fekszik. → Simon. – **2.** A Józs 19,28 említette ~ vsz. a mai ~val azonos (M. Noth más véleményt képvisel!); a Tírusztól 12 km-re D-re fekvő nagy falu már az egyiptomi listákon is megtalálható a helységnevek sorában. – **3.** A ~-patak völgye határolt szolgált Efraim és Manassze között (16,8; 17,9). A mai Vádi Kánával azonos.

Kánaán (héb. Kanaan): **1.** Kám fia (Ter 9,18; 10,6). – **2.** az Izr. fiai által elfoglalt, „tejjel-mézzel folyó” ország (→ honfoglalás, → Ígéret földje). Az → amarnai levelekben szerepel egy Kinahni nevű ország. A Bibliában – néhány költői részt (Iz 19,18; 23,11; Oz 12,8) nem tekintve – mindig csak az ország szerepel, hacsak nem jelzői értékben: ~ leányai (Ter 28,1), ~ lakói (Kiv 15,15), ~ királya (Bír 4,2.23 kk.) v. királyai (5,19; Zsolt 135,11), ~ népe (Szof 1,11), ~ istenei (= bálványai; Zsolt 106,38). Szívesen magyarázták a nevet az arám-arab kn 'hajlít' tő an-ra végződő származékaként, 'alföld' értelemben. E magyarázat képviselői olyan helyekre hivatkoztak, mint a Szám 13,29 (a hettiták, jebuziták stb. a hegyre húzódtak, a kánaániak inkább a tenger partját és a Jordán völgyét népesítették be; vö. Józs 11,3), 5,1 (a kánaániak királyai a tenger mellett, az amoriták királyai a Jordán Ny-i partvidékén laktak) stb. ~ tehát Palesztina lapos részével azonos, a hegyvidéket az amoriták lakták. Ezzel szemben fölhozható, hogy – a) az 'alföld' értelmű név aligha vezethető le a 'hajlít' jelentésű kn-től; – b) a kánaániak a Bibliában sok helyen úgy szerepelnek, mint akik a hegyvidéket v. Palesztina

más részeit is lakják (Ter 12,6; 24,3.37; 38,2). M. C. Astour a kn igét a napra vonatkoztatja, amely Ny felé 'hajlik', és így 'Ny-i vidék'-ként értelmezi ~t (Mezopotámia felől nézve); vö. → amoriták. Mások inkább a nuzi szövegekből kimutatható, 'bíborszínű gyapjú' értelmű kinahhu szóból indulnak ki; így a mat kinahhi szerintük a bíborszínű gyapjú (gör. phoiniké) hazáját jelenti; ez az elnevezés eredetileg Föníciára vonatkozott, aztán a Biblia némely szövegében Palesztinára korlátozódott. Ezzel szemben S. Moscati úgy látja, hogy a bíbor kaphatta volna a nevét az országról, de az ország nem a bíborról. II. Amenophisz egy sztéléje É-Szíriából való fogolyként felsorol 640 kinahnut (= kánaánit), akiket gazdag kereskedőnek tekinthetünk (vö. Iz 23,8; Ez 16,29; 27,3; Oz 12,8 kk.; Szof 1,11; Zak 11,7.11; LXX; Jób 40,30). B. Maisler szerint ~ 1. jelentése a 'kereskedő, kalmár' lehetett, a 'bíbor' csak másodlagos jelentés a fő árucikk nevének átvitele folytán. Izr. fiai átvették az elnevezést, és az őslakosokat etnikai hovatartozásuk figyelmen kívül hagyásával kánaániaknak nevezték. Bizonyos körökben hasonló értelemben az → amoriták elnevezés terjedt el (vö. Ter 15,16), de ez a szóhasználat nem vált általánossá. Hogy Izr. fiai tudtak az etnikai különbségekről, azt nyilvánvalóan tanúsítják pl. az ilyen felsorolások, mint: kánaániak, hettiták, amoriták, periziták, hivviták, jebuziták (Kiv 3,8.17; 13,5; Bír 3,5; vö. Kiv 33,2; Józs 11,3). Az a tény, hogy a kánaániak e felsorolásokban mindig az első helyen szerepelnek, az elnevezés gyűjtőnévi jellegével függhet össze.

103. Kánaáni korsó Jerikóból. Kr. e. 16. sz.

kánaániak, kánaániták: → amoriták, → Kánaán.

kancellár: → hivatalnokok.

kancsó: 1. Cserépből → korsó, – 2. italáldozat bemutatására aranyból készült ~k szolgáltak (Kiv 25,29).

Kandake (Ka(n)take v. Ka(n)dakit gör. változata): az etióp királynők címe, személynévnek értelmezve. A ~nak nevezett etióp királynők közül néhányat klasszikus tört.-i forrásokból is ismerünk. A Biblia említette ~ (ApCsel 8,27) talán azonos Meroe uralkodónőjével Nero korában.

kánon: a szentírási könyvek hivatalos jegyzéke. – I. Fogalma. 1. Amikor a Biblia kv.-einek leírása, megszerkesztése befejeződött, a Szentírás még csak anyaga szempontjából vált teljessé. Formai szempontból, mint a szt. iratok gyűjteménye (korpusza) még nem számított késznek, a több kv.-ből összetevődő, de mégis egy Szentírás létrejöttének folyamata még nem zárult le. Mivel a Biblia lényege szerint Isten hitet kívánó szava, föltételezi Isten népét, amely elismeri magára nézve kötelezőnek és engedelmesen meghajlik az általa támasztott követelmények előtt. A Szentírás formai oldala szempontjából csak a ~ megállapításával lett készen. Amint irodalmi műként a Bibliának, a ~nak is van tört.-ileg kialakult nagysága, és a terjedelmét, amelyet az egyes felekezetek megítéltek neki, a tört.-e határozta meg. Jóllehet az ÓSz és az ÚSz ~ja elvileg összetartozik, egységet alkot, mégis megvan mind az ÓSz, mind az ÚSz ~jának a saját tört.-e; az ÓSz ~jának tört.-e a zsidóság és a kereszténység körén belül zajlott, az ÚSz ~jáé viszont csak az Egyh.-on belül játszódott le. – 2. A gör. Kanón szónak ua. az alapjelentése, mint a héb. kaneh 'nádszál' szóé. Az átvitt 'mérték, norma' jelentés, amelyben a szó az ÚSz-ben szerepel (2Kor 10,13–16; Gal 6,16), a konkrét 'mérce' jelentésen át alakult ki. Minthogy a Szentírás kv.-ei a hit és élet normáit szolgálnak az Egyh. számára, a 4. sz. közepétől ~nak nevezik a szentírási kv.-ek gyűjteményét. Ilyen értelemben a ~ szónak 2 aspektusa van. Egy aktív: az e gyűjtemény fölölelte iratok meghatározzák az Egyh. hitét és életét, és egy passzív: ezeket az iratokat az Egyh. úgy ismeri, mint sugalmazottakat és elismeri. A ~iság tehát föltételezi a sugalmazottságot. Katolikus álláspont szerint a ~i és a sugalmazott iratok fedik egymást minden ~i kv. sugalmazott és minden sugalmazott kv. ~i (legalábbis ma). Ennek ellenére a sugalmazottság és a ~iság fogalma nem esik egybe: egy irat akkor sugalmazott, ha isteni eredetű, és akkor ~i, ha az Egyh. isteni eredetűnek ismeri és hivatalosan elismeri. – 3. A katolikus szóhasználat megkülönböztet protokanonikus és deuterokanonikus kv.-eket. Protokanonikusnak azok a kv.-ek számítanak, amelyeknek a Szentírás korpuszához tartozását az Egyh.-ban soha nem vonták kétségbe; deuterokanonikusnak azokat a kv.-eket szokás nevezni, amelyek sugalmazott voltát valahol v. valamikor tagadták v. nem tartották bizonyosnak. Ez a megkülönböztetés elsősorban az ÓSz-et érinti, mert – hosszú ideig tartó bizonytalankodás után – a zsidók a Kr. u. 1. sz. végén 7 kv.-et nem vettek föl ~jukba (Tób, Jud, Bár, Bölcs, Sir, 1–2Mak), az Egyh. viszont – az ellenérvek ellenére is – elismerte őket ~inak. E téren a kereszténység komoly formában csak a 16. sz.-ban oszlott meg. Míg a katolikusok a szóban forgó 7 kv.-et, amelyet az egyh.-i ~ a zsidó ~on kívül tartalmaz, deuterokanonikusnak nevezik, addig a protestánsok apokrifnak mondják; ezzel szemben azokat a kv.-eket, amelyek a katolikus szóhasználat szerint apokrifok, a nem katolikusok pszeudoepigrafáknak hívják. Azóta, hogy a deuterokanonikus kv.-eket a hivatalos zsidóság elvetette, a zsidók többé nem törekedtek alapszövegük megőrzésére; így ha héb. nyelven írták őket, akkor csak gör. fordításban (→ Hetvenesfordítás) maradtak fenn. – II. Az ÓSz zsidó ~ja. Bibliájuk jelölésére a zsidók egy mesterségesen alkotott szót használnak: tenak, amely a torah, nebiim és ketubim (törvény, próféták és egyéb íráskönyvek) szavak kezdőbetűiből áll. A zsidó ~nak ez a 3 részre tagolása nagyon régi időre nyúlik vissza, és a katolikus szóhasználatban protokanonikusnak nevezett kv.-eket öleli föl – ez a héb. Biblia. Élén a Tóra, a → Pentateuchus áll, amely mint az isteni → kinyilatkoztatás és tanítás foglalata egyébként is az 1. helyet foglalja el a szt. iratok sorában (→ sugalmazás). – A zsidó hagyomány különbséget tesz a korábbi és a későbbi próf.-k között.

A későbbi próf.-k közé tartozik a zsidók szerint Iz, Jer, Ez és az egyetlen műnek tekintett 12 kis próféta. Tehát Dán kivételével ua.-ok a kv.-ek, amelyeket a keresztények is a próf.-k írásaiként tartanak számon; Dán a keresztény Bibliában a nagy próféták egyike, a zsidó ~ szerint pedig az (egyéb) írások közé tartozik. Meglepő ugyanakkor a Ny-i keresztények számára, hogy a Józs, Bír, Sám és Kir alkotta tömb, amely irodalmi szempontból egységet alkot, a zsidó ~ban a korábbi próféták írásaiként szerepel, s így próf.-i műnek számít. Erre az sem jelent elegendő magyarázatot, hogy ezeket a kv.-eket a zsidó hagyomány szerint próf.-k írták, v. hogy sok próf.-ra (pl. Sámuel, Nátán, Illés, Elizeus, Izajás) vonatkozó részletet tartalmaznak. A tört.-i kv.-ek próféták könyveinek nevezése inkább akkor válik érthetővé, ha abból indulunk ki, hogy a zsidó gondolkodás mit tekintett próf.-i feladatnak, és hogyan értelmezte a bibliai → történetírást. A prófétáknak nem a jövődőlés volt a feladatuk, hanem az, hogy koruk eseményeit a Jahvétól kapott kinyilatkoztatás fényében értelmezzék. Az ósz-i próf.-i üzenetnek ez a tétel a kezdete és a vége: Izr. jólétének a Jahvéhoz való hűség a záloga, a tőle való elpártolás balsorsot idéz elő. De Józs és a Kir is épp ezt tanítja: a próf.-k tanításához tört.-i példákat tárnak elénk és ezzel támogatják a próf.-kat tanításukban, sőt maguk is mintegy próf.-i tanítássá válnak. Csakis ebből a szempontból lehet a bibliai tört.-írást megérteni, hiszen az nem egyszerűen a múltban lezajlott események és történések számbavételére törekszik, hanem a múlt vallási szempontból való értelmezésére és a tanulságok levonására a jelen számára. A zsidó ~ 3. csoportja egyszerűen az Írások nevet viseli; ez már előre jelzi, hogy különböző kv.-eket ölel föl: a Bibliának azok a kv.-ei kerültek bele, amelyek azután keletkeztek, hogy a 2 első csoportot már lezárt egységnek tekintették. Hogy ezt a 3. csoportot mily kevésbé lehet egységesnek tekinteni, azt az is mutatja, hogy sokáig a bele tartozó írások sorrendje sem alakult ki, ill. nem állandósult. Végül a következő 3 alcsoportba tagolás vált általánossá: – a) Az elején, ha változó sorrendben is, a 3 nagy ketubim, a Zsolt, Jób és a Péld. – b) Ehhez csatlakozik az 5 → Megillot, mégpedig a 12. sz.-tól az év azon ünnepeinek sorrendjében, amelyeken ünnepi olvasmányul szolgáltak: Én, Rut, Siral, Préd, Eszt. – c) Végül Dán és a→ Krónikás nagy tört.-i műve zárta a sort. A magától értetődő sorrend (Krón, Ezd, Neh) helyett a zsidó ~ban sajátos módon a fordított sorrendet találjuk: Ezd, Neh, Krón. Erre az a magyarázat, hogy Ezd és Neh, amely a fogság utáni helyreállításról szól, előbb belekerült a ~ba, mint a Krón, amelynek tartalma lényegében megegyezik az első 2 csoportba tartozó kv.-ekével. A 3 alcsoport fő vonásaiban a zsidó ~ kialakulásának tört.-ét is tükrözi. A 3-as fölosztás első irodalmi nyomát Sir gör. fordításának előszavában találjuk (kb. Kr. e. 130). Itt azok a kv.-ek, amelyek a zsidó nép nagyságát és gazdagságát mutatják be, a törvény, a próféták és az (atyáktól fennmaradt) egyéb iratok címen vannak felsorolva. A 3-as fölosztás az ÚSz-ben is tükröződik, de itt a törvény gyakran az egész ÓSz-re utal, pars pro totoként (pl. Jn 12,34); ugyanígy gyakori a törvény és a próféták (Mt 5,17; 7,12; 11,13; 22,40; Lk 16,16) v. a Mózes és a próféták (16,29; 24,27; Jn 1,45) megjelölés is; mind a 3 csoportot Lk 24,44 tartalmazza: Mózes, a próféták és a zsoltárok. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy Sir előszavában a 3-as fölosztást már mint ismertet kell föltételezni és B. J. Roberts hangsúlyozza is, hogy már a fogság utáni idő elején kialakult a szt. kv.-ek jegyzékéről (korpusz) egyfajta elképzelés. Ez elsősorban a Tórára vonatkozik. Ha Ezdrás ünnepélyesen fölolvastatta és megmagyaráztatta a törv.-t (Neh 8), akkor ezt a szöveget „~inak” kellett, hogy tekintsék. Erre enged a Zsolt 1; 19; 119 is következtetni: nyilvánvaló, hogy a zsoltárosnak a Tóra dicsérete közben, már egy bizonyos leírt szöveg lebegett a szeme előtt. Az 1,2 (vö. 119,15.148) a parancsok mormolását (= halkán olvasását, fontolgatását) említi, a 19,8 pedig tökéletesnek, teljesnek mondja a Tórát, amihez helytelen volna valamit hozzátenni v. belőle elvenni (vö. MTörv 4,2). Ugyanígy kell Harmadik Izajásnál Jahve szavával kapcsolatban a remegést (Iz 66,2.5; vö. Ezd 9,4; 10,3) értelmezni. Tehát a Kr. e. 4. sz.-tól már számolhatunk a Pentateuchus ~i voltával. Ugyanezt tételezhetjük föl a prófétákról is, hiszen a zsidó ~ a próf.-kat Mal-ig számítja (Kr. e. 450 k.), a

~ba később fölvevett Dán nem tartozik a próféták közé. A Sir előszavából az is kiviláglik, hogy Sirák fia Jézus a ~t még nem tekintette lezártnak, mert a 3. csoportot egyszerűen 'többi írás'-nak nevezte, és nyilvánvalóan hajlott arra, hogy nagyapja művét az írások saját korában ismert gyűjteményébe beiktassa. – A ~ vonatkozásában azt a rugalmasságot, amelyet Sir előszava az egyiptomi hellén zsidóságról tanúsít, a LXX Alexandriában dolgozó fordítói és szerkesztői is megerősítik: a gyűjteménybe olyan kv.-eket is beiktattak, amelyek a későbbi zsidó ~ba nem kerültek bele, sőt olyanokat is belefoglaltak, amelyeket a hivatalos egyh.-i ~ jegyzékek sem ismertek el. Egyébként a zsidó LXX terjedelmének kérdésében igen nagy óvatosságra van szükség, mert számunkra már nem elérhető. A LXX legrégebbi kéziratjai keresztények, a 4. sz.-ból, tehát a keresztény LXX-t képviselik. A zsidó LXX-ből csak töredékek maradtak fenn, amelyekből eddig csak egy deuterokanonikus írás (Jeremiás levele) igazolható. Másfelől biztos, hogy azokat a kv.-eket, amelyeket a keresztény LXX magában foglal, zsidók fordították (ha az eredeti szöveg nem gör. nyelvű) v. írták. – A ~ terjedelmét illetően a zsidó gondolkodás a Kr. u. 1. sz.-ban még mindig ugyanolyan rugalmasságról tett tanúságot, mint a Kr. e. 3–1. sz.-ban. Az ÚSz-ben az ÓSz-re hivatkozáskor használt Írás v. Írások kifejezések bizonyosan az ÓSz egészére utalnak (→ sugalmazás). De ha az ÚSz 270–350-szer hivatkozik idézetek v. utalások formájában az ÓSz-re, akkor sem nyújt világos képet arról, hogy az ÚSz szerzői mely kv.-eket tartottak az ÓSz-be tartozónak. A legtöbb idézet a törvényből, a prófétákból (szűkebb értelemben véve) és a zsoltárokból való, és nem is lehet kérdéses, hogy az ÚSz szerzői az 1. és a 2. csoportba sorolt kv.-eket in globo a ~ba tartozónak tekintették. Ugyanakkor a héb. Biblia 3. részéből 4 kv.-et sem közvetlenül, sem közvetve nem említ az ÚSz (Préd, Én, Eszt, Ezd/Neh), viszont találunk utalásokat a deuterokanonikus kv.-ekre, sőt legalább 1-szer egy apokrif kv.-et is idéz az ÚSz jövődőlésként (Júd 14: etióp Hénoch). – Az is kérdés, hogy vajon Josephus Flaviusnak a ~ra vonatkozó ismert megnyilatkozása a zsidóság egészének v. csak a farizeusok irányzatának fölfogását tükrözi-e. Josephus Flaviusnak Apion ellen írt munkájában azt olvassuk, hogy a zsidóknak nincs több miriádnyi kv.-ük, amelyek szemben állnak egymással, hanem csak 22, de ezeknek jogosan hihetnek; ezek: Mózes 5 kv.-e, a Mózes után következő próf.-k 13 kv.-e és 4 más kv., amely Istent dicsőítő himnuszokat és különféle útbaigazításokat tartalmaz arra vonatkozóan, hogy az ember hogyan éljen. Ha föltesszük, hogy Josephus Flavius felsorolásában Rut-ot hozzávette a Bír-hoz, a Siral-mat Jer-hoz, akkor az ÓSz összes protokanonikus kv.-ét együtt találjuk nála. – A kumráni lelet sem segít abban a kérdésben előbbre jutni, hogy a zsidó ~ Kr. u. 70 előtt mit foglalt magában. Mivel → Kumránból Eszt-t eddig nem sikerült kimutatni, számolni kell vele, hogy a kumráni közösség nem tekintette a ~ba tartozónak. Másfelől viszont Kumránból deuterokanonikus kv.-eket is olvastak, sőt úgy látszik, hogy a közösség a hivatalos zsidóság szt. kv.-eihez a maga saját írásait is hozzácsatolta. Tehát nemcsak a bibliai szövegek alakja kérdésében figyelhető meg a zsidóság körében egészen Kr. u. 70-ig bizonytalanság, hanem a ~ terjedelmét illetően is. Amikor a zsidóság vallása a jeruzsálemi templom pusztulása után kv.-höz kötődött, megváltozott a helyzet; a zsidóknak egységes szövegre és egyértelműen meghatározott ~ra volt szükségük. Így a → Jabnéban tartott szinódus (Kr. u. 90–95 k.) 24 kv.-ben állapította meg a ~ terjedelmét (Ter, Kiv, Lev, Szám, MTörv, Józs, Bír, Sám, Kir, Iz, Jer, Ez, 12 próf, Zsolt, Jób, Péld, Rut, Én, Préd, Siral, Eszt, Dán, Ezd/Neh, Krón). Ha némileg más sorrendben is, de ugyanígy 24 kv. szerepel a babilóniai talmudbeli zsidó ~ban is (Baba Bathra). Úgy látszik azonban, hogy a Josephus Flaviusnál fennmaradt fölosztást, amely szerint Rut a Bír-hoz és a Siral Jer-hoz tartozik és így a ~ 22 kv.-et ölel föl, zsidó körökben egészen a Kr. u. 4. sz.-ig gyakran használták. – III. Az ÓSz keresztény ~ja. 1. A LXX mint az ÓSz keresztény ~ja. Az ÓSz keresztény ~ja tört.-ét leegyszerűsített formában így lehet fölvázolni: az Egyh. az ÓSz-et a zsidóságtól a LXX formájában vette át, amely a deuterokanonikus kv.-eket is magában foglalta. Ezeket a deuterokanonikus kv.-eket tehát mondhatni magától értetődően elfogadta az Egyh., és az 1–2. sz. keresztény szerzői

egyértelműen a deuterokanonikus kv.-eket is magában foglaló LXX-t tekintették az ÓSz ~jának. Csak a 3–5. sz.-ban, a zsidókkal folytatott viták következtében gondolt némelyik egyh.-atya arra, hogy a rövidebb zsidó ~hoz igazodjék. Az Egyh. egészen belül nem sikerült fölfogásuknak érvényt szerezniük, és az Egyh. a szinódusi határozatokban egészen a Trienti Zsinat állásfoglalásáig a LXX tartalmazta kv.-eket fogadta el ~inak. Elvileg helyénvaló, hogy az egyh.-atyák a LXX-t tekintették ÓSz-nek, Szentírásnak, de azért nem szabad elfelejtenünk, hogy a zsidó LXX-t nem ismerjük; a keresztény LXX bizonyosan eltért a zsidó LXX-tól. Az egyh.-atyák nem azt tekintették ~inak, amit a LXX-ban együtt találtak, hanem amit ~inak tartottak, az került bele a LXX kézírataiba. „Hogy az egyházatyák használták a LXX-t, az természetes, hiszen a görög kultúra körén belül éltek és írtak... De hogy vele egy bizonyos kánont is átvettek volna, az azért nem lehetséges, mert abban az időben minden bizonnyal egyes könyveket tartalmazott a LXX szövege, nem az egész ÓSz-et” (J. Goettsberger). Ugyanakkor a LXX ránk hagyományozása terén is találkozunk egyenlenségekkel. A Codex Sinaiticusban a Bölcs, Sir, Jud, Tób 1 és 4Mak maradt fenn; azt, hogy Bár és Jeremiás levele is megvolt-e benne, nem tudjuk, de vsz. Ezzel szemben a Codex Vaticanusban Mak soha nem volt, de a Bölcs, Sir, Jud, Tób, Bár és Jeremiás levele megvolt benne. A Codex Alexandrinus a katolikus ~ minden ósz-i kv.-ét felöleli, ezenkívül megtalálható benne 3–4Mak és a Manassze imája is, és eredetileg a Salamon zsoltárai c. apokrif iratnak is meg kellett benne lennie. A Codex Vaticanus és a Codex Alexandrinus 3Ezd-t is tartalmazta, amelyet – ahogy Th. Denter kimutatta – mind a görög, mind a régi lat. hagyomány ~inak tekintett; és a Codex Sinaiticus-ban is benne volt. Tehát a LXX kézíratainak mai (H. B. Swete- és A. Rahlfs-féle) kiadásában nem csak a fentebb említett deuterokanonikus kv.-ek találhatók meg, Dán-lal és Eszt-rel kiegészítve, hanem 3Ezd, 3–4Mak, továbbá Salamon Zsoltárai és a Manassze imája is, amelyek a hivatalos egyh.-i ~ba nem kerültek bele. Mindebből nyilvánvaló, hogy amit az első egyh.-atyák ~nak tekintettek, arról milyen óvatosan kell beszélnünk. – 2. Az egyh.-atyák közül a nevesebbeknél mégis azt a rövidebb ~t találjuk, amely a Kr. u. 1. sz. végétől a hivatalos zsidóság körében érvényben volt. De azért esetenként külön vizsgálat tárgyává kell tenni, hogy ez v. az az egyh.-atya vajon saját meggyőződését juttatja-e kifejezésre, v. pedig taktikai szempontoktól (teol.-i viták a zsidókkal) vezetve csak a zsidó ~ra hivatkozik. Ezért Jusztinosz pl. csak olyan szerzőkre hivatkozott, akiket a zsidók elismertek. Az első egyh.-atya, Szardesi Meliton († 190 k.), akitől fennmaradt egy ~ jegyzék, azt állítja, hogy K-re utazott és pontos értesüléseket szerzett az ÓSz kv.-eit illetően. Ezután közli a jegyzéket, ahogy Palesztinában minden kétséget kizáróan a zsidóktól megismerte. Ez a jegyzék csak a protokanonikus kv.-eket öleli föl, de ezek sorából is hiányzik Eszt (vö. Euszebiosz). Origenész állásfoglalása nem látszik következetesnek. Mint tanítója, Alexandriai Kelemen, ő is állást foglalt a deuterokanonikus kv.-ek mellett, de csak a protokanonikus kv.-ekhez írt magyarázatot. Az ÓSz ~i kv.-einek jegyzékében, amelyet Euszebiosz nyomán a Zsolt 1 magyarázatához csatolt, nyilvánvalóan csupán tájékoztatásul és tartózkodva a személyes állásfoglalástól a zsidók rövidebb ~jába fölvetett kv.-eket sorolta föl. Atanáz is különbséget tett a 22 kv. között, amelyek a tanítás alapjául szolgálnak, vagyis a protokanonikus kv.-ek és a kv.-ek egy további csoportja között, amelyeket „olvasókönyvek”-nek nevezett. Egyébként egyes egyh.-atyák elméleti álláspontja és a gyakorlata a ~ kérdésében nem vág egybe: szóban a zsidó ~ mellett foglaltak állást, de a gyakorlatban a deuterokanonikus kv.-eket éppúgy fölhasználták. Ez egyaránt áll Atanázra, Jeruzsálemi Cirillre, Epiphánioszra és Nizianzi Gergelyre. A lat. egyh.-atyáknál a 4. sz. előtt legfőljebb azt illetően találunk állásfoglalást, hogy a különféle kv.-ek ~iak-e v. apokrifok, de arról, hogy a zsidó ~ mely kv.-eket foglalta magában, nem nyilatkoztak. Így csak közvetve, az általuk idézett részletekből lehet kikövetkeztetni, hogy az ÓSz mely kv.-eit ismerték, ill. ismerték el. Ennek során nem szabad szem elől tévesztetni, hogy a → Vetus Latina kv.-eit nem egy helyen és nem is egyazon időben fordították, és hogy egyetlen kódex soha nem tartalmazta a Vetus Latina ósz-i részét.

Tertullianus pl. soha nem használta föl 1–2Mak-t, jóllehet kitűnő anyagot szolgáltatott volna érveléseihez; nyilván azért, mert az ő LXX-példánya, amely egész biztosan több kódexet tett ki, 1–2Mak-t nem tartalmazta; ugyanakkor ismerte, ill. elismerte Dán deuterokanonikus részeit. A K-i atyák hatására a rövidebb ~t némely Ny-i egyh.-atya is átvette, így ezt találjuk Poitiers-i Hilariusnál, Rufinusnál. A Ny-i atyák közül Szt. Jeromos volt a legtekintélyesebb, aki a rövidebb ~ mellett foglalt állást; ez érthető is, hiszen élete 2. felét Palesztinában töltötte, és ott eleven kapcsolatot tartott fenn a zsidókkal. Mégis, mind a gör., mind a lat. egyh.-atyák zöme elfogadta a deuterokanonikus kv.-eket is. A lat. atyák közül Szt. Ágoston volt legkiemelkedőbb tanúja az egyh.-i hagyománynak a bővebb ~ elfogadása formájában. Jóllehet Szt. Jeromos kortársa volt, és állandóan vitában álltak egymással, ő hagyta ránk azt a ~t, amelyet később a Trienti Zsinat szentesített. – 3. Egyh.-i döntések. Szt. Ágoston hatására a 4. sz.-ban hozták az első zsinati határozatokat a ~i kv.-ek kérdésében. 393: a Hippói Zsinat, valamint 397: és 419: a 3. és 4. Karthágói Zsinat kimondta: „ut praeter Scripturas canonicas nihil in Ecclesia legatur sub nomine divi narum scripturarum” (= „a kánoni könyveken kívül semmit nem szabad az Egyházban Istentől kinyilatkoztatott írásként olvasni”), majd felsorolták a Biblia azon kv.-eit, amelyek jegyzékét később a Trienti Zsinat alapul vette. 1441: a Firenzei Zsinat is ezt a jegyzéket tette magáévá. A Trienti Zsinat első teendőjének tekintette a szentírási kv.-ek ~jának megállapítását. Ehhez közvetlen indítékul azok a támadások szolgáltak, amelyek a reformátorok részéről érték a hagyományos egyh.-i ~t. A Szt. Jeromos szellemében a rövidebb ~ mellett Erasmus és Kajetán bíboros tört lándzsát. – A reformátorok közül 1520: A. von Karlstadt nyitott vitát a ~ról, *De canonis Scripturis c.* művével. Tisztán tört.-i szempontok vezették, és Szt. Jeromos hatása alatt a rövidebb palesztinai ~ mellett szállt síkra. Luther, aki az ósz-i kv.-eknek a keresztény tanításhoz való közelségét tekintette a kánoniség föltételének, nemcsak a deuterokanonikus kv.-eket nem ismerte el, hanem több protokanonikus kv.-et is kizárt a ~ból: Eszt, Krón, Préd. Idővel visszatért Karlstadt fölfogásához. Teljes bibliakiadásában (1534) elkülönítve a függelékben a protokanonikus kv.-ek is benne vannak Apokryphen címen. Kálvin sokkal radikálisabb volt: ő egyértelműen kiiktatta a Bibliából a deuterokanonikus kv.-eket. – Hosszas tárgyalások után a Trienti Zsinat 4. ülészakán a ~ról kiadott Dekrétum ilyen megfogalmazást kapott: (Ecclesia) „omnes libros tam Veteris quam Novi Testamenti... pari pietatis affectu ac reverenda suscipit et veneratur” ([Az Egyház] „mind az Ó-, mind az Újszövetség összes könyvét... egyforma kegyelettel és hódolattal fogadja el és tiszteli”). Ezzel elhárult minden megkülönböztetés a proto- és deuterokanonikus kv.-ek között. Ami pedig a ~ terjedelmét illeti, a zsinat az egyh.-i hagyományt vette alapul: azokat a kv.-eket kell ~nak tekinteni, „prout in Ecclesia catholica legi consueverunt et in veteri vulgata editione habentur” („amelyeknek olvasása a katolikus egyházban szokásban volt és a régi Vulgata kiadásokban megtalálhatók”), mégpedig „cum omnibus suis partibus” („teljes egészükben” – célzás Eszt és Dán deuterokanonikus részeire). A kv.-ek jegyzéke azonos a Firenzei Zsinaton elfogadottal. – Az ortodox egyh. ~ja megegyezik a katolikussal, de a LXX-hagyomány értelmében még 3Ezd és 3Mak is megtalálható benne. – IV. Az ÚSz ~ja. Az Egyh.-nak kezdettől fogva birtokában volt az ósz-i szt. kv.-eknek egy igen nagy tiszteletben tartott gyűjteménye, jóllehet az 1. sz.-i kereszténység a pontosan körülhatárolt ~ fogalmát még nem ismerte, mégpedig azért, mert az ósz-i kv.-ek gyűjteménye Palesztinában és a hellén szórványban (LXX) terjedelmi szempontból lényegesen eltért egymástól, és a szentírási kv.-ek különféle csoportjainak tekintélye még az anyaországban is eltérő volt. Az írásoknak v. egyszerűen az írásnak a magától értetődő birtoklása minden bizonnyal nagy szerepet játszott a további fejlődésben, ti. egy úsz-i, pontosabban egy 2 részes ~ kialakulásában. Az 1. sz. második felében, tehát abban az időszakban, amikor az ÚSz kv.-eit írták, az ősegyh. az ÓSz-ben nemcsak a Jézus Krisztusban teljessé vált → kinyilatkoztatás tanúbizonyosságát látta, hanem minél jobban kijátszotta a zsidóság az ÓSz-et a Krisztusban hívők ellen, annál inkább – azt kívánta, hogy az ÓSz a

kereszténység saját Szentírása legyen, amelynek Krisztus tört.-ére előre utaló, valódi és teljes értelmét először csak Istennek a végső időben az Úr, az apostolok és a Lélek tekintélyére támaszkodó kinyilatkoztatása tudta föltárni (vö. 2Kor 3,6 kk.; 1Kor 10,11; ApCsel 17,2 kk.; 2Tim 3,14 kk.; Jn 5,39 kk. stb.). Ettől függetlenül kialakultak a legrégebbi keresztény írások gyűjteménybe foglalásának külső és a belső feltételei. A keresztény írások egy része először csak egy-egy közösségnek (pl. Gal, Ef, Kol, Jak, Júd, 1–2Pét, Jel), ill. (mint az ev.-ok) valamely nagyobb terület egyh.-ának szólt, de egy alkalommal Pál ap. már számított arra, hogy 2 szomszédos egyh.-ban kölcsönösen fölolvassák egymás leveleit (Kol 4,16), és a Pál alapította közösségekben törekedtek is rá, hogy szellemi atyjuk más közösségekhez intézett írásait is megszerezzék és lemásolják. Ezek a legrégebbi keresztény írások hamarosan olvasmányul szolgáltak az istentiszteleteken. Az a tekintély, amely Jézus, az ap.-ok és az ő tanítványaik szavát megillette, áterjedt az ő szavukat és tetteiket közvetítő és tanúsító iratokra is (ez a folyamat a legrégebbi 3 ev. vonatkozásában az ap.-i atyáknál figyelhető meg). Mindez oda vezetett, hogy a kereszténységnek ezeket a legrégebbi írásait egyre inkább az Egyh. szt. kv.-einek tekintették. – Egyébként a ~ kialakulásának az 1. sz.-ban elkezdődött és a 4. sz. második feléig tartó bonyolult folyamatában különbséget kell tennünk a különféle kv.-ek egybefoglalása és ~i szintre emelése között, azaz a külső forma és az értékelés között. Míg a 4 ev. már a 2. sz. közepe táján (Jusztinosz vértanú) mintegy ~i rangra emelkedett, addig Pál ap. leveleit csak kb. 180-tól idézik szentírási kv.-ként, jöllehet már 100 k. együtt volt a Pál-levelek gyűjteménye a mai terjedelmében (vö. 2Pét 3,15 kk.; apostoli atyák). A legrégebbi rész ~nak, a 4 ev. ~jának nagy ~ná fejlődését a 2. sz. derekán 2 ellentétes törekvés mozdította elő. Az eretnek Markion az ŐSz általánosan elismert szt. kv.-eit elvetette és egy csak keresztény írásokat (egy töredékes Lk-ot és 10 Pál-levelet) tartalmazó, pontosan körülhatárolt új gyűjteménnyel akarta helyettesíteni, tehát a keresztény írásoknak egy több részes ~ját alkotta meg, mégpedig önkényes válogatás alapján, úgyhogy a markioniták nem annyira a kinyilatkoztatás dokumentumainak, inkább az általános hitbeli meggyőződésnek alapján álltak. Ezzel szemben egyre szaporodtak az ev.-ok, az ApCsel, a levelek és a Jel irodalmi formáit utánzó írások, amelyek eretnek, főleg gnosztikus áramlatokat szolgáltak, és szerzőik szándéka szerint arra voltak hivatva, hogy a szt. iratokat háttérbe szorítsák. E 2 irányzattal szemben meg kellett védeni az ap.-i tanítást, és ez arra ösztönzött, hogy a rendelkezésre álló írások közül kiválogassák a legrégebbieket és legmegbízhatóbbakat, azokat, amelyek mértékül szolgálhattak az Egyh. Által megőrzendő eredeti → hagyomány megállapításához. – Ha 200 k. az ŐSz már hozzávetőleg ~i rangra emelkedett is (mintegy 20 kv.: a 4 ev., Pál 13 levele, az ApCsel, 1Pét, 1Jn és Ny-on a Jel), ahogy azt térben egymástól messze eső tanúk (a Muratori-töredék, Ireneusz, Tertullianus, Szardesi Meliton) bizonyítják, még egy hosszadalmas válogatási és kiegészítési folyamatra volt szükség, míg végre az egyh.-i hatóságok véget vethettek a 4. sz. második feléig tartó bizonytalanságnak. Az ŐSz-nek az a 27 kv.-ből álló gyűjteménye, amelyet első ízben Szt. Atanáz sorolt föl, ill. hirdetett ki (367: 39. húsvéti körlevél), Ny-on csakhamar elfogadottá vált (382: Római Zsinat, 393, 397 és 419: Afrikai Zsinatok; 405: I. Ince pápa Exuperius püspökének írt levele), sőt fokozatosan K-en is (kivéve a szír nemzeti egyh.-at). 1546. IV. 8-án a trienti ~ dekrétum véglegesen meghatározta az úsz-i kv.-ek számát és terjedelmét.

káosz (gör. 'sötét mélység'): 'Mély völgy' értelemben először a LXX-ban szerepel: Mik 1,6 és Zak 14,4. Mind a Papi irat szerzője (Ter 1,1–2,4a), mind a Jahvista (2,4b kk.) egy ősalapot leírásával kezdi a → tereméstörténetben Jahve teremő művének bemutatását, amelyet a gör., babilóniai, föníciai és egyiptomi kozmogóniákkal ~nak lehet nevezni, jöllehet ez a kifejezés nem szerepel a Ter-ben. (A ~ a kozmosz ellentéte; → világ). – A 2,4b kk. nem kozmikus értelemben szerepelteti a ~t, csak a föld ősalapotára utal; pusztá volt és üres, semmilyen növényzet nem borította. Az 1,2 az ég és föld ősalapotának leírását tartalmazza. Itt a Papi szerző a mai kozmoszból indul ki. Ennek a kozmosznak fogalmából mindent kirekeszt, ami

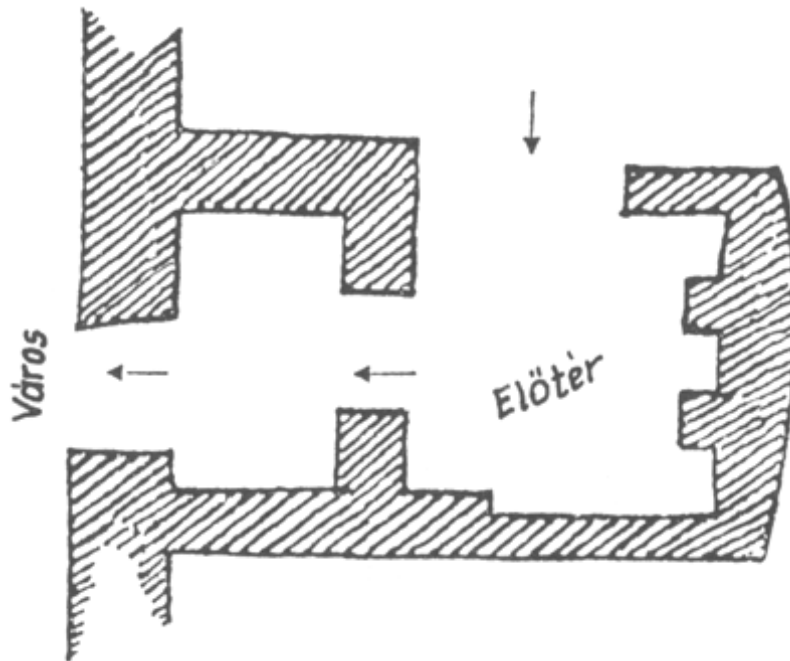
szerinte a rendet és a tökéletességet alkotja, hogy – az akkori kozmográfiái fogalmak szerint – elérkezzen ahhoz a ponthoz, ahol Isten teremtő tevékenységével közbeléphetett. Az első elem ebben a ~ban a → föld, de egy tohu vabohuval összefüggésben. A tohu a víz nélküli, úttalan pusztaság, ahol eltévednek a karavánok és elpusztulnak (MTörv 32,10; Jób 6,18; Zsolt 107,40); a bohu rokon az arab bahijával (a. m. 'üresnek lenni'), ez tehát nyomatékosítja a tohut; a 2 szó kapcsolata így a pusztaság pusztaságára, a lehető legkietlenebb pusztára utal. Izajás és Jeremiás e kifejezésekkel a Ter 1,2-re célozva azt a pusztulást írják le, amely Isten büntetéseként Edomra és Júdára vár (Iz 34,11; Jer 4,23). A 2. elem a tehom, a még mindent elárasztó, határok közé nem szorított ösvíz, amelyet egy ruah (Isten szele v. lelke) „kavar fel” (merahefet) és sötétség borít. Sok exegeta a Vg-val összhangban Isten Lelkét látja a ruahban, aki életadó erőként megtermékenyíti a vizeket. Mások a merahefetet 'tojáson ülő'-nek értelmezik, ami a föníciai kozmogóniában szereplő világ tojására emlékeztet. Isten Lelkének ilyen „megtermékenyítő” szerepét nehéz összhangba hozni azzal a meggyőződéssel, amely szerint minden élő Isten szavának köszönheti a létét. Ezen túlmenően a 23,9 és a MTörv 32,11 alapján föltehető, hogy a merahefet erőteljes, heves mozdulatra utal; ez semmiképpen sem tekinthető költésnek, hanem – azzal összhangban, hogy ez a ruah a ~ része – inkább Isten szelét (= viharos szelet) kell rajta érteni (H. Orlinsky). A papi teremtetéstört. nemcsak abban különbözik az Izr.-lel szomszédos népek kozmogóniáitól, hogy a teremtő Isten, aki a ~ból a kozmoszt létrehozta, létében semmiképpen nem függ ettől a ~tól, hanem abban is, hogy a teremtetéstört.-ben elismeri a teremtő Isten tevékenységének elsőségét: „Kezdetkor teremtette Isten...” (Ter 1,1). – Arra a kérdésre, hogy az 1,1 kk. szerzője a ~t is Isten által teremtettnak tekintette-e, a válaszok eltérők. Nagyon sok exegeta creatio primát tételez föl az 1,1 alapján, az őanyag létrehozására gondolva, amelynek leírását az 1,2 tartalmazza. Ebből az őanyagból jött létre Isten szavára a kozmosz (1,3 kk.). E magyarázat ellen felhozható, hogy az ég és föld mindig a már létrehozott, renden alapuló világmindenségre utal, ezért nem lehet az 1,2 kaotikus tömegére gondolni. Ezenkívül azt várnánk, hogy az 1,2 perfectum historicummal kezdődjön, de ezt a szerző – úgy látszik, szándékosan – elkerülte. Mások úgy vélik, hogy az 1,1 az 1,3 föltétele, az 1,2 pedig közbevetés (1. Amikor Isten az eget és a földet teremteni kezdte..., 3. Isten szólt...) v. úgy értelmezik a szöveget, hogy az 1,1 előfeltétele az 1,2-nek (1. Amikor Isten az eget és a földet teremteni kezdte, 2. a föld... volt). A ~ egyik esetben sem tárgya Isten teremtő tevékenységének. Ez a föltevés mindenesetre szembenáll az összes korábbi fordítással és a maszoréta vokalizációval is; ezen túlmenően nem is meggyőző. Ezért jobb az 1,1-ben az 1,2 kk. összefoglalását látni, és azt föltételezni, hogy az 1,2 a teremtő Isten teremtő munkájának kiindulópontját állítja elének, így nem szabad pozitíve úgy értelmezni, mintha a szerző azt akarta volna mondani, hogy már azelőtt is létezett valami, mielőtt Isten teremtő tevékenységét elkezdte, hanem negatíve kell érteni, vagyis hogy a semmi volt Isten teremtő munkájának a kiindulópontja, és a szerző épp erre akart rámutatni. Ugyanebben az értelemben mondja a Bölcs 11,17 (Zsid 11,3) a Ter 1,2-re célozva, hogy Isten a világmindenséget formátlan anyagból alkotta. De érezzük: ez a megfogalmazás nem fejezi ki a maga teljes mivoltában Isten teremtő tevékenységét, mert hiszen nem lehetett léte annak, ami még nem létezett. Érthető tehát, hogy pontosításra törekedtek, elsősorban a gör. fordítások. A LXX-ban a tohu vabohunak az felel meg, hogy 'láthatatlan és rendezetlen' volt (vö. Szümmakhosznál: 'alaktalan és differenciálatlan/osztatlan'); ugyanakkor Aquila így fordította: 'a föld volt az üresség és a semmi' (vö. Theodotion). 2Mak 7,28 nyújtja a legjobb megfogalmazást, de még itt is érzékelhető némi habozás. Némelyik kéziratban ez áll: 'Isten az eget és a földet nem a létező dolgokból alkotta'; mások szerint: nem létező dolgokból, azaz olyanokból, amelyek nem léteztek. Az első esetben a fordító kategorikusan kizárt minden praeexistens anyagot; a második esetben grammatikailag nézve, subiectum ex quo-ról van szó, ami azt a gondolatot keltheti, hogy a participium előtti tagadás csak viszonylagos értékű: dolgokból, amelyek gyakorlatilag nem léteztek. A Vg így fordítja: ex nihilo fecit; ez a

formula megfelel a teol.-i fejlődésnek.

kapor (gör. anéthon): fűszernövény. Mt 23,23: a → menta és a → kömény mellett szerepel (a párhuzamos helyen „menta, ruta és az összes kerti vetemény” olvasható: Lk 11,42); az Anethum graveolens-et a gör. gyógyászatban is felhasználták; a rabbinista hagyomány szerint → tizedet kellett belőle fizetni. Az ÓSz-ben csak Iz 28,25.27 említi; a földműves, miután elegyengette a talajt, kaprot, köményt stb. szór bele; a kaprot vesszővel verik ki.

Kappadókia: terület és róm. provincia a Taurusz-hegységtől É-ra, a Halüsz folyó 2 oldalán (ApCsel 2,9; 1Pét 1,1). → Kaftor.

kapu: → ajtó, → erősítés, → városkapu.

105. Tell El-Fara városkapuja

kapuőrök: a jeruzsálemi templom kapuinál szolgáló férfiak. Némely forrás szerint leviták voltak (1Krón 23,4; 26,1–19), más források ezt tagadják (Ezd 2,42; Neh 7,45). Josephus Flavius szerint a heródesi templom kapuinál 200 ember szolgált.

kapzsiság, haszonlesés: A → Tízparancsolat tiltja más javainak elkívánását (Kiv 20,17; MTörv 5,21), a próf.-k elítélik a ~ot (Iz 56,11 kk.; Jer 6,13; 22,17; Ez 22,13.27; 33,31; Mik 2,2; Hab 2,9). Iz 33,15: az üdvösség föltétele a ~ kerülése. Zsolt 119,36: az igaz azt kéri, hogy szíve Isten igazságaihoz vonzódjon, „ne a hitvány nyereséghez”. Péld 1,19: a ~ pusztulásba visz, halált okoz. Az előljárók ~a: Kiv 18,21; 1Sám 2,15–17; 8,3; átok alá eső érték megkívánása, megszerzése: MTörv 7,25–26; Józs 7,21. – Az ÚSz-ben a ~ (gör. pleonexia) a birtoklás rendetlen vágya. A ~ tisztátalanná teszi az embert (Mk 7,21–23). Azt a kísértést, hogy az embernek a javai biztosítják az életet, mivel csak kudarcot hozhat, le kell győzni (Lk 12,15). Pál ap. mentesnek tudja magát a ~tól (2Kor 7,2; 1Tesz 2,5); a pogányokat (Róm 1,29) és a tévtanítókat (2Pét 2,3) jellemzi a ~. A ~ gyakran szerepel együtt olyan kifejezésekkel, amelyek nemi visszaélésekre utalnak; ez nem jelenti azt, hogy a pleonexia ’szexuális vágy’ értelmet is hordozhat (E. Klaar), inkább arról van szó, hogy a nemi visszaélések éppúgy a birtoklásban gyökereznek, mint a ~. A kapzsi úgy ragaszkodik tárgyához, mint valami istenséghez; ezért számít bálványimádásnak a ~ (Ef 5,5; Kol 3,5), és ezért kell a kapzsit kizárni a keresztyének közösségéből (1Kor 5,11).

kar: Konkrét jelentésében ismételtlen találkozunk vele az ÓSz-ben (→ karperec), az ÚSz azonban nem említi. Átvitt értelemben az erő, a hatalom érzékeltetésére szolgál (pl. MTörv 4,34: kinyújtott karral a. m. 'nagy erővel, hatalommal'; Iz 52,10: „az Úr feltűri szentséges karját”, azaz megmutatja, kinyilvánítja erejét; vö. Ez 4,7). A ~ fölemelése lázadásra utal (Jób 38,15: „a már fölemelt kar két darabra törik”); a ~ összetörése az erőtől való megfosztással egyenértékű (pl. 22,9: „az árváknak meg összetörted a karjuk”). A húsból való kar, vagyis az ember ~ja nem állhat ellen Jahve ~jának (2Krón 32,8; vö. Jer 17,5). Az Isten ~ja, kifejezés, amelynek átvitt értelmét már alig-alig lehet kihámozni, az ÓSz-ben (gyakran) is, az ÚSz-ben is (Lk 1,51; Jn 12,38; ApCsel 13,18) Isten hatalmára utal, ahogy az valamely konkrét esetben megnyilvánul, valamint csodálatos hatalmának érzékeltetésére (a jeleken és csodákon kívül): a világ teremtésekor (vö. pl. Zsolt 89,11), Izr. népének kiválasztásakor, főleg pedig Egyiptomból való kiszabadításakor (pl. MTörv 4,34), a népnek az eszkatologikus üdvösségre való elvezetése során (Iz 40,10; vö. 26,11). Egy-egy személy érdekében csak ritkán mutatja meg Isten ~ja erejét (2Krón 6,32; Bölcs 5,16).

karám: → falu.

karbunkulus: A héb. nofek (Kiv 28,18; 39,11; Ez 27,16?; 28,13; Sir 32,5) és ekdah (Iz 54,12) a régebbi fordításokban rendszerint ~ként szerepel.

kard: 1. Közelharcban támadófegyverként (→ fegyverek) Izr. fiai a keskeny, hosszú és legtöbbször kétélű ~ot és a rövid, háromélű tört használták (a héb.-ben mindkettőre ugyanaz a hereb szó utal). Mind a ~, mind a tört markolatát olykor művészién kimunkálták. Pengéje lehetett egyenes is, görbe is; a görbe ~ idővel dísz~, ill. uralkodói jelvény lett. A tört az övben, a ~ot hüvelyben viselték, ill. tartották. Lachisban találtak egy felirattal ellátott ~ot, amelyet Izr. fiai közül használt valaki; Úrból arany~ is ismeretes. A héb.-ben a ~nak 'szája' is lehetett (→ száj), így 'falhatott', azaz pusztíthatott is (pl. Józs 10,28: a héb. eredetiben; a magyar fordításban az öldöklést rendszerint a ~élre hány fejezi ki). Így a ~ a háborút is jelképezheti; ilyen értelemben olykor együtt szerepel a pestissel v. a vadállattal (pl. Lev 26,25 kk.). Jer 46,10: Jahve ~ja jóllakik az ellenséggel és megrészegül vérüktől. A messiási kor békéjét bemutató szövegekben ekevasat kovácsolnak a ~ból (Iz 2,4; Mik 4,3); ennek fordítottja: a végső időkben bekövetkező ítélet a leírásához szolgál eszközül (Jo 4,10: „öntetek kardot az ekevasból”). – Az ÚSz-ben János látomásában (Jel 1,16) az Emberfia szájából kétélű ~ tör elő; 2,16: „harcba szállok vele számnak kardjával”; 19,10: az Ige a szájából előtörő éles ~dal sújt le a nemzetekre. – 2. Tüzes ~, lángpallos. Ter 3,24: Isten azután, hogy elűzte onnan az embert, az Éden kertjétől K-re odaállította a → kerubokat és „a tüzes ~ot”, hogy őrizze az → élet fájához vezető utat. A népi képzetben úgy él, hogy a kerubok kezében volt tüzes ~, de a kerub és a tüzes ~ (szó szerint 'a lángja') 2 külön tényező a szövegben. Nehéz megfejteni, valójában mit akar a tüzes ~ jelenteni. Némelyek arra a villámra hivatkoznak, amelyet az asszír istenek tartanak a kezükben; a Bibliában azonban nem villám szerepel, hanem ~. Több figyelmet érdemel az a föltevés, amely Jahve ~jára épít; ez ui. eléggé önállóan szerepel a próf.-i szövegekben (Iz 34,5; Jer 46,10; Ez 21,14; Szof 2,12 kk.); a 'láng', a 'tűz' lehet utalás ennek a ~nak villanására. M. A. van den Oudenrijn a → szeráfokkal hozza a 'láng'-ot, a 'tűz'-et kapcsolatba, akiknek a neve az 'égni' jelentésű héb. szóból származik, s arra gondol, hogy a kerubokból álló őrsgnek szeráf „parancsnoka” volt, akinek a neve lehetett: 'a ~ lángja'.

kárhozat: → büntetés, → élet a halál után, → megfizetés.

karika: → gyűrű.

karizmák (gör. 'kegyelmi ajándékok'): a szentségek által közvetített megszentelő kegyelmen kívüli természetfeletti adományok, melyeket a Szentlélek az Egyh. gyarapodására ajándékozik. Az evangélisták közül Márk említ néhányat a ~ közül (16,17 kk.), de a ~ nagy

időszaka Jo 3,1-nek megfelelően az Egyh. első évei. Jeruzsálemben (ApCsel 2,4), Szamariában (8,18), Efezusban (19,6), Rómában (Róm 12,6), Galáciában (Gal 3,5) és főleg Korintusban tanúsították a ~ a messiási idők beteljesedését. – A korintusiak körében visszaélések is előfordultak, ezért Pál ap. részletesen ír a ~ról (1Kor 12–14) és kiemeli, hogy csak akkor igaziak, ha az Egyh. javát szolgálják. Anélkül, hogy a teljességre törekedne, a következő ~at említi: → bölcsesség, → gnózis, → hit, → gyógyítás, csodatétel, prófétálás, a lelkek megkülönböztetése, → glosszológia és a nyelvek magyarázata. De figyelmezteti a híveket, hogy a ~ között a legnagyobb a → szeretet, mely örökre megmarad. – Ezek mellett ~nak nevezték még az → apostolok, → próféták, → tanítók és → diákonusok szolgálatát (ApCsel 6,1 kk.; Róm 16,1).

Karkemis: jelentős város az Eufrátesz egyik fontos átkelőhelyénél. Már Kr. e. 1800 k. említik a források, és azután is ismételtelen; a → hettiták új birodalmában az egyik alkirály székhelye (kb. Kr. e. 1340–1200). Kr. e. 717: II. Szárgon elfoglalta (Iz 10,9). II. Nebukadnezár ~ közelében győzte le Kr. e. 605: Nechó fáraót (2Kron 35,20; Jer 46,2). Ma Dzserablusz, az Eufrátesz jobb partján. 1876–79: a British Museum ásatásai; 1912–14: módszeres föltárás. Az ún. hettita föliratos emlékek fő lelőhelye.

Kármel (héb. 'gyümölcsös'): földrajzi név. – **1.** Város Júda földjén, DK-en (Józs 15,55); 1Sám 15,12: Saul emléket állított; 25,2.5.7.40: → Nabal lakóhelye; 30,29: a városok listáján; 2Sám 23,35 = 1Kron 11,37: Dávid egyik bajnokának, Hecrainak hazája; ma el-Kirmil, Hebrontól 11 km-re D-re, jelentős romokkal. A. Jepsen az említett helyeken vidéket tételez föl, ahol a fő település Maon. – **2.** Hegység (rendszerint névelővel: a gyümölcsös) a Földközi-tengernél (Jer 46,18), egy 20 km hosszú hegyhát a Földközi-tenger és Jiszreel síksága között (1Kir 18,42–46), a Kison-patak mellett (18,40), Áser törzse örökrészének D-i határánál (Józs 19,26); arab neve Dzsebel mar Eljas ('Illés hegye'); legmagasabb pontja 552 m. Már a kőkorszakból ki lehet rajta mutatni település nyomait; barlangjaiban 25 egész csontváz és sok egyéb antropológiai szempontból értékes töredéket találtak. Tuthmózsizs listáján a ~ előhegye szent hegyfökként szerepel, ami régi kultuszra enged következtetni, → Baalnak v. magának a hegynek tiszteletére. A 4. sz.-ban a ~t Zeuszt. hegyének nevezték. A tiruszi Baal papjai a ~en áldoztak a maguk istenének, Illés próf. viszont Jahvénak mutatott itt be áldozatot (1Kir 18,19–46). A régi kultikus hely a monda szerint az el-Muhraka sziklateraszon volt. Illés barlangját a jelenlegi kolostor alatt, ill. templomában mutatják a látogatóknak. Egy ideig Elizeus is lakott a ~en (2Kir 4,23–25). A hegy nem bővelkedik vízben, ezért nyaranta kopár, kiaszott, télen azonban virágdíszbe öltözik; ezen alapszik Iz 35,2; Én 7,6 dicsérete. Egyébként alacsony tölgycserjések, vadolajfák és pineák váltakoznak rajta. A ciszternák, az olaj- és szőlősajtók a ~ termékenységének tanúi. A ~ sivársága ezért nagy szükség és pusztulás jele (Iz 33,9; Ám 1,2; Náh 1,4).

Karnaim, Karnion (héb. 'szarv'): erőd Gileádban. Lakosai közt sok zsidó volt; Makkabeus Júdás a pogány népek fölött győzelmet aratva meghódította (1Mak 5,26.33–44; 2Mak 12,21.26). Ma Sejk Sad (Ám 6,13; → Astarot). Egy régi hagyomány szerint Jób hazája; az itt tisztelt Jób oszlopa valójában II. Ramszesz sztéléje.

karóba húzás: → halálbüntetés.

káromkodás: → istenkáromlás.

karperec: Legegyszerűbb és a beduinok közt még ma is általános formájában vastag drótból van hajlítva; a két végén v. nyitott, v. egymás mellé nyomott; láncszemekből sem a kései bronzkorban, sem a vaskorban nem készítettek ~et. Az anyaga lehetett arany, ezüst, bronz, vas. Egyszerre többet is viseltek belőle, és mindkét karon hordták. Legtöbbször nők ékessége volt (pl. Iz 3,19; Ez 16,11; 23,42), de olykor férfiak is viselték (Szám 31,50; 2Sám 1,10: itt

talán a királyi méltóság jelvénye a korona mellett).

kárpit: → függöny.

Karpusz: troászi keresztény. Pál nála hagyta köpenyét (2Tim 4,13).

kasszia: 1. a *Laurus cassia* szárított virága. Ruhanemű illatosítására (Zsolt 45,9: Vg) és → szent kenet készítésénél használták. – 2. Kasszia: Jób egyik lányának neve (Jób 42,14: a magyar fordításban Fahéjvirág).

kasztrálás: → herélés.

katekézis (gör.-ből 'tanítás'): Az ÚSz-ben csak a katékheó ige szerepel, mégpedig kettős értelemben: 'értesíteni, elbeszélni, hírül adni' (ApCsel 21,21.24) és 'tanítani' (Róm 2,18: a Tórával kapcsolatban; Gal 6,6; 1Kor 14,19; Lk 1,4; ApCsel 18,25: a keresztény tanításra vonatkoztatva). A keresztény ~ tárgyai mindenekelőtt az igazságok (Gal 6,6), a tanok (Lk 1,4), vagyis a hagyományban megőrződött ev. (vö. 1,1 kk.), az Úr igazsága (ApCsel 18,25: itt még csak hiányos ismeretekről van szó). A ~ a Kor és a Gal szerint a keresztény közösségben folyik, ezért a tanító (Gal 6,6) a keresztény igazságokra tanított, és vsz. állandó feladattal megbízott, sőt valódi hivatalt viselő személy volt. Így a katékheó (6,6; 1Kor 14,19; Lk 1,4) szorosan összefügg a didaszkó 'tanítani' igével (Mt 28,20; ApCsel 5,42; 18,11; Ef 4,20; Kol 1,28; 1Tim 4,11; vö. 5,17; Tit 1,9) és a katekéta (Gal 6,6) talán azonosítható a → tanítóval (1Kor 12,29; Ef 4,11). → igehirdetés.

katénák (lat. catenae 'láncok'): a kis fejezetekre fölosztott Biblia szövegéhez készült, lazán összekapcsolt magyarázó jegyzetek (szkolionok) gyűjteménye. Az egyh.-atyák exegetikai munkáiból állnak, az idézett atyák nevének feltüntetésével. Eleinte minden szövegrészt csak egy magyarázattal láttak el, később azonban többel, ügyelve arra, hogy mindkét iskola (az alexandriai is, az antióchiái is) képviselve legyen. A lat. elnevezés az ismert Catena Aureára vezethető vissza, amelyet Aquinói Szt. Tamás írt az ev.-okhoz. Eredeti címe *Glossa continuata* volt, de már az editio princeps (1484) ~ címen jelent meg. Ezeket a kevésbé eredeti kommentárokat, amelyek nagyjából a gör.-ökre mennek vissza, az 5. sz.-ban kezdték el írni, amikor az atyák irodalmának virágkora már elmúlt. A legrégebbi általunk ismert szerző gázai Prokopiosz (kb. 475–538). Az ő katénái kommentárkivonatokat tartalmaznak az Oktateuchushoz, de csak a Prokopiosz által készített összefoglalásban maradtak fenn, lat.-ul. Ezenkívül még több kv.-höz (1–2Sám, 1–2Kir, 1–2Krón, Préd, Én és Iz) kompilált ~at. A legtöbb katéna későbbi időből való. A lat. írók körében csak a 8. sz.-ban váltak a ~ népszerűvé (Alkuin, Hrabanus Maurus); a lat. patrisztikának nem vált kedvelt műfajává. – Az exegézis és a szövegkritika tört.-e szempontjából nagy jelentőségük van, de ezt csak újabban ismerték föl, amikor a még kéziratban lappangó rendszeres föltárása és vizsgálata elkezdődött; a patrisztikai exegézisnek becslés szerint mintegy a fele vált a ~ révén számunkra ismertté. A Hexapla sok változatát is csak a ~ból ismerjük.

Katolikus levelek: az ÚSz könyvei közül Jak, 1Pét, 2Pét, 1Jn, 2Jn, 3Jn és Júd összefoglaló neve. A régebbi szerzők (pl. Euszebiosz) szerint a katolikus a. m. kánoni; mások úgy vélik, hogy azért szerepel az elnevezésben a katolikus, mert ezek a levelek Pál ap. leveleitől eltérően, nem pontosan meghatározott közösségnek szóltak, hanem szerzőik szélesebb körhöz intézték őket, de ez a magyarázat 2Jn és 3Jn esetében nem helytálló. (→ Szent Jakab levele, → Szent János első levele, → Szent János második és harmadik levele, → Szent Júdás levele, → Szent Péter első levele, → Szent Péter második levele.)

Kebár: folyó Babilóniában; melléke Ezekiel próf. látomásainak színhelye (Ez 1,3; 3,15; 10,15; 43,3). A Nippurból, I. Artaxerxész idejéből (Kr. e. 424) származó föliratok révén ismertté vált Nar kabari (nagy folyó), az a csatorna, amely Bábelnél lép ki az Eufráteszből, de

a ~on egy kisebb csatornát kell érteni.

kecske: A Bibliában szereplő ~ egy kicsit nagyobb a mi háziállatunknál, füle lefelé lóg, szarvai erősen visszafelé hajlók, szőre csaknem mindig fekete, ezért olyan hatást kelthet, mintha ember haja volna (1Sám 19,13); a foltos ~ kivételnek számított (Ter 30,32). A (fiatal) ~ húsa kedvelt eledel volt: Gedeon ~t főzött Jahve angyalának (Bír 6,19), Mánoah szintén (13,15–23; vö. Lk 15,29). Nyilvánvalóan Júda is ezért ajándékozott ~bakot Támárnak (Ter 38,17.32). A ~ tejét itták (Péld 27,26), bőréből → tömlőt készítettek víznek és bornak, szőréből sátorlapot szőttek (vö. Kiv 35,26), és vsz. a gyász és bűnbánat jeléül viselt szőrruha (zsákruha) is ~szőrből készült. A ~bak áldozati állat volt (pl. Szám 7,16); egyébként olykor a rosszindulatú, erőszakos ember jelképe (Ez 34,17; Dán 8). MTörv 14,5: a vad~ tisztátalan állat. → bak, → gödölye.

Kedár: jelentős nomád törzs a Szír–arab-sivatagban; minden bizonnyal arabok (Ter 25,14; izmaeliták); Ez 27,21: Arábia, Iz 42,11: a kösziert lakói, 60,7: Nebajót mellett szerepel; az ékírásos szövegekben és Pliniusnál szintén. A próf.-k többször említik: 21,16 kk. (hős íjászok), Jer 49,28–33 (jövendülés ~ ellen), Ez 27,21 (bárányokat, kosokat, gödölyéket szállított Tírusznak). Én 1,5: ~ sátrai sötét színűek (= feketék). → Arábia.

Kedes (héb. 'szentély'): helységnév. – 1. Kánaáni királyi város Galileában. Neftali birtoka lett (Józs 12,22; 19,37). Később a gersoniták papi városa (21,32; 1Krón 6,61), menedékváros (Józs 20,7). Bárak hazája (Bír 4,6). 734: III. Tiglatpileszer meghódította (2Kir 15,29; vö. Tób 1,2). ~ mellett győzte le Makkabeus Jonatán II. Demetriosz seregét (1Mak 11,63–73). Helye vsz. az egykori Hule-tótól ÉNy-ra lévő termékeny területen keresendő. A róm. korból sok rom maradt fenn. – 2. Papi város Isszachár birtokán (1Krón 6,57). Vsz. a mai Tell Abu Kudessal azonos. – 3. A Józs 15,23 említette júdeai ~ helye ismeretlen.

Kedor-Laomer (héb.): a Ter 14,1.5.9 szerint Elám királya és Pentapolisz (→ Ötváros) ura volt. Amikor ezek a városok el akartak pártolni, ~ 3 más király (→ Amráfel, → Arjoch, → Tidál) támogatásával oda vonult (14,5 kk.). Pentapolisz királyai vereséget szenvedtek, Lót fogságba esett. Erről Ábrahám tudomást szerzett, üldözőbe vette ~t és kiszabadította unokaöccsét (14,33 kk.). Az elamiták nyelvében a ~ név jól értelmezhető ('Lagamar istennő szolgálja' v. 'Lagamar megoltalmaz'), de mindmáig nem sikerült Elámból olyan királyt kimutatni, aki ezt a nevet viselte volna. Egy ideig úgy vélték, hogy a kései babilóniai szövegekben szerepel, de ez a föltevés nem igazolódott be (a szóban forgó helyeken Kudur-Nahhunte szerepel). Jóllehet egy ideig Mezopotámia egy része Elám uralma alá tartozott, mégsem vsz., hogy tényleges hatalmát a Jordánon túli területre is kiterjesztette. Inkább azt kell föltenni, hogy a 14 a szabad és tudatosan régiesítő (archaizáló) → történetírás műfaját képviseli (tehát szerzője egész sor régebbi eseményt és össze nem tartozó dolgot összekapcsolt, hogy elbeszélése tört.-i magvát minél hatásosabb formába öltöztesse). Ha e föltevés helytálló, a 14 ~ja nem más, mint jelkép.

Kedron: 1. → Kidron. – 2. város Júdeában, Kr. e. 137-ben Kendebeusz megerősítette (Józs 15,41 és 2Krón 28,18: Gederot; 1Mak 15,39; 16,9). Ma vsz. Katra, a Vádi esz-Szarartól D-re.

kegyelem: Az ÓSz-ben teol.-i értelemben, tehát Isten természetfölötti ajándékaként nincs megfelelője. A mi fogalmainknak leginkább még a héb. hen és heszed felel meg. A héb. hen hozzávetőleg a. m. a gör. kharisz (a LXX-ban rendszerint ez szerepel); mindenekelőtt kedvességre, kellemre, bájra (pl. Zsolt 45,3; Péld 5,19; 31,30: a szépséggel párhuzamban), ebből következően tetszésre, kegyre is utalhat (pl. Eszt 2,16), de nem a mi fogalmainknak megfelelő értelemben. Azokban az állandósult szókapcsolatokban is, amelyekben a mi fordításainkban a hennek sokszor ~ felel meg, pl. kegyelmet találni valaki szemében v. valaki előtt (pl. Ter 19,18; 34,11; Kiv 33,12–13.16–17), ill. elnyerni, megszerezni valakinek a

kegyeit (vö. pl. 3,21), szintén nyilvánvaló, hogy a hen 'kegy, jóindulat, tetszés' értelmet hordoz. Ugyanakkor a héb. heszed egyfajta magatartásra vonatkozik, amely kölcsönösségi viszonyból következik, s mindenekelőtt a szövetségben lévők magatartását jelöli (1Sám 20,8.14 kk.). Ez esetben nem annyira érületről van szó (arra a héb. emet 'hűség' utal), hanem sokkal inkább segítségnyújtásról a szövetségi hűség jegyében; így érthető a kegyelmet gyakorolni (szó szerint: adni), kegyesnek lenni fordulat is (pl. Ter 24,12; 40,14; vö. 1Sám 20,14 kk.). Minthogy ez a hűséges megsegítés, mint maga a hűség is, amellyel gyakran összekapcsolódik, kölcsönösségi viszonyból adódó kötelezettség, a heszedet a joggal v. az igazságossággal együtt kívánják meg az embertől (pl. Oz 12,7; Mik 6,8 és Iz 16,5; vö. Péld 20,28). A segítségnyújtás jóságból is fakadhat; így a heszed jóindulatra, kegyre is utalhat. Elsősorban akkor, ha Isten hűségéről, hűséges segítségéről van szó, mert Istent a heszedre a → szövetség kötelezi (1Kir 8,23; Iz 55,3), amellyel önként elkötelezte magát népének, Izraelnek. Isten az, aki megtartja a szövetséget és azok iránt, akik szeretik és megtartják parancsait, jóindulattal, irgalommal van (MTörv 7,9; 1Kir 8,23; Neh 9,32; Zsolt 89,29; Iz 55,3; Dán 9,4). Az igaz ember tudja, hogy számíthat Isten kegyelmére, jóindulatára, segítségére, ha maga is megtartja a szövetséget, vagyis teljesíti Isten parancsait (pl. MTörv 7,12; 1Kir 8,23; Oz 10,12), de meg nem követelheti azt. Ha Izr. meg is szegi a szövetséget, Jahve akkor is hűséges marad, csak népe térjen hozzá vissza; mert ő „irgalmas és könyörülő Isten, hosszantűrő, gazdag a heszedben és a hűségben”; kegyelmét megtartja ezek számára, megbocsátja a vétket, a hibát, a bűnt (Kiv 34,6; Szám 14,18; vö. Neh 9,17; Zsolt 86,15; 103,8; Jo 2,13; Jón 4,2). Itt a heszed nem egyszerűen segítségre kész hűség, hanem már a bűn megbocsátására való készség is (vö. Zsolt 51,3); innen érthető, hogy a heszed mellett gyakran szerepel a rahamin 'könyörület, irgalmas szeretet' (51,3; 25,6; 40,12; 69,17; Iz 63,7). – II. Az ÚSz-ben. A) A szóhasználat. A gör. kharisz szó nagyon gyakran szerepel Pál és Péter ap.-nál, de elég gyakran él vele a Zsid szerzője és Lukács is, egyébként azonban csak elvétve találkozunk vele (6-szor Jánosnál, egy ízben Júdásnál). Mint a klasszikus gör.-ben, úgy az ÚSz-ben is többféle jelentést hordoz. Eredetileg arra utalt, ami örömet szerzett, fizikai v. erkölcsi értelemben vett minőséget, pl. szépséget, bájt, kedvességet jelölt (Lk 4,22: a Jézus ajkán fakadt szavakkal kapcsolatban; Kol 4,6: szíves beszéd). Ebből fejlődött ki a szó 'kedvesség, jóindulat' jelentése aktív és passzív értelemben egyaránt (Lk 2,40; ApCsel 14,26; 15,40 és 4,33; 7,46; 1Pét 2,19 kk.), azaz jóakarattal lenni valaki iránt, ill. elnyerni v. élvezni valakinek a jóindulatát, tetszését. A keresztény levelekben az üdvözlő formula általában a „~ és békesség,” más szóval Isten v. Krisztus jóindulatát (pl. Róm 1,7; 1Kor 1,3; 1Pét 1,2) és az üdvösség Krisztustól hozott javainak békés birtoklását kívánták egymásnak. Gyakran vonatkozik a jóakaratra megnyilvánulására, a tetszés kifejezésére (vö. a héb. heszeddel), valamint a jóindulatból fakadó tettekre is (amilyen a Pál által rendezett gyűjtés is volt a jeruzsálemi hívek megsegítésére, 1Kor 16,3; 2Kor 8,6 kk. 19), de mindenekelőtt Isten v. Krisztus kegyelmére, tettekben, segítségben megnyilatkozó jóakaratra (pl. Róm 3,24; 4,4; 5,15; Gal 2,21). Vonatkozhat Isten kegyelmi művére is, azaz az üdvösségnek Krisztus által létrehozott új rendjére (pl. Róm 5,2; 6,14 kk.; 2Kor 6,1; Gal 5,4; Zsid 12,15; 1Pét 5,12), sőt magára az üdvösség örömhírére is (ApCsel 13,43; Zsid 13,9; vö. ApCsel 20,24.32), az embernek adott természetfölötti kegyelmet szintén jelentheti (Jn 1,14.16; Róm 1,5; 2Kor 1,12; 12,9; Tit 2,11 kk.; 1Pét 3,7). Isten kegyelmi ajándékai rendszerint a → karizmákkal azonosak v. egyszerűen csak adományok, ajándékok (Róm 1,11; 5,15 kk.; 6,23; 1Kor 7,7; Ef 2,8; 3,7; 4,7). Végül a kharisznak lehet 'hála, köszönet' (Lk 17,9; Róm 7,25; 1Kor 10,30; Kol 3,15 kk.; 1Tim 1,12; 2Tim 1,3) v. 'jutalom' jelentése is (Lk 6,32–34; 2Kor 9,8). – B) A ~ tanát elsősorban Pál és János fejlesztette ki. – 1. A szinoptikusoknál, ahol a kharisz szó szinte teljesen hiányzik, Jézus az Isten atyai szeretetét hangsúlyozza; az Atya még a bűnösök iránt is szeretettel van (Mt 5,45). A bűnbánó bűnösöknek megbocsátja még a legsúlyosabb bűnüket is (18,23–35; Lk 15,12–23; 18,13 kk.), keresi őket (15,3–10) és örül megtérésüknek (15,10.32),

érdemtelenül is megadja szolgálóinak a jutalmat (Mt 20,1–15). Isten legnagyobb kegyelme maga Jézus Krisztus, aki legyőzte a Sátánt (Mk 3,27) és akivel az eljövendő → Isten országa kezdetét vette (Lk 11,20). Az Isten országában való részesedést az ember nem érdemelte ki (17,7–10), az tisztán ~ v. az Isten ajándéka (Mt 20,1–15; 22,1–14) és Isten segítsége nélkül nem is érheti el az ember (Mk 10,26 kk.). Ezt a tanítást Pál továbbfejlesztette. – 2. Pál, aki saját életében megtapasztalta Isten kegyelmének erejét (1Kor 15,10; Gal 1,15 kk.; 1Tim 1,15 kk.) és a törvény erőtlenségét (Róm 7,21 kk.), különösen hivatva volt arra, hogy a ~ teol.-ját továbbfejlessze. Minthogy a zsidók és a pogányok egyaránt vétkeztek és nélkülözik Isten dicsőségét (az Isten erejében és életében való részesedést értve rajta), megigazulásukat ingyen, ajándékként kapják Isten kegyelmének erejéből, Jézus Krisztus megváltása árán (3,24 kk.). A bűnös → megigazulása tehát tisztán Istennek, a szeretet Isténének (2Kor 13,11), minden ~ Isténének (vö. 1Pét 5,10) ajándéka, amely tanúsítja Isten végtelen szeretetét (Róm 5,8; Ef 2,4–6) és Krisztus szeretetét, aki meghalt a bűnösökért (Róm 5,6). Ezért Pál éppen olyan sokat beszél Krisztus kegyelméről (2Kor 12,9; Gal 1,6; vö. ApCsel 15,11), mint Isten kegyelméről. Hangsúlyozza, hogy Isten az embereknek ingyen adja a megigazulást, nem a törv. szerinti tetteikért (Róm 3,20.28; 11,6; Gal 2,16). Ami ~ből származik, az nem lehet egyszersmind a tettek jutalma (Róm 4,4), mert akkor a ~ már nem volna ~ (11,6). A hit, amely alapja a megigazulásnak és a hívőnek megigazulására szolgál (4,3; Gal 3,6; vö. Ter 15,6), vagyis az igazság tettének, ill. tettekre váltásának számít, maga is Isten ajándéka (Ef 2,8 kk.; Fil 1,29), így a megigazulás Isten meg nem érdemelt kegyelme (Róm 9,16; 11,5 kk.; Ef 2,8 kk.; vö. 1Kor 1,26–29). Isten kegyelmének legfontosabb megnyilvánulása Fiának elküldése, eljövetele. Isten a saját Fiát küldte el a világba és halálra adta értünk (Róm 8,32; Tit 2,11; 3,4–7), hogy kiszabadítsa „a világ elemeinek” szolgátságában (zsidók és pogányok) és a törv. szolgátságában (zsidók) állókat (Gal 4,3–5). A vételárat Krisztus fizette meg a vérével (1Kor 6,20; 7,23). Krisztus a vérével megpecsételte az új szövetséget (11,25), amelyben az ember a Krisztusban való hit révén (Gal 3,26) teljesen új kapcsolatba került Istennel: az Isten gyermeke (→ istengyermekség Róm 8,14–17; Gal 4,4–7) és az üdvösség örököse lett (Róm 8,16 kk.; Gal 3,29; 4,7). Minthogy ez a teljesen új kapcsolat az Istennel tisztán Isten és Krisztus kegyelmének műve (Róm 8,29 kk.; 5,15), azért Pál ~nek nevezi (amelyhez a Krisztusban való hit révén jutunk hozzá; 5,2); ezért mondja Pál azt is, hogy a keresztyén nem a törv.-nek alávetve él, hanem a ~ben (6,14 kk.), a Lélek vezeti (Gal 5,18), és aki a törv.-ben keresi a megigazulást, az elszakad Krisztustól, elveszti kegyelmét (5,4; vö. 2,21). – Az üdvösségnek ez az új rendje az éltető Lélek műve. Isten Lelke (Róm 8,14) v. Krisztus Lelke (8,10), akit a hívő Krisztusban kap meg (Gal 3,2; Ef 1,12), tisztára mossa, megszenteli és igazzá teszi a hívőt (1Kor 6,11; 2Tesz 2,13; vö. Tit 3,3–7), megadja neki az újjászületést (3,5), új teremtménnyé formálja át (2Kor 5,17; Gal 6,15; vö. Jer 31,31–34; Ez 36,25–29), Isten gyermekévé és örökösévé teszi (Róm 8,14–17; Gal 4,4–7). Az Isten Lelke, a Szentlélek (Róm 5,5) tehát a természetfölötti v. ahogy Pál nevezi, az új élet elve (6,4), a Krisztusban való élet (8,2) elve, más szóval megszentelő Lélek. Isten tisztán ~ből adja meg a hitért (Gal 3,2; Ef 1,13; 2Tesz 2,13) a keresztségben (1Kor 6,11; Tit 3,5–7); a Lélek gyümölcse a keresztyénben minden erény (Gal 5,22) és az örök élet (6,8) is. Isten Lelke azonban nem kényszerítő erő; Pál figyelmezteti a hívő keresztyényeket, akik megkapták a Lelket, hogy a Lélek szerint éljenek (5,16.25), ne szomorítsák meg a Lelket (Ef 4,30). Pál tudja, hogy még vannak, akik nem nőttek fel Krisztushoz, akik még testiek (1Kor 3,1–3). A ~ szükségessége Pál tanításában éppen abból következik egyértelműen, hogy a pogányok is, a zsidók is természetüknél fogva esendők, hajlanak a bűnre, valamint abból, hogy az ember magától nem képes a jóra. – 3. Péter levelei Pál tanításához csatlakoznak: az üdvösség, amelyet Krisztus a halálával érdemelt ki, ~ (1Pét 1,10.13), az irgalmas és könyörülő Isten ajándéka (3,21). Aki a keresztséggel részesedik ebben az ajándékban, azt Krisztus vére megváltja (1,18 kk.), újjászületik elpusztíthatatlan magból (1,23), amelyből az isteni élet fakad és kiteljesedik (1,3 kk.; 4,13). A

keresztény a kegyelmi élet örököse (3,7); rajta nyugszik a dicsőség Lelke, az Isten Lelke (4,14; vö. Iz 11,2); a Lélek, aki benne záloga a dicsőség elnyerésének (vö. Róm 8,11; Ef 4,30), és megszenteli őt (1Pét 1,2), és úgy látszik, azonos a maggal, amelyből újjászületik az örök életre (1,23; vö. 1Jn 3,9). – 2Pét 1,3 kk.: a kereszténynek Isten (v. Krisztus; vö. 2Pét 1,2) ereje mindent megadott az Isten szerinti jámbor élethez: annak (= Istennek v. Krisztusnak) ismeretével, aki dicsőségével és erejével meghívta. Ezzel az isteni dicsőséggel (= hatalom; vö. Róm 6,4; 9,23) nagy és értékes ígéretek birtokába került, hogy részesévé váljon az isteni természetnek, miután megmenekült a romlottságtól, amely a világban uralkodik a bűnös kívánság következtében. A megigazulást a szerző Isten (v. Krisztus) műveként állítja elénk: a keresztény ~ből kapja a meghívást a hitért mindazzal együtt, ami a jámbor élethez szükséges, vagyis a szükséges kegyelmekkel együtt; a meghívás az isteni életben való részesedésre szól (vö. az Atyával és a Fiúval való közösséggel: 1Jn 1,3; az isteni életben való részesedéssel: Jn 3,15 kk.; 5,24.26; a Krisztussal való életközösséggel: Jn 15,5; 17,23; Róm 6,3–6; Gal 2,20). – 4. Bár Jánosnál maga a ~ szó ritkán fordul elő, írásai hangsúlyozzák az üdvösségben az isteni elemet, azaz azt az isteni életet, amelyet az ember Istentől kap. Isten végtelen szeretetének legfőbb bizonyága a Fiú elküldése, hogy „aki hisz benne, az el ne vesszen, hanem örökké éljen” (Jn 3,16; 1Jn 4,9; vö. Róm 5,8; Tit 3,4–7). Isten emberré lett Fiának az elküldése (Jn 1,14) az élet megjelenése (1Jn 1,2), mert a Fiúnak az Atya megadta, hogy élete legyen önmagában (Jn 5,26), mert Ő az élet (11,25; 14,5), és ezt az életet adja a benne hívőknek (5,21.24; 10,10.28). Aki hisz benne, nemcsak az utolsó napon (5,28 kk.; 6,39 kk. 54), hanem azonnal elnyeri az örök életet (3,15 kk. 18; 5,24; 6,40.47.50), és már át is ment a halálból az életre (5,24; 1Jn 3,14; vö. Jn 3,16; 8,51; 11,25 kk.). Az örök életben az ember a Krisztusban való hit, a keresztség (3,5–8), Krisztus testének vétele (6,51–58) révén részesül. De maga a hit is Isten ajándéka (6,37.44.65; 8,47; 18,37; 1Jn 5,1; 4,6), bár egyszersmind az ember szabad akaratú elhatározását is magában foglalja (Jn 6,29) és az ember erkölcsi magatartásától is függ (3,18–21; 8,44–47; 1Jn 2,29; 3,8–10; 4,7). Az örök v. isteni élet nem fakadhat mulandó, emberi elvből, hanem csak egy isteni, örök elvből, a Lélekből (Jn 3,6; 6,63). Ezt a Lelket adja meg a megdicsőült Krisztus (7,37–39; 4,10.13 kk.). Az embernek ezért a Lélekből kell születnie (3,5.8), hogy eljusson Isten országába v. az életre (3,3.5; vö. Mt 25,34.46; Mk 9,43–47). Ezt a születést, amely egyszersmind újjászületés is, a keresztség jelenti (Jn 3,5; vö. Tit 3,5). Aki Istentől született, abban benne marad Isten magja (1Jn 3,9), azaz a Lélek (Jn 3,5.8), akit Isten kiáraszt. Aki benne marad (1Jn 3,24; 4,13), az nem vétkezik, nem is tud vétkezni (3,9; vö. 3,6). Ez nem azt jelenti, hogy aki újjászületett, az erkölcsileg teljesen feddhetetlen, hanem hogy nem vétkezik és nem is vétkezhet, ameddig közösségben marad Istennel (3,6; 5,18), és hogy a bűn nem fér össze benne az isteni élet elvével (3,9). Hogy János nem arra gondolt, hogy a keresztény életében nem fordulhat elő bűn, az egyértelműen következik gyakori figyelmeztetéseiből, amelyekkel a bűntől való óvakodásra, a Krisztus szeretetében (Jn 15,9) és az igaz tanításban való megmaradásra, kitartásra (1Jn 2,24 kk.), valamint a világtól való elfordulásra int (2,15). Az örök élet isteni elve a ~ v. a Lélek, ezért a bűn kiolthatja az örök élettel együtt.

Kehát: személynév az ÓSz-ben. A papi irodalomban (Ter 46,11; Kiv 6,16; 1Krn 5,27) Lévi fia, a kehatiták levita nemzetségének és az e nemzetséghez tartozó családoknak (Amram, Jichar, Hebron és Uziel: Kiv 6,18; Szám 3,19) ősatya. 3,27–31: számuk (8300 férfi), táborhelyük, vezérük (Elisafán) és a megnyilatkozás sátora körüli szolgálatuk szerepel; teendőikről részletesebben a 4,2–20 tudósít; vö. 10,21; Józs 21,9–26; 1Krn 6,51–55.

kehely: A nomád a → tömlőjéből ivott (Bír 4,19), a földműves (2Sám 12,3; Zsolt 23,5) mint az előkelő ember (Ter 40,1: a fáraó, sőt maga Jahve is: Jer 51,7) a kóst használta, amely először cserépből, később kőből v. fémből készült (aranyból: 1Kir 10,21; 2Krn 9,20; Jer 51,7; Jel 17,4), a hellén korban pedig üvegből is; lótuuszvirágra, liliomra emlékeztető formája

volt (vö. 1Kir 7,26; 2Krón 4,5). Ezd 1,10: a kultuszban használt kefornak talán fedele is volt és aranyból készült. Egyiptomban (Ter 44,2,5), Babilóniában és Asszíriában jósláshoz is felhasználták a poharat; az olajba öntött víz (v. fordítva, a vízbe öntött olaj) mutatta formákat figyelték meg, ebből próbálták kiolvasni az istenek akaratát; Izr.-ben a jóslásnak ez a formája nem honosodott meg (→ jóslat). – Az ÚSz-ben is szerepel (Mt 10,42; Mk 9,41), elsősorban az edények aggályos tisztán tartásával (→ mosakodás) kapcsolatban (Mt 23,25 kk.; Mk 7,4). Temetés után vigaszpoharat ürítettek a halotti toron (Jer 16,7; vö. 35,5), a hálaáldozathoz az üdvösség kelyhe tartozott hozzá (Zsolt 116,13). Az a szokás, hogy maga a családfő töltötte meg a hozzátartozók poharát, a ~ képes értelmű használatához vezetett. Így a ~ tartalma a kinek-kinek osztályrészül jutó sors (11,7; 16,5; Mt 20,22 kk.; 26,39; Jn 18,11: a szenvedés kelyhe). Jahve haragjának kelyhe, serlege talán mitológiai elképzelésekre vezethető vissza; ennek fenéig kiürítése minden baj, nyomorúság, veszedelem elszenvedésével egyértelmű (Zsolt 75,9; Iz 51,17–23; Jer 25,15.17.28; 49,12; Siral 4,21; Ez 23,31 kk.; Hab 2,16). Jel 17,4 (vö. Jer 51,7): a nagy kéjű (Bábel) undoksággal tele aranyserleget tart a kezében; vö. Jel 14,8–10; 16,19; 18,6. Az Úr (Lk 22,17 kk.; Mk 14,23) v. az áldás kelyhe (1Kor 10,16) és a sátán kelyhe asztalközösséget jelent.

Kelemen (lat. Clemens 'szelíd'): Pál ap. munkatársa, aki segítségére volt az ev. hirdetésében (Fil 4,3). Sok egyh.-i író azonosította Róma püspökével, de az azonosítás nem támaszkodik meggyőző érvekre.

kelet, K: Míg → észak mindig félelmetes, addig ~ hol barátságos, hol riasztó. Egyfelől ~en van a Paradicsom (Ter 2,8) és ~ről száll föl a jó angyal, akinél az élő Isten pecsétje van (Jel 7,2), másfelől viszont az istentelen királyok kiindulópontja (16,12). Mt 2,1: ~ről érkeznek a bölcsek (→ napkeleti bölcsek). → égtájak, → szél.

Kemosz: → Kamos.

kén: A Jordán völgyében ősidőktől ismertek ~es források (a legismertebbek el-Hammi a Jarmuknál, valamint a Tibériás forrásai) és ~ lerakódásokat; ilyenre céloz Iz 34,9: Edom termékeny talaja ~né változik; MTörv 29,22; Jób 18,15; Zsolt 11,7. A Ter 19,24 ~köves tüzes esőnek tulajdonítja Szodoma és Gomorra pusztulását; vö. MTörv 29,22. Ezért szerepel a ~ eszkatologikus szövegekben is (Iz 30,33: az Úr lehelete mint ~köves folyam tűzbe borítja Asszíriát; Ez 38,22: Jahve tüzet és ~t zúdít Gógra; Jel 9,17 kk.: az apokaliptikus lovak szájából tűz, füst, ~kő csapott ki János látomásában).

Kenan (héb. vsz. a Kain névvel függ össze): → Szet utódainak jegyzékében Enos fia, Mahalaleel apja (Ter 5,9–14). Mivel Enos (= ember) fia volt, sok exegeta → Kainnal, Ádám (= ember) fiával hozza kapcsolatba. Jézus Lk tartalmazta családfájában 2 helyen is szerepel egy Kenan; Lk 3,36: Arpachsád fia; 3,38: Enos fia. Arpachsád fiát, Kainant csak a LXX tartalmazza (vö. Ter 10,24; 11,12–15).

Kenat (héb., Vg: Chanath): helység Palesztina Jordánon túli területének É-i részén. Mózes Manassze törzsének (Machir) ígérte örökrészüket a vidéket (Szám 32,40); Nobach oda vonulva meghódította ~ot, és saját magáról elnevezte Nobachnak (32,42). 1Krón 2,23: Júda családfája végén úgy szerepel, mint ami az arámok kezére került; említésével a krónikás a meghódított terület kiterjedését kívánta érzékeltetni (a helység messze ÉK-en terült el). Bír 10,3 kk.: közvetett utalás más idegen uralomra. Ma talán Kanavat, a Hauran Ny-i lejtőjén.

Kendebeusz: a szír VII. Antiokhosz fővezére a palesztinai partvidéken, ahol Makkabeus Jánostól (→Johannesz Hürkánosz) megsemmisítő vereséget szenvedett (1Mak 15,38–16,10).

kendő: 1. Arctórlésre. A sudarium (lat.) elsősorban az arc letörlésére szolgált, de halott fejének, arcának betakarására is felhasználták (Jn 11,44; Lázár; 20,7: Jézus). Ezenkívül pénzt

is kötöttek, rejtettek bele (Lk 19,20). ApCsel 19,12: a betegek, akikre a Pál használta ~ket rátették, meggyógyultak. Veronika ~jét a Biblia nem említi. – 2. Fejre. Abból a szokásból, hogy gyász, szomorúság jelül ~t borítottak a fejükre (2Sám 15,30; Eszt 6,12) v. esetleg csak a szakállukra (Ez 24,17.22; vö. Mik 3,7), arra lehet következtetni, hogy Izr. fiai a bibliai időkben födetlen fővel jártak. Sokszor az egyiptomi ábrázolásokon is így, födetlen fővel láthatók a szemiták, olykor azonban van a fejükön egy keskeny pánt v. egy kis kerek, lapos sapka. Az asszír ábrázolásokon viszont olyan hegyes, süvegféle fejfedőt viselnek Izr. fiai, amely oldalt be van vágva és így szabadon hagyja a fület. A peér talán olyan ~ volt, amelyet férfiak és nők egyaránt viseltek; a sanif egy meglehetősen nagy ~ lehetett, amelyet turbánszerűen a fejükre csavartak (Iz 3,20; 61,3.10: a héb. eredetiben; a Jób 29,14; Ez 24,17.23; Zak 3,5); királyok (Iz 62,3; vö. Sir 11,5; 47,6), valamint nők is (Iz 3,23) viselték. Később a gör. mitra is elterjedt női fejfedőként; Judit is mitrát tehetett a fejére, bár a fordításokban turbán szerepel (Jud 10,3). A főpap fejfedője, a misnefet (Kiv 28,4; 39,28) bisszusból készült, mint általában a papoké és a királyé (Ez 21,31); vsz. magasabb turbán volt, és olykor egyszerűen csak a peér utalt rá (Kiv 39,28; Ez 44,18). Izr. fiai ősi szokásuk szerint Isten → arca előtt befödtek a fejüket egy ~vel v. köntőssel (1Kir 19,13), mert egyetlen teremtmény sem láthatta Istent anélkül, hogy meg ne bűnhődött volna érte (Kiv 3,6; Iz 6,3.5); ezért viselnek a zsidók (és a mohamedánok) még ma is imádság közben ~t (→ imaköntös). Ezzel szemben a keresztény férfiak födetlen fővel vettek részt az istentiszteleten; a nőknek azonban be kellett fedniük a fejüket (1Kor 11,4–15).

kenet: → szent kenet.

keniták: nomád törzs, amelynek a Biblia őstört.-ében Kain, az első testvérgyilkos az ősatya; Palesztina legdélibb részén legeltették nyájaikat és föltehetően az → amalekiták kötelékébe tartoztak (Szám 24,21 kk.; Bír 1,16; 1Sám 15,6; 1Kron 2,55: kérdéses). Saul idejében vsz. különváltak az amalekitáktól és Júda törzséhez csatlakoztak (1Sám 15,6). Galileában is találkozunk a ~kal (Bír 4,11.17; 5,24); lehetséges, hogy kézművesként (kovácsként?) vándoroltak a fejlettebb műveltségi szinten álló vidéken. B. Stade óta a jahvizmusra tett hatásukat eltúlozzák: → Mózes tőlük vette volna át Jahve nevét; Kainon a homlokára tetovált jel Jahve neve lett volna.

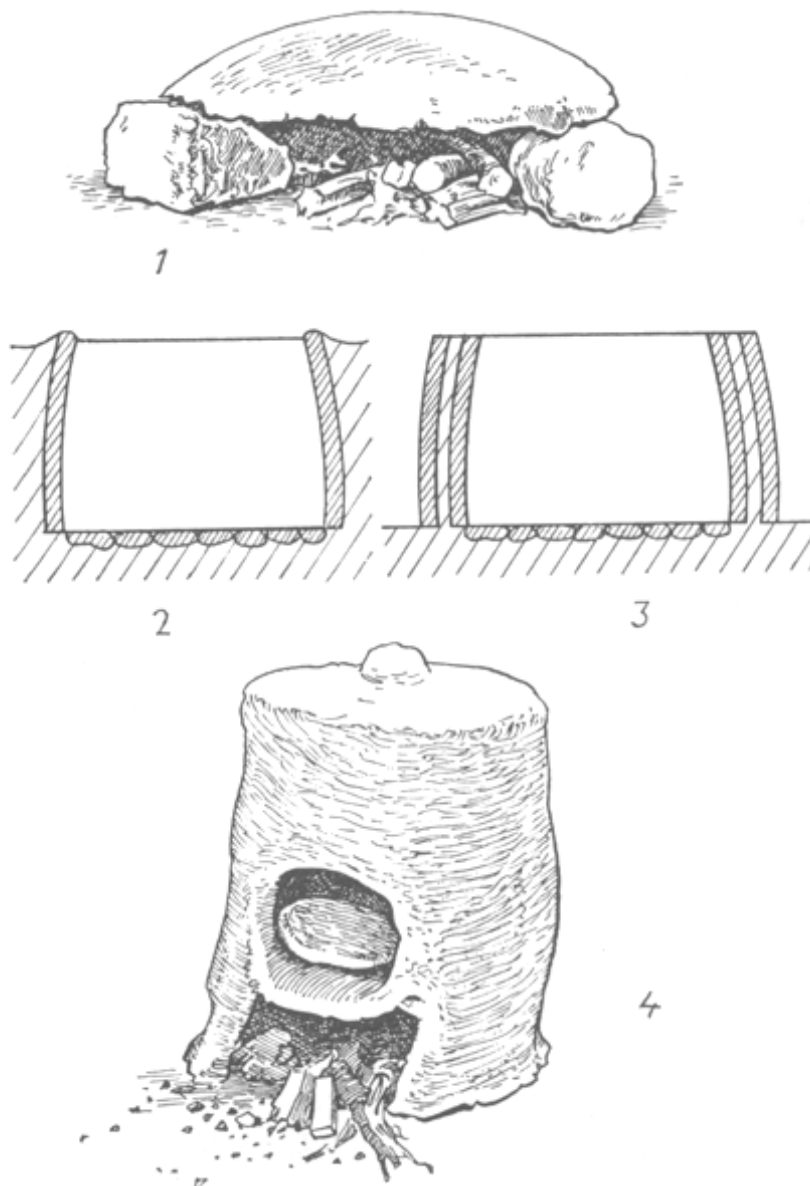
keniziták: edomita törzs, amelynek Kenáz volt az ősatya, akinek apja, Elifáz Ézsautól származott (Ter 36,11.15; 1Kron 1,36). A Ter 36,42; 1Kron 1,53 Kenázt törzsfőként említi. Egy helyen (Ter 15,19) a ~ Kánaán őslakói közt szerepelnek. A ~ Hebron vidékén telepedtek meg és minden bizonnyal beleolvadtak Júda törzsébe. → Káleb.

Kenkrea: kikötő Korintustól K-re. Pál fogadalomtétele után itt szállt hajóra Szíria felé (ApCsel 18,18). Főbe diakonissza tevékenységének helye (Róm 16,1).

kenózis: → Krisztus megalázkodása.

kenyér: A kenyeret többnyire árpalisztból sütötték (Bír 7,13; 2Kir 4,42; Ez 4,9; Jn 6,9.13); búzalisztból kenyeret sütni fényűzésnek számított. Jóllehet, a királyság korában voltak hivatásos pékek (Oz 7,4; Jer 37,21: kenyérsütők utcája), és Egyiptomban, valamint Babilóniában igen magas tisztséget töltött be a királyi főszütőmester (Ter 40,2), a ~sütés a háziasszony, ill. a szolgáló v. rabszolganő mindennapos reggeli teendője volt (18,6; 1Sám 8,13; 2Sám 13,6–10; Jer 7,18; Mt 13,33, de vö. Ter 19,3). A ~tésztát teknőben megdagasztották (Jer 7,18), a lisztbe kovászt (Mt 13,33) keverték és megsózták (Lev 2,13). A kenyeret a még ma is használatos tannurban sütötték, amely lehetett föld fölötti (agyagvályú, ill. agyaghenger formájú) v. föld alatti (üregszerű). A lepényt (vö. Bír 7,13) a kemence alulról fűtött aljára tették. A kemencék az udvarban v. a házon kívül külön kis kunyhókban álltak; több asszony is használhatott egy kemencét (Lev 26,26). Kemence nélkül is tudtak kenyeret

sütni egy 3 helyen alátámasztott agyag- v. vaslapon, amely alatt tűz égett, v. még egyszerűbben, a kovásztalan kenyeret forró → hamuba téve és hamuval befödve (hamuban sült cipó v. lepény: 1Kir 19,6; talán Ter 18,6; Iz 44,15.19; Jn 21,9 és a húsvétkor fogyasztott → kovásztalan kenyér: Kiv 12,8). A kész (kerek) kenyereket botra fűzték (innen a kifejezés: kenyere botját eltörni, azaz → éhínséget okozni; Lev 26,26; Ez 4,16), v. kosarakba rakták (Ter 40,16; Kiv 29,3.23; Mk 6,43), és nem késsel szeltek belőle, hanem kézzel törték (Iz 58,7). – A ~ mint áldozat: → kitett kenyerek; vö. Lev 23,20; 2Kir 4,42: első ~; Lev 23,17.20: a följajlás szertartása. – Valakivel kenyeret enni a. m. lakomát tartani, vendégséget rendezni, kivált szövetségkötéskor (Ter 31,54, innen Abd 7: Akik kenyeredet ették [= szövetségeseid]; vö. Zsolt 41,10; Sir 9,16; Jn 13,18); vö. az ÚSz-ben Lk 14,15: asztalhoz ülni Isten országában. Péld 9,5: a bölcsesség kenyeret (és bort) kínál; vö. Sir 15,3: „az értelem kenyérével eteti és a tudás vizét nyújtja”. Zsolt 80,6: Isten ítélete a könnyek kenyeke. Jn 6,30–36: Jézus a mennyből alászállott ~; 6,35.48: Jézus az élet kenyeke; 6,51: az élő ~ (→ manna); → eledel, → kenyérszaporítás, → kenyértörés.

106. Kemencefajták. 1. Vas sütőlap, 2. Földbe mélyített kemence, 3. Föld feletti, kettős falú kemence. 4. Az araboknál ma használatos kemence

kenyérszaporítás: Egy ~ról mind a 4 ev. beszámol (Mk 6,31–44; Mt 14,13–21; Lk 9,10–17; Jn 6,1–14). Mk és Mt pedig még egy másik beszámolót is tartalmaz (Mk 8,1–10; Mt 15,32–39), úgyhogy fölmerül a kérdés: vajon 2 ~ volt? Mk 1. beszámolója az eredetiben 166 szóból tevődik össze (6,31–44), a 2. 128-ból, és ebből 83 az 1. beszámolóban nem szerepel. Ehhez járulnak a tárgyi különbségek, különösen a számadatok terén. Maga Márk (és az ő nyomán Máté is) mintha valóban 2 ~ról tudott volna (8,19 kk.), mégis, a 2. beszámoló lehet az 1. dublettje (lásd a Márkétól eltérő műszóhasználatot) az ev.-ok előtti ev.-ból (a talentumokról, ill. minákról szóló hasonlatokban is ugyanígy eltérnek a számadatok), amelynek keletkezése formatört.-i szempontból könnyűszerrel megmagyarázható: ugyanarról az eseményről az ev.-i hagyományban 2 eltérő beszámoló keletkezett. Ezen túlmenően: úgy látszik, mintha a 2. beszámoló színhelyét Mk áttette volna pogány területre (8,13: Dekapolisz) és a 2. beszámolóval azt akarta volna hirdetni, hogy mind Izr., mind pedig a pogányok meghívást kaptak a Jézus hozta üdvösségre; a ~ csodájának kérügmátikus értelme a szinoptikusok szerint messiási: a messiási idők pásztora „megismétli” (a korai zsidó várakozásnak megfelelően) a manna csodáját. Jn-nál a ~ kinyilatkoztatás jellegű, ahogy az az eucharisztikus beszédben megnyilatkozik. Így Jn (mint annyiszor), ez esetben is kifejti, amit Mk csak jelez.

kenyértörés: a profán gör.-ben ismeretlen, sajátosan zsidó kifejezés az étkezés kezdő mozzanatának megjelölésére. Izr. fiai a kenyeret nem szelték, hanem törték (Jer 16,7). Ahogy a → kenyérszaporításról szóló beszámolóból is kiviláglik, Jézus is alkalmazkodott e szokáshoz (Mt 14,19; 15,36). Az utolsó vacsoráról szóló beszámolók is ezt tanúsítják; a mozdulat a klómenon olvasatban él tovább (1Kor 11,23–24). Így lett a ~ műszó az → Eucharisztia ünneplésének jelölésére (10,16). Nagy a valószínűsége annak is, hogy az ApCsel 2,42.46; 20,7.11 esetében is az Eucharisziára utal a kifejezés, mert a zsidó irodalom teljes étkezésre vonatkozóan nem élt vele. Kevésbé jogos ezt az értelmet Lk 24,30.35 esetében föltételezni, hiszen az itt szereplő tanítványok nem voltak jelen az utolsó vacsorán az Eucharisztia megalapításakor. Ugyanígy bizonytalan az ApCsel 27,35 adata is, ahol az ötlik szembe, hogy Pál nem osztotta ki a megtört kenyeret. A későbbi keresztény irodalomban a ~t háttérbe szorította az Eucharisztia.

kép: K-i fölfogás szerint nem csupán ábrázolása, hanem mintegy része, sőt második énje az ábrázolt istenségnek. Mivel Ráchel ellopta Lábán házi bálványait (→ terafim), Lábán azt panasolja, hogy megfosztotta isteneitől (Ter 31,19.31). Micha ugyanígy azzal vádolta Dán fiait, akik magukkal vitték az efodot, a terafimot, valamint a faragott szobrot, hogy elvették tőle isteneit (Bír 18,20.24; vö. Ter 35,2.4; Kiv 32,1.4). A bálványoknak (= az istenek ~einek) égő- (Oz 4,13) és italáldozatot (Jer 7,18) mutattak be, gabonát, olajat, kalácsot és egyéb eledelt vittek (Oz 2,7), és asztalt állítottak (Iz 65,11; Bár 6,26); csókolták és becézgették őket (1Kir 19,18; Oz 13,2), a kezüket nyújtották feljük (Zsolt 44,21), ünnepélyes menetben körülhordozták őket (Iz 46,7; Jer 10,5), térdet hajtottak, ill. leborultak előttük (1Kir 19,18), sőt táncoltak, kiáltottak és összevagdosták magukat az oltár előtt (18,26–29), és nemegyszer erkölcstelenséggel is összefonódott a kultusz (MTörv 23,18 kk.; Oz 4,14.18). – A kánaáni szokásokat illetően → bálványimádás. – Az ÓSz-ben a Jahve-kultuszban szigorúan tilos volt az istenséget ábrázolni (Kiv 34,17: „ne csinálj magadnak öntött istenképmást”; 20,23: ezüst és arany istenek tilalma; MTörv 5,8 kk.: „ne borulj le ezek előtt a képek előtt”, ti. „a fönn az égben, lenn a földön vagy a föld alatt a vízben” levők ~e előtt, mert ez kiváltja Jahve féltékenységet; Lev 26,1: „ne csináljatok magatoknak bálványokat, ne állítsatok se szobrokat, se emlékoszlopokat..., hogy hódoljatok előttük”. E helyeken (a Kiv 34,17 kivételével) „más istenek”-ről van szó. A MTörv 4,15–18 azonban Jahve ábrázolását is tiltja, mert Izr. fiai, amikor Jahve szólt hozzájuk, semmiféle alakot nem láttak. Iz 40,12–25 kárhoztatja az istenképmásokat, mert Istent nem lehet semmihez sem hasonlítani. Hogy a törv.-es Jahve-

kultusz valóban ~ nélküli volt, azt a bibliai elbeszélések következetesen tanúsítják; csupán a → láda jelezte Isten jelenlétét. A kerubok a ládán és a Templom falain, valamint a bronzmedence talapzatául szolgáló bikák sohase voltak kultusz tárgyai; csak a rézkígyónak (Szám 21,8 kk.) mutattak be áldozatot, ezért törte Hiszkija király össze. Sem az efodot, sem a terafimot nem lehetett Jahve ~ének tekinteni (Bír 8,27; 17,5; 1Sám 21,10), bár szerepük még mindig tisztázatlan. Lehetséges, hogy Micha istene, akit csinált magának, és akit Dán fiai a szentélyükbe vittek (Bír 17,4 kk. 13; 18,24.30), Jahvét ábrázolta, mert Micha buzgó tisztelője volt Jahvénak (a neve a. m. 'ki olyan mint Jahve?'). → Arad templomának legszentebb szentélyében, amely királyi felügyelet alatt állt, és ahol törv.-es papság működött, találtak 3 oszlopot (masszébát), amelyek pontos szerepét, jellegét még nem sikerült kideríteni; a legnagyobb, finomra csiszolt és vörösre festett, vsz. Jahvét ábrázolta, de arc v. határozott alak nélkül. A sztélécsoport vsz. → Jozija idejében a kultusz megújításának lett az áldozata (2Kir 23,4–20), bár ez csak a hivatalos kultuszt érintette, a népiesre nem vonatkozott (Jer 44,8 kk.). A kultusból a ~ek véglegesen csak a fogság után tűntek el; a fogság utáni időben mindenféle ~mást megvetettek a zsidók, és többször is tiltakoztak a ~eknek Jeruzsálemba való újra bevezetése ellen (Josephus Flavius). De a zsinagógákban felszínre került freskók és mozaikok (Bet-Alfa, Dzseras, Naarah, Dura-Europosz), valamint a kafarnaumi zsinagóga szobrászati díszai és a ~másokkal díszített zsidó sírok Rómában arról tanúskodnak, hogy a ~ek szigorú elvetése nem vált általánossá. Mégis, még a 2. sz.-ban is tiltottak a rabbik mindenféle ~et; a 4. sz.-ban díszítőelemként megengedték alkalmazásukat, de kultikus tárgyként továbbra sem volt szabad ~et használni. – Az ÚSz csak a pogány isteneket ábrázoló bálványok tiszteletét tiltja (1Kor 5,10; 10,14; Ef 5,5; 1Tesz 1,9; 1Jn 5,21). → aranyborjú, → bika, → kígyó, → képmás, → kultikus ábrázolások.

képes beszéd: Az ember gondolatai kifejezésére, különösen az elvont igazságok megragadására szívesen kölcsönöz képeket a természetből v. a mindennapi életből. A Biblia nyelve különösen gazdag képekben. Ez onnan érthető, hogy a Biblia kv.-einek szerzői K-i emberek voltak, akik sokkal közelebb álltak a természethez, mint a mai Ny-i ember, ugyanakkor az elvonatkoztatás távolról sem állt olyan közel hozzájuk, mint a gör.-ökhöz. Ennek megfelelően a héb. nyelv szegény az elvont fogalmak jelölésére szolgáló kifejezésekben. Ebből következően a Bibliában gyakran nemcsak a költői, hanem a prózai szövegek is zsúfolva vannak képekkel, legalábbis a mi megítélésünk szerint. Ez nemegyszer megnehezíti a szövegek megértését, helyes értelmezését, különösen akkor, ha a képek ma már ismeretlen ókori K-i szokásokra utalnak. A bibliai ~ nagy mértékben függ a szerző környezetétől, műveltségétől. Anyagát általában a mindennapi életből és a természetből meríti. A legrégebb szövegek ~e a félnomádok életformájának v. a kánaáni paraszti életnek megfelelő művelődési fokot tükrözi (pl. Debora éneke); a királyok korában a katonai és a közelet került előtérbe. Ámosz, a pásztor a földművelés köréből veszi képeit, a városban élt Izajás képei – legalább részben – már a városi kultúrát tükrözik. Jézus → hasonlatait, példabeszédeit aligha lehet anélkül megérteni, hogy ne ismernénk az akkori palesztinai vidéki életet. Pál ap., aki városi volt, elsősorban a hellén–róm. művelődés különféle területeiről vette képeit (sport, katonáskodás, jogrend stb.). Az ún. „kihagyásos” ~tól (metafora, metonímia, parabola, allegória) egyértelműen el kell határolnunk a képekben gondolkodást (látást) és fogalmazást, vagyis a konkrét, szemléletes előadásmódot mint műfajt (a prófétai és az apokaliptikus látomásokat). A Jel nem „kihagyásos” ~, hanem képek sorának, folyamatos látomásbeli valóságoknak szemlélése. Ezzel a „bibliai gondolkodás” értése szempontjából oly fontos szemléleti és kifejezési móddal a Biblia kv.-eiben is találkozunk, amelyek nem kifejezetten látomások leírását tartalmazzák, hanem más műfajt képviselnek. A 4. ev.-ban Jézusnak saját magáról adott kinyilatkoztatásai (én vagyok a világosság, az igazi szőlőtő stb.) szintén szétfeszítik a szokványos ~ kereteit.

képmás: I. Az ÓSz-ben. Az, hogy az ember egy istenség ~ára alkotott teremtmény, az antik irodalomban (Ovidius), főként pedig a babilóniai irodalomban (Gilgames) általános nézet volt. Erről számol be a Papi irat is: „Teremtsünk embert képmásunkra (selem) magunkhoz hasonlóvá” (demut; Ter 1,26). Az 1,27 („Isten megteremtette az embert, saját képmására”) és a 9,6 („Isten saját képmására teremtette az embert”), ahol is csak ~ szerepel, arra enged következtetni, hogy a ~ (selem) és a hasonlóság (demut) valójában ua.-t jelenti. A papi szerző szerint ez az Istenhez hasonlóság nem a lélek halhatatlanságán alapszik, de nem is csak az emberi test formáján. Minthogy a leírás során minden → antropomorfizmust elkerült, ezzel tanújelét adta annak, hogy Istent nem emberi alakban képzelte el (L. Koehler más véleményét képviseli). Az ember úgy hasonlít Istenhez (5,1), mint a fiú az apjához (5,3): valami istenit „örökölt” Teremtőjétől (vö. 2,7), szellemi képességeit és külseje nagyszerűségét (vö. Zsolt 8,6). Mint Isten ~a az ember Istent képviseli a többi teremtmény előtt, ahogy Babilóniában a király Marduk ~a az alattvalói között. Ezért az ember élete sztt. és sérthetetlen (Ter 9,6). A Zsolt 8,6 kk. szerint az embert mint egy másodrangú istenséget dicsőség és fönség koronázza (= látható módon kisugárzó hatalom és méltóság), király az ember, akit Isten minden más élőlény fölé rendelt (Ter 1,28; Zsolt 8,7–9; Sir 17,3). Arról, hogy ez az Istenhez hasonlóság mintegy veszendőbe ment, a Papi irat nem tud semmit. Csak később (Bölcs 2,23 kk.) alapszik az ember Istenhez hasonlósága a halhatatlanságon, amely a teremtéskor megadatott neki, de a Sátán elrabolta tőle. – II. A zsidóságban a vőlegény megáldása: „Légy áldott Urunk, Istenünk, mindenség Királya, aki az embert a magad képére, a magad mintájára alkottad”. A kumráni antropológia a Ter 2,7-hez csatlakozik. Az ember porból (agyagból) lett, és bár lelke (ruah) Istentől van, a maga erejéből semmi jóra nem képes (vö. különösen 1QH 1,31 kk.). Az a gondolat, hogy az ember Isten ~a, nem fejeződik ki. – III. Az ÚSz-ben a ~ (eikón) mindig az ősképp látható formában való megjelenése és megjelenítése; ezért a Zsid 10,1: a törv. csak árnyéka, nem a ~a az eljövendő javaknak. Amikor Pál a férfit Isten ~ának és dicsőségének mondja (1Kor 11,7), a Ter 1,27-hez csatlakozik; mivel a férfit közvetlenül Isten alkotta, azért ő a képviselője és a visszfénye az Istennek. De mégis, amilyen az ember, aki a föld porából lett (Ádám: 2,7), olyanok a földből való, földi ember szülöttei, a földiek is, nem mennyből valók, mint a 2. ember (Krisztus), a mennyből való (1Kor 15,45 kk.). A keresztény arra van kiválasztva, hogy Isten Fiának ~át öltse magára (Róm 8,29), tehát hogy a mennyei ~ának hordozójává váljon, azaz hasonlóvá váljon a megdicsőült Krisztushoz. Ezért a kereszténynek mint embernek, a földi Ádám ~ának teljesen át kell alakulnia, hogy a 2., a mennyei Ádámnak, vagyis a megdicsőült Krisztusnak ~ává lehessen, aki magának Istennek a ~a (2Kor 4,4; Kol 1,15). Minthogy Krisztus, az Isten Fia, az Isten alakjának hordozója szolgálai alakot öltött, hasonlóvá vált az emberekhez (Fil 2,6 kk.: homoioma = demut), azért a szó teljes értelmében Isten ~a (2Kor 4,4; Kol 1,15), azaz tökéletes képviselője és hirdetője Atyjának az emberek körében (Jn 1,14.18; 12,45; 14,9; Zsid 1,3; vö. Bölcs 7,26).

képmutatás: vallási értelemben a jámborság színlelése. Az ÓSz-ben nincs külön szó a fogalom jelölésére; a hanef az Istent semmibe vevő, elvetemült (gonosz) emberre utal; a LXX-ban ezeket a megfelelőket találjuk rá: anomosz (Iz 9,16; 10,6), paranomosz (Jób 17,8; 20,5), aszebész (Péld 11,9; Jób 8,13 stb.), hüpokritész (34,30; 36,13). Az ÓSz óva int a jámborság látszatától, a ~tól (Iz 29,13; Jer 7,8–11; 12,2; Zsolt 50,16–21). – Az ÚSz-ben Jézus következetesen elítéli a farizeusokat ~ukért (Mk 7,6; Mt 6,2.5; 7,5; 23,13.28; Lk 12,1.56; 13,15; 15,1 kk.). Legtöbbször az üres formalizmusban, Isten előtt értéktelen, betű szerinti törv.-tiszteletben megnyilatkozó, nem tudatos, „objektív” ~ leleplezéséről van szó, és az őszinte becsületesség, az egyeneslelkűség kiemeléséről. A farizeusok ~a eltávolít Istentől. Gal 2,13 kk.: Pál ap. megróttá Péter ap.-t „kétszínűsége” (= ~a) miatt, mert meggyőződésével ellentétes viselkedésével vétett az általa hirdetett ev. igazsága ellen, amely nem tűri meg a „taktikai” szempontok érvényesítését az Egyh.-ban. 1Pét 2,1: a neofiták fölszólítása a ~sal való szakításra. 1Tim 4,1 kk.: a végső időben némelyek elpártolnak a hittől, mert megtévesztő

szellemekre, képmutató hazudozókra hallgatnak.

keramika: → agyagművesség.

107. Kétrekeszes cserépégető kemence Jarim Tepéből. Alul látszik a tűztér, felső részén légnylások vannak, ide helyezték a kiégetendő edényeket. Boltozata hiányzik. Kr. e. 6. évezred

kereskedelem: Az ÓSz idején Izr. fiai csak igen kis mértékben kereskedtek. A kül~ a föníciaiak kezén volt, s ha tettek is rá kísérletet Izr. fiai, hogy a tengerentúli népekkel, országokkal önálló kereskedelmi kapcsolatba kerüljenek, nem értek el tartós eredményeket (1Kir 9,26–28; 10,22: Salamon a föníciaiak közreműködésével) v. vállalkozásuk kudarcba fulladt (22,49 kk.: Jehosafát). 10,26–29: itt Salamon kereskedőinek szerepe a lovakkal, szekerekkel kapcsolatban még mindig homályos. Különféle városokkal, országokkal fennálló üzleti kapcsolatokat tanúsít: 5,1–26; vö. 9,10–14 (Salamon és a tíruszi Hirám között); 1Kir 20,34 (Damaszkusz királya, Benhadad és Acháb között). Izr.-ból Föníciába gabonát, olajat, bort szállítottak (5,25; Ezd 3,7; ApCsel 12,20) v. pedig viaszt, mézet, balzsamot (Ez 27,17); behozatalra elsősorban ipari termékekből és nyersanyagokból szorultak Izr. fiai: ékszert, használati tárgyakat, textíliákat Egyiptomban (27,7), cédrus- és ciprusfát, valamint halat Föníciában vásároltak (Neh 13,16), aranyat, ezüstöt, elefántcsontot, fűszereket, illatszereket, egzotikus állatokat és drágaköveket Arábiából és D-ről (1Kir 10,2.11.22; Jób 6,19) szereztek be. Hogy a tengerentúli országokkal aránylag szűk kereteken belül tartottak fenn Izr. fiai kereskedelmi kapcsolatot, az abból következett, hogy Kánaánnak a Földközi-tengernél kevés

kikötője volt, ugyanakkor a Vörös-tenger melletti → kikötőket (Ecjon-Geber, Elat) nem tudták megközelíteni, mert az edomiták nem engedték meg nekik az átjárást. Így az átmenő ~ sokkal fontosabb volt (1Kir 10,15). A Kr. e. 5. és 4. sz.-ban élénk ~ bonyolódott le Palesztinán át Görögország és Arábia között. Izr. fiai csak a szórványokban (Egyiptom, Alexandria, Babilónia) és bizonyos tört.-i helyzetekben vágtak bele nagyvonalúbb üzleti vállalkozásokba. – A bel~ elsősorban az élelmiszerek és a használati tárgyak, háztartási eszközök előállítói és felhasználói között bonyolódott le. A város élelmet vásárolt a földművelőktől és cserébe szerszámokat, háztartási eszközöket, luxuscikkeket adott el. Ez a ~ főleg a → piacon zajlott le, amely rendszerint a városkapu közelében volt (2Kir 7,1); legszívesebben közvetítő nélkül, egymás közt adtak és vettek (Neh 13,15), de előfordult, hogy nem lehetett a kereskedőt megkerülni. A hivatásos kereskedők rendszerint kánaániak voltak, úgyhogy a 'kánaáni' egyszerűen 'kereskedő, kalmár' értelművé vált (vö. Iz 23,8; Zak 14,21; Péld 31,24; Jób 40,30); vsz. járták az országot is, hogy eladják áruikat és a földművesek termékeit megvásárolják (Péld 31,24). Hogy mennyire szabályozta a törv. a kereskedelmet, azt nem tudjuk; csupán a föld eladását és visszavásárlását illetően ismerjük a szabályokat (Lev 25,13–34; 27,9–33; → jubileumi év); ezenkívül még a mértékekkel és a súlyokkal kapcsolatos előírások ismeretesek (19,35 kk.; MTörv 25,13–16; Péld; Sir 42,4 kk.). → szerződés.

kereszt: Babilóniában és Mexikóban már a kereszténység előtti időben elterjedt jelként, jelképként v. díszítőelemként. A horog~et v. nap~et (szvasztika) már az ókori K ismerte, később a germánoknál és a keresztény művészetben is általánossá vált. Kisázsiaiában az ún. napkerék, Egyiptomban a füles ~ volt használatban; a füles ~ a koptok körében mindmáig szokásban maradt. Krisztus ~jeként csak az ún. Antal~, a crux commissa v. a felső rész nélküli ~, ill. a crux immissa v. capitata (egyenlő szárú, v. nem egyenlő szárú változatban, tehát a gör. ~: +, ill. a lat. ~: †) jöhet számításba. Az ún. András~ csak a 10. sz.-tól ismeretes. Leginkább az tehető föl, hogy Jézus fölfeszítésekor crux immissát használtak, mert a fölíratot a feje fölé tették (Mt 27,36). Jusztinosz, Ireneusz és Tertullianus utalásaiból a legtöbb magyarázó sedile v. cornu alkalmazására gondol. Ebben a halálraítélt félíg ülhetett, így kínjai tovább tartottak. Az ún. suppedaneum (lábtartó) az ókorban ismeretlen volt. A róm. ~ek általában nem voltak magasak; abból, hogy Jézusnak egy nádszálra tűzött szivacsot fölnyújtva inni adtak (27,48), arra lehet következtetni, hogy lába kb. 1 m-rel lehetett a földtől (vö. Jn 3,14; 12,32). – Metaforikus és teol.-i értelemben a ~ a Krisztus szenvedésének és ~jének vállalását jelentő (Mt 10,38; 16,24; Mk 8,34; Lk 9,23; 14,27) hiteles keresztény élet foglalat. A ~ az önmegtagadás jelképe, amely által a keresztény számára meghal a test és a világ (Gal 5,24; 6,14); a ~ kívülről nézve balgaság, megaláztatás és botrány (1Kor 1,18.23; Gal 5,12; Fil 2,8), de Isten szemében az ev. foglalat (1Kor 1,18.23; Gal 6,12) és Pálnak az egyetlen oka arra, hogy dicsekedjék (Gal 6,14). Az ember a ~ által részesedik a megváltásban (Ef 2,14–16; Kol 1,20; 2,14). A keresztények, akik nevükhöz méltatlanul élnek, Krisztus ~jének ellenségei (Fil 3,18). Így a ~ a Krisztussal való erkölcsi és misztikus egységnek is az eszköze, ill. jelképe (Mt 10,38; Róm 6,8; Gal 2,20; 5,24 kk.). A Jel 2,7; 22,2.14.19 az ósz-i → élet fájához hasonlítja a ~et. → szenvedés.

Keresztelő János: Lukács evangélista → gyermekségtörténetében Zakariás pap és Erzsébet fia (Lk 1,5), akinek születését (1,13 kk.) és küldetését (1,15–17) → Gábor angyal adta tudtul. Az 1,15 („bort és mámorító italt nem fog inni”) → nazír fogadalomra emlékeztet (Szám 6,1–8). Körülmetélésekor a János nevet kapta (Lk 1,59–63), és apja a Messiás → előfutáraként dicsőítette (1,67–79); → Benedictus. A Szentírás elbeszélésében ~ születése kb. 1/2 évvel esik előbbre Jézus születésénél (1,36). Születése helyének egy régi hagyomány alapján, amely már Theodosius diákonusnál föllelhető (520–530) a Jeruzsálemtől 7,5 km-re Ny-ra fekvő En karimot (ma En kerem) tartják. A szinoptikus hagyományban (Mk 1,1–6) ~ nem papként szerepel mint apja, Zakariás, hanem a pusztában prédikál, hirdeti a bűnbánat

kereszttségét, a bűnök bocsánatára. Az, hogy kapcsolatban állt a kumráni (esszénus) közösséggel, föltehető ugyan, de kellően nem bizonyítható. Mt 3,7–12; Lk 3,7–9 beszéde tartalmát is közli, a 3,10–14 pedig azokat az erkölcsi követelményeket és teendőket is vázolja, amelyeket ~ hirdetett. A szinoptikusok (Mk 1,7 kk.) tartalmazzák még Jézusról tett tanúságát, sőt Jézus megkeresztelkedésének tört.-ét is (1,9–11): Jézus a Jordánban keresztelkedett meg, Betániában (Jn 1,28) v. Ainonban, Szalim közelében (3,23). 1,19–28: ~ saját magáról megvallja, hogy nem ő a Messiás, hanem csak az előfutára; 1,29–34: ~ találkozása Jézussal (→ Isten Báránya) és Jézusról tett tanúsága (vö. Mk 1,7 kk.). ~ föllépése egyre erősödő népmozgalmat idézett elő, s ezt Heródes → Antipász aggodalommal nézte. Amikor ~ nyíltan elítélte a negyedes fejedelmet házasságtöréséért, Heródes Antipász elfogatta (6,17 kk.) és Kr. u. 29: lefejeztette (6,17–29, Josephus Flavius szerint a Jordántól K-re eső → Mahérusz erődben). A börtönből ~ megkérdezte Jézustól, hogy ő-e a Messiás (Mt 11,2–15). Kivégzése után tanítványai eltemették (14,12), egy régi hagyomány szerint Szamariában. Ezeknek a tanítványoknak, akiket maga köré gyűjtött (11,2; 14,12), saját imádságuk (Lk 11,1) és böjtölési gyakorlatuk (Mk 2,18; Mt 9,14; Lk 5,33) volt. Később → Apolló mellett még megjelenik Efezusban ~nak 12 tanítványa (ApCsel 19,7), akik csak ~ kereszttségét vették föl, de a Szentlelket nem kapták meg (19,2 kk.), ezért még meg kellett ismerniük a keresztény tanítást és föl kellett venniük a keresztiséget (18,26; 19,5). E tanítványok egy része Pál tanítása nyomán elismerte, hogy a Lélekkel keresztelő Jézus a Messiás.

keresztény (gör. khrisztianosz, a 'fölkent' értelmű khrisztosz szóból; a lat. Christianus csoporthoz tartozásra utal): Az elnevezés nem keletkezhetett a zsidóság körén belül, mert a zsidók nem ismerték el Jézust Krisztusnak; de ugyanígy a ~ek körében sem, mert ők tanítványoknak, testvéreknek, szenteknek, meghívottaknak v. hívőknek mondták magukat, ill. egymást. Inkább a róm. hatóságok, amelyek egy zsidó szekta tagjait látták bennük, adhatták a ~eknek ezt a nevet. Az ApCsel 11,26 szerint a név Antióchiában keletkezett Kr. u. 43 k., és nincs okunk e közlés hitelességében kételkedni. A szó megtalálható még: 26,28; 1Pét 4,16.

keresztfelirat: fehér gipsszel bevont kis tábla, amelyre jól olvasható, fekete betűkkel az elítélt bűnét írták rá (Mt 27,37). Gyakran maga az elítélt vitte, v. a nyakába akasztották. Jézus esetében utólag erősítették a kereszt tetejére, Jézus feje fölé (27,37; Mk 15,26; Lk 23,38; Jn 19,19–22); 3 nyelven tartalmazta Jézus elítélésének okát: arámul („héb.-ül”), gör.-ül és lat.-ul (19,20; Lk 23,38). Szövegét a 4 ev. egymástól eltérően „idézi”; a Rómában fönmaradt ~ alapján ítélve, amelynek hitelességét több régész elfogadja, Jn szövegét tekinthetjük pontosnak.

ישוע נצריא מלכא דיהודא
HIC EST REX IUDAEORUM
Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ

108. A kereszt felirata: Názáreti Jézus, a zsidók királya

keresztthordozás: Jn 19,17 szerint Jézus maga vitte a keresztjét. A róm. szokás az volt, hogy az elítélt csak a patibulumot, a harántgerendát vitte (Plutarkhosz), mert az egész kereszt túl nehéz terhet jelentett volna; lehetséges ezért, hogy Jézus is csak a harántgerendát vitte. A Jn használta sztauroszon tehát, mint olykor máskor is, patibulumot kell érteni. A szinoptikusok szerint Cirenei Simont kényszerítették arra, hogy vigye Jézus keresztjét (Mt 27,32); ez a hagyomány úgy egyeztethető össze Jn leírásával, ha föltesszük, hogy Simonnak át kellett vennie a patibulumot, amikor Jézus már nem volt képes tovább vinni. – Átvitt értelemben 5 helyen szerepel a szinoptikusoknál (Mk 8,34; Mt 16,24; Lk 9,23; Mt 10,38; Lk 14,27), hogy aki követni akarja Jézust, annak vállára kell vennie a keresztet, sőt Jézus

megkívánja a vértanúság vállalását is (vö. Mk 8,35), és a gyökeres szakítást, az élet fölláldozását (Lk itt a minden nap határozóval él) az ev.-ért. A szinoptikus hagyományban oly egyértelműen bizonyított logion hitelességét már csak tömörsége és paradox jellege is tanúsítja. Vö. Róm 6,6; Gal 2,19; 5,24; 6,14 (Krisztussal együtt keresztre feszítettetni).

keresztre feszítés: a kivégzés egyik módja, amely K-ről, elsősorban a perzsáktól terjedt el. A gör.-ök ritkán, a karthagóiak annál inkább, de főként a róm.-ak alkalmazták. A róm.-aknál is a halálbüntetés végrehajtásának legkegyetlenebb és legszégyenletesebb formája volt, amelyet rendszerint csak rabszolga esetében alkalmaztak gyilkosság, rablás, árulás v. lázadás megtorlásaiképpen; róm. polgárt csak kivételesen feszítettek keresztre. Az ÓSz-ben a ~ ismeretlen; de a kivégzett holttestét szégyene fokozására kifüggesztették (2Sám 21,6.9; MTörv 21,21–23; vö. Ter 40,19; 1Sám 31,10; 2Sám 4,12; vö. Gal 3,13). A zsidók jól ismerték ezt a kivégzési módot, ahogy azt egyértelműen tanúsítja Jézus pere (Mk 15,13: a nép követelte: „keresztre vele!”), a lázadó galileai → Júdás sorsa (ApCsel 5,37; Josephus Flavius) és azok az események, amelyek Jeruzsálem elfoglalásához fűződtek. – Jézust elítélése után róm. katonáknak adták át (Mt 27,27 kk.; Mk 15,16 kk.), ebből következően róm. módon zajlott le ~e is, de a részletekben nem szükségszerűen. Így izr. szokás szerint próbálták elkábítani (Mt 27,34: epével kevert bor; Mk 15,23: mirhával kevert bor). A ~t megelőzte az → ostromozás (Lk 23,16.22; Jn 19,1), a → kereszthordozás és a levetköztetés (Mt 27,35), amely azonban általános fölfogás szerint az ágyékkendőre nem terjedt ki. Többen vallják, hogy Jézust a már föllállított keresztre szögezték rá, de valószínűbb, hogy a földre fektetve a harántgerendára szögezték és ezt emelték föl testével együtt a kereszt hosszanti gerendájára (vö. Jn 21,18). Biztos, hogy Jézust szögekkel erősítették föl a keresztre (20,25; Lk 24,39); e célra vsz. 4 szöget használtak. A szokásos crurifragiumra (a lábszárcsontok megtörésére) Jézus esetében nem került sor (Jn 19,32 kk.). Jézus ~ének évére, napjára és órájára nézve: → Jézus Krisztus, → Jézus hét szava a kereszten.

kereszttség: I. Az elnevezés. A zsidó–gör. környezetből átvett baptizein ige zsidókeresztény körökben '(meg)keresztel' értelművé vált. A szó a 'bemerít, alámerül' jelentésű baptein ige iterativuma (ismétlődést kifejező származéka); az alapszóként szolgáló ige az ÚSz-ben profán értelemben szerepel (Lk 16,24; Jn 13,26; Jel 19,13). A származékigéből jöttek létre a főnévi származékok: a baptizmosz, amely az alámerítésre (a rituális tisztulásról: Mk 7,8; Zsid 9,10) v. keresztelésre (6,2) utal, és a baptizma, amely a ~et elsősorban mint intézményes formát jelöli. Ezek zsidókeresztény szóalkotások (mint Keresztelő János nevében a Baptiztész jelző is) a lat.-ba lefordíthatatlanul kerültek át. – II. A kereszténység előtti keresztelési szokások. Rituális célra szolgáló fürdők nemcsak a hellén misztériumvallásokban voltak szokásban (az Attisz- és a Mithrász-kultuszban a vér~ dívott), hanem Egyiptomban, Babilóniában és Indiában is elterjedtek, ahol a Nílus, ill. az Eufrátesz és a Gangesz is szerepet játszott a szokás kialakulásában. A rituális fürdőknek különféle hatásokat tulajdonítottak. Elsősorban azt, hogy megtisztítanak az erkölcsi és rituális tisztátalanságoktól, olykor azonban azt is föltételezték, hogy gyarapítják az emberben az éltető erőt, sőt hogy halhatatlanná tesznek. – Az izr. vallásban a Tóra ismeri a fürdőt mint tisztátalan személyek törvényes tisztulási módját (Lev 14,8; 15,16.18; Szám 19,19). A tárgyakat is meg kellett mosni újra használatba vétel előtt (pl. Lev 11,32.40; 15,10–12). A rabbik ezekhez a mózesi előírásokhoz még számos más előírást is hozzátettek (Mk 7,1–5). Az előírt fürdők és vízzel lemosások a törvényes tisztulást célozták, nem elsőrendűen erkölcsi jellegűek voltak. – Az izr. tisztulási szertartások közé tartozott a ~ is; a kései zsidóság körében a prozelitáknak volt kötelező. Azt, hogy mikor vált szokássá, nem lehet pontosan megállapítani; annál kevésbé, mivel eredetileg a ~ csupán kiegészítésül jött szokásba már meglevő tisztulási szertartásokhoz, ezért nem is keltett külön figyelmet. Mégis, a prozelita ~ idővel elvesztette eredeti jellegét (egyszerű tisztulási fürdő), és külön szertartássá fejlődött (vsz. még a kereszténység előtti időben); ez kezdetben férfiak esetében a →

körülmetéléshez képest csak másodlagos jelentőségű volt, idővel azonban egyenértékűvé vált vele. A prozelita ~ arra szolgált, hogy a pogányokat a zsidó közösség törvényes tisztulási szertartással magába olvassza. A pogányok a zsidók szempontjából eleve tisztátalannak és bűnösnek számítottak (Jn 18,28; ApCsel 10,28; Gal 2,15); a ~ más emberré tette őket; olyanná, aki szakított a pogánysággal és alávetette magát a törvénynek. De azért a ~ továbbra is elsősorban a törvényes tisztulást és a zsidóságra való beolvadást célozta. – János ~e. Az ap.-i katekézisben János ~e fontos állomásként szerepelt (ApCsel 1,22; 10,37), a szinoptikus hagyomány ezzel az eseménnyel kezdődik (Mt 3,1–12; Mk 1,1–8; Lk 3,1–18); Jn a maga külön stílusában számol be róla (1,19–28). Ebben a ~ben azok részesültek, akik engedtek a Keresztelő bűnbánatra fölhívásának és megvallották a bűneiket. Némely szerzők megkísérelték Keresztelő János föllépését összefüggésbe hozni a hellén szinkretizmussal, a mandeizmussal, a Jordán felső folyásánál elterjedt ~i szokásokkal és az → esszénusok gyakorlatával. Mások magával a zsidósággal, különösen a prozelita ~gel próbálták kapcsolatba hozni, de egyik kísérlet sem bizonyult sikeresnek. Az esszénusok (Kumrán) mosakodásait aligha lehetett kezdeményezésnek tekinteni; a prozelita ~ kétségtelenül előkészítője volt János ~ének (rítus!), és ezzel együtt a keresztyén ~nek is; de János ~e lényegében mégsem kapcsolható hozzá. Az említett magyarázatok nem veszik tekintetbe János ~ének mélyebb értelmét, azt ti., hogy János a metanoia, az erkölcsi megtérés jegyében keresztelt, a próf.-k fölhívásához csatlakozott, a közelgő Isten országának távlatait nyitotta meg. Már az ÓSz tartalmaz olyan próf.-i szövegeket, amelyekben a vízben fürdés a belső tisztulást jelképezi (vö. Iz 1,16; Ez 36,25; Zak 13,1; Zsolt 51,9). Ebből következően János ~e éppúgy különbözött a prozelita ~tól (ez a tisztátalanságnak egy olyan fölfogásából indult ki, amely a törvényben gyökerezett), mint a hellén misztériumvallásoktól (ezekben nem személyes erkölcsi megtérésről van szó, hanem mágikus erők működéséről). Ahogy az ApCsel 2,38 szerint a keresztyén ~, ugyanúgy János ~e is a bűnbánat ~e volt, a bűnök bocsánatára (Mk 1,4; Lk 3,3). Mégis a kettő teljesen más, gyökeresen eltér egymástól. János ~e nem elegendő az Isten országának elnyerésére és a Szentlélekben való részesedésre (ApCsel 19,1–6). Az ev.-ok és az ApCsel a különbséget a vízzel, ill. a Szentlélekkel (és olykor még a tűzzel) való keresztelés ellentéte révén emelik ki (Mt 3,11; Mk 1,8; Lk 3,16; Jn 1,33; ApCsel 1,5; 11,16). Ebből következően János ~e értékben mögötte áll a későbbi keresztyén ~nek, ahogy az előfutár is kisebb, mint maga a Messiás, akire szállt és rajta is maradt a Szentlélek (Jn 1,33). A 3,22–26-ból kiviláglik, hogy Jézus – ha csak tanítványai által is (4,1 kk.) – kiszolgáltatót egy ~et, amikor a Keresztelő még nem volt fogságban. Szt. Ágoston és Szt. Tamás ebben a ~ben a keresztyén ~et látják; más egyh.-i szerzők és sok katolikus exegéta csak nagyobb értéket tulajdonít neki, mint János ~ének; ez a fölfogás a helyesebb, mert a Lélek akkor még nem jött el (7,39; ApCsel 2,33), és a keresztyén ~nek éppen a Lélek közvetítése a lényege. – III. A keresztyén ~. – 1. Jézus megkeresztelkedéséről mindegyik evangélista beszámol (Mt 3,13–17; Mk 1,9–11; Lk 3,21 kk.; Jn 1,29–34), és Keresztelő János bűnbánatra fölszólításával és keresztelésével együtt fontos eleme az őskeresztyén katekézisnek. Jézus alávetette magát János ~ének és így eleget tett Isten előírásának (Mt 3,15), ahogy egyébként is alávetette magát mindennek, amit Isten a bűnös emberektől megkívánt (Lk 2,21–39; Gal 4,4). Erre következett Isten részéről annak tanúsítása, hogy a Szentlélek szállt rá és rajta is maradt (Jn 1,33). Ez a teofánia jelenti Jézus Messiásként való ünnepélyes beiktatását. A keresztyén hagyomány megőrizte Jézus ~ével kapcsolatban azt a mozzanatot, hogy a víz az ember Jézussal érintkezésbe kerülve kapta meg azt az erőt, amely a keresztyén ~ben érvényesül, ami a keresztyén ~ alapításának felel meg, de Jézus csak halála és feltámadása után rendelte a ~ szentségét. Jézus ~ében a szentség ősmintáját is lehet látni, a hívó a ~ révén Isten gyermekévé lesz és így olyan viszonyba kerül Istennel, amilyenben Jézus volt, amikor a Jordánban János ~ét fölvette. – 2. Jézus feltámadása után meghagyta tanítványainak, hogy térítsenek meg minden népet és kereszteljék meg őket

az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében; a megbízás azon az egyetemes hatalmon alapult, amely a mennyben és a földön adatott neki (Mt 28,18–20). Mk 16,15 kk. ugyanerről a megbízásról számol be, azzal a különbséggel, hogy itt az üdvösségben való részesedés föltétele a hit és a ~. Az a hatalom, amelyre Jézus hivatkozik, eszkatologikus hatalom, amely Őt megdicsőülése után illette meg. A népeknek az Ő hatalma alatt, neki alárendelve kell egygyé válniuk az ap.-ok igehirdetése révén, amelynek gyümölcseként föl kell ébrednie a hitnek, ami előfeltétele a ~nek. – 3. A ~ kiszolgáltatása. Az ApCsel sok helye (2,37–41; 8,12 kk. 35–38; 9,10–18; 10,44–48 stb.) tanúsítja, hogy azoknak, akik az ap.-ok és mások szavára hívők lettek, szokásban volt a ~et kiszolgáltatni. A levelek utalásaiból is kikövetkeztethető, hogy a ~et az ap.-i igehirdetés kezdettől fogva már megszilárdult, intézményes formaként kezelte, amely mintegy záró mozzanatát jelentette az igehirdetésnek, ha olykor esetleg más szolgáltatatta is ki a ~et. A keresztelkedés alámerülés formájában ment végbe, ezt a szóhasználat is tanúsítja, de egyértelműen kiderül az etióp udvari főember megkeresztelkedésének tört.-éből is (8,36–39), valamint a páli szimbolikából, ahol a ~ a Krisztus halálába való eltemetkezésként jelenik meg (Róm 6,3 kk.; Kol 2,12), végül a lutrón kifejezésből (Ef 5,26; Tit 3,5), amely csak fürdőre vonatkozhat. Más kifejezések is utalnak rá, így pl. Zsid 10,22: a testet tiszta vízzel lemosni. A Didakhé szükség esetén megengedi a vízzel leöntést. Ez a gyakorlat az ÚSz-ből nem mutatható ki, bár megkérdőjelezhető, hogy mi volt az eljárás tömeges megtéréskor (ApCsel 2,41; 5,14) v. nehéz körülmények között (16,33). A keresztény ~ szertartásának módjáról az ÚSz nem számol be; főleg arra vonatkozóan nem tartalmaz adatokat, hogy a keresztlő, ill. a megkeresztelt mit mondott. Hogy a keresztlő a kereszteléskor szokásos mozdulathoz keresztelési formulát is hozzáfűzött, az Mt 28,19 alapján föltehető (a Szentháromság nevében keresztelés formulája, amely vsz. nem Jézustól ered, hanem a közösségben alakult ki; vö. Ef 5,26). Az ApCsel 22,16 alapján a keresztelkedő hitvallására is következtethetünk. A formula alighanem krisztológiai volt: a Názáreti Jézusra, az Isten Fiára, az Úrra és a Messiásra tettek hitvallást (vö. 8,37; 22,16; Róm 10,9 stb.) és a Szentlélekre, akit Jézus megdicsőülve kiíraszt (ApCsel 2,32–36). – 4. A ~ teol.-i értelmezése. Az ÚSz a ~et úgy tekinti mint avató szertartást, amely mindenki számára szükséges, aki Krisztushoz és a hívek közösségéhez akar tartozni, részese kíván lenni az Isten országának. A valakire v. valaki nevére, keresztény ~ esetében a Szentháromságra v. Krisztusra keresztelés, ill. keresztelkedés azt jelenti, hogy a keresztelkedő kapcsolatba kerül azzal, akire v. akinek a nevére megkeresztelkedik (Mt 28,19; ApCsel 8,16; Róm 6,3; 1Kor 1,13.15; 10,2); a Gal 3,27 ehhez még hozzáfűzi, hogy a keresztelkedő Krisztust ölti magára, azaz Krisztus képmására formálódik át. Ezzel a hívők egyszersmind egymással is közösségbe lépnek és Krisztus egy testét alkotják; így érthető az egy testté levés kifejezés a ~gel kapcsolatban (1Kor 12,13). Akik megtérnek, a ~ révén e közösség tagjaivá válnak (ApCsel 2,41.47; 5,14; 11,24). Még a Szentlélek látható formában való megkapása sem teszi a ~et mint avató szertartást szükségtelenné (10,47). Épp azért, hogy a ~nek ezt az aspektusát kiemelje, Pál a ~et a körülmetéléshez hasonlítja, amely által Izr. népének közösségébe került a körülmetélt (Kol 2,11–13). Egyébként a ~nek mint beiktató szertartásnak a szükségessége azokról a hatásokból is következik, amelyeket az ÚSz a ~nek tulajdonít. – Jelképesen a ~ azt az erkölcsi megtisztulást jelzi, amely Krisztus üdvözítő művének erejéből fakad (Zsid 10,22). Minthogy a Szentírásban az élet és a halál összefügg az erkölcsi renddel, a ~et életre keltésként is értelmezhetjük. A ~ szentségének vételekor az, aki hisz Krisztus halálának és feltámadásának megváltó erejében, a Vele való közösség folyamán átmegy a halálból az életre. Ebben az összefüggésben a ~ – különös tekintettel az alámerítés szertartására – Krisztus halálának és eltemetésének is jelképe (Róm 6,3 kk.; Kol 2,12; de lehetséges, hogy a vele eltemetkezés nem az alámerülésre akar célzás lenni, hanem csak a Krisztussal meghalás hangsúlyozására szolgál). Amit az ÚSz a ~ hatásáról tartalmaz, azt mind össze lehet foglalni abban, hogy a megkeresztelkedő Krisztus halála és feltámadása alapján és az értünk meghalt

és feltámadt Krisztussal való közösség révén átmegy a halál és a bűn állapotából az élet és az igazság állapotába, Krisztus Lelkét megkapva, aki a megkeresztelkedőt Krisztushoz teszi hasonlóvá. A ~ lemossa a bűnöket (ApCsel 22,16), elvezet az igazságra és a szentségre (Róm 6,1–14; 1Kor 6,11; Ef 5,26 kk.); hasonlóvá tesz Krisztushoz, Isten gyermekévé alakítja át az embert (Gal 3,27); az ember Krisztusban újjászületik a Szentlélek által és megújul (Tit 3,5). A keresztény ~ és a Szentlélekben való részesülés közti kapcsolat gondolata már Keresztelő Jánosban fölsejlett, Pál ap. pedig kifejezetten hirdette (1Kor 12,13), és tanítását János ap. is megerősítette (Jn 3,5). Azt a tényt, hogy Jézus oldalából víz és vér folyt (19,34; vö. 1Jn 5,5–8), kétségtelenül szentségi értelemben kell fölfognunk: a vér, amely lemossa a bűnt (vö. 1,7; Jel 7,14 – a víz jelképében). Végül 1Pét 3,21 szerint az is rendeltetése a ~nek, hogy Jézus Krisztus feltámadása által megmentse az embert a pusztulástól. Még azokon a helyeken is, ahol nem szerepel kifejezetten a ~, szentségi értelemben kell fölfogni a kegyelemben való részesedést, különösen ott, ahol a Szentlélek pecsétjével való megjelölésről van szó (2Kor 1,22; Ef 1,13 kk.; 4,30). – 5. Gyermekkeresztelés. A ~nek mind szükségességéből (Jn 3,5; Mk 16,16), mind hatásaiból az következik, hogy a kegyelem közvetítése terén a ~nek külön szerepe van, amely föltételezi ugyan a hitet, de nem pótolható egyszerűen a hittel. De az ÚSz a hitnek (ill. az igehirdetésnek) is tulajdonít olyan hatásokat, mint az életre keltés, az újjászületés és az istengyermekség, amelyek egyébként a ~ hatásaiként szerepelnek benne (1Kor 4,15; Jak 1,18; 1Pét 1,23–25). Mindkét fölfogás jogos, mert a hitnek is pótolhatatlan szerepe van: az ember alapmagatartása a Krisztusban Isten által följánlott üdvösséggel kapcsolatban, és csak e hitben fejt ki a szentség hatását, létrehozza az üdvösség ajándékát. Pál a 2 aspektust összekapcsolta: „Isten fiai vagytok a Jézus Krisztusba vetett hitben. Mert mindannyian, akik megkeresztelkedtetek Krisztusban, Krisztust öltöttétek magatokra” (Gal 3,26). Így sz.-unk dereka táján nem katolikus exegéták ismételten fölvetették a kérdést, hogy vajon az ÚSz alapján igazolható-e a kisgyermekes keresztelése, hiszen még nem lehet személyes hitük. E körökben korábban az a nézet volt általános, hogy az ap.-i időkben ismeretlen volt a gyermekkeresztelés. Ám ezt azzal is lehet magyarázni, hogy az igehirdetés felnőtteknek szólt. Ugyanakkor az újabb vita nem pusztán tört.-i alapon folyik, hanem azt a kérdést is szem előtt tartja, milyen viszonyban áll egymással a hit és a ~. K. Barth úgy vélte, hogy a Biblia adatai nem igazolják a gyermekkeresztelést, tehát el kell vetni; nem állította, hogy a ~ gyermekek keresztelése esetén értelmét veszti (tárgyi értelemben véve), de azt határozottan hangsúlyozta, hogy csak tudatosan hívő emberek keresztelhetők. Hasonló értelemben nyilatkozott F. Leenhardt is. J. Schneider véleménye szélsőségesebb; szerinte a ~nek nincs értéke, ha nem párosul a keresztelkedő hitével. A gyermekkeresztelés ellenzőivel szemben mások (pl. A. Oepke, J. Jeremias, O. Cullmann) az ÚSz-ből és a vallástört.-i párhuzamokból arra következtetnek, hogy a gyermekkeresztelés, ha a legrégebbi keresztény közösségekben nem is volt szokásban (abban teljes az egyetértés, hogy erre nincs közvetlen bizonyíték), mégis jogosan kapcsolható az ÚSz-hez, amely a ~ben objektív szentségi valóságot lát. J. Jeremias továbbfejlesztette korábbi (1951) érvelését, és főleg a háza népe kifejezésre (ApCsel 11,14; 16,15–34; 18,8; 1Kor 1,16) támaszkodva kimutatta, hogy a megtért zsidó, ill. pogány szülőkkel a gyermekeket is megkeresztelték. A keresztény szülők gyermekeit eleinte nem részesítették a ~ben (1Kor 7,14), de 60–70-től általánosan elterjedt volt a gyermekkeresztelés. K. Aland megkísérelte Jeremias érveit megcáfolni, de azok jól megalapozottnak bizonyultak kivétel talán: 7,14, ill. ennek kifejtése). – 6. Az ÚSz többi adatától független a halottakért keresztelkedésnek Pál említette (15,29) szokása. Bővebben nem ír róla az ap., csak arra utal, hogy akik ezt teszik, tanújelét adják a feltámadásban való hitüknek. Az ap.-i időből nem maradt fönn semmi, aminek alapján e szokás eredetére v. elterjedésére vonatkozóan valamit is meg lehetne állapítani. Először Aranyszájú Szt. János említi Markion hívei körében a halottakért való keresztelkedést; 397: a 3. Karthagói Zsinat elítélte a szokást.

kereták: → Kréta.

kérőima: → ima.

kert: Csak ott lehet ~et létesíteni, ahol van hozzá víz (MTörv 11,10; Én 4,15; Iz 58,11; Sir 24,30–31), mert a ~ víz nélkül kiszárad (Iz 1,30). Érthető tehát, hogy a ~ völgyben (Én 6,2.11) v. folyó, patak mellett fekszik (Szám 24,6). Amint már héb. elnevezése is jelzi (gan a 'megóvni, megvédeni' jelentésű ganan igéből), a ~et rendszerint körülkerítették Palesztinában (vö. Siral 2,6), így jellegzetesen saját tulajdonnak számított (Én 4,12). A ~ gyakran megélhetést biztosított tulajdonosának (Jer 29,5.28; vö. Bár 6,70). Így szó van veteményes-, ill. zöldséges~ről (MTörv 11,10; 1Kir 21,2; Lk 13,19), diófásról (Én 6,11) v. a ~ gyümölcséről (4,16; Ám 9,14), → szőlőskertről, de ismerték – különösen a királyi palota közelében – a dísz~et is, ahol felüdülést kerestek (Eszt 1,5; Dán 13). Jeruzsálemben a királyokat a ~jükben temették el; a ~eken át, úgy látszik, nagyobb nehézség nélkül ki lehetett menekülni az ostrom alá vett városból (2Kir 25,4; Jer 39,4; 52,7). A ~ élénken foglalkoztatta a K-i ember képzeletét, ahogy ez különféle hasonlatok (Szám 24,6; Jer 31,12), valamint annak alapján föltehető, hogy az Én 4,12 a menyasszony bemutatásához a ~et használja fel képnek. Ter 2: itt az első ember boldogságának leírásakor a szerző egy csodálatos ~et képzelt maga elé: a bemutatott ~, az → Éden (2,8.15) v. másképpen → Paradicsom azonos az Isten (Jahve) ~jével és a Bibliában a termékenység és a szépség megtestesítője (13,10; Ez 28,13; 31,8 kk.; Jo 2,3). A jövőbeli megújulásnak is ez az eszményi képe (Iz 51,3; Ez 36,35); az eszkatologikus boldogságot az ősidők elveszett boldogsága ellenpólusaként értelmezték. Mindazáltal: a dísz~ek ismételten tiltott pogány kultikus ünnepek színhelyeül szolgáltak, ezért fölkeltették Jahve haragját (Iz 1,29; 17,10 kk.; 65,3; 66,17). – Az ÚSz-ben csak János említ ~et (Jn 18,1.26) az Olajfák hegyén; Mt 26,36; Mk 14,32 csak → Getszemáni nevű majorról beszél. Jn 19,41 szerint Jézus sírja is ~ben volt. A Paradicsom az ÚSz-ben túlvilági értelemben szerepel (Lk 23,43; 2Kor 12,4; Jel 2,7).

kerub: I. Elnevezése. A héb. ~ szó, minden valószínűség szerint az akkád karabu 'áldani' igével, közelebből ennek igenévi származékával (karibu) függ össze; ez Mezopotámiában másodrangú istenséget jelölt – II. Előfordulása. 1. Az ÓSz-ben (az ÚSz-ben a ~okat csak a Zsid 9,5 említi, a szövetség ládájának leírásakor) a ~okkal több összefüggésben találkozunk: Ter 3,24: Isten azért állította őket oda az Édentől K-re, hogy őrizzék az → élet fájához vezető utat (vö. Ez 28,14.16). – 2. A kultuszban a ládán v. a → láda mellett állnak: 2 arany alak a kiengesztelés helyén, arccal egymás felé fordulnak, szárnyukat a láda fölé terjesztik; kettejük közt adja Isten a kinyilatkoztatást (Kiv 25,18–20.22; 37,8 kk.; Szám 7,89; 1Kir 8,6 kk.; 1Krón 28,18; 2Krón 5,7). Jahve jelenlétét jelzik; innen ered a díszítő jelző: aki a kerubok fölött trónol (1Sám 4,4; 2Sám 6,2; 2Kir 19,15; 1Krón 13,6; Zsolt 80,2; 99,1; Iz 37,16). Ezeknek a ~oknak felelnek meg azok az arannyal bevont olajfából való, 10 könyök magas ~ok, amelyek Salamon → jeruzsálemi templomában a → szentek szentjében a szentély felé fordulva álltak (1Kir 6,23–28; 2Krón 3,10–13). – Kultikus díszítőelemként ~okat szőttek a sátorlapokba, valamint a szt. → sátor (Kiv 26,1.31; 36,8.35) és a Templom (2Krón 3,14) függönyébe. Kifaragva Salamon (1Kir 6,29.31) és Ezekiel (Ez 41,18 kk.: „mindegyik kerubnak két arca volt: emberarca... és oroszlánarca”; minden két ~ közt → pálmafa volt) templomának faburkolatú belső falát és a kapuszárnyakat díszítették. – 3. 2Sám 22,11; Zsolt 18,11 (vö. 104,3; Iz 19,1): a teofániákban a ~ok Istent hordozzák. – 4. Ezekiel próf. látomásában (Ez 1,4 kk.; 9,3; 10; 11,22) a ~ok bonyolultabb alakban szerepelnek: élő trónszekeret alkotnak, amely → Isten dicsőségét az égből a földre hozza és viszont. Jóllehet még mindig ember formájúak, első pillanatra mégis inkább valamiféle szörny állatnak látszanak (1,5). Mindegyiknek 4 szárnya van és a szárnyai alatt emberi keze; mindegyiknek 4 arca van: 1 emberarca, 1 oroszlánarca, 1 bikaarca és 1 sasarca. A ~ok e leírásához kapcsolódik a Jel 4,6–8 négy lényé,

bár ezek kevésbé bonyolultak, és Iz 6 → szeráfjainak vonásait is hordozzák. – III. K-i párhuzamok. Az ősi K-en számos isten és mesealak található, amely hasonlóságot mutat a bibliai ~okkal. – 1. Asszíriában a lamassu egy oroszlán- v. bikatestű és emberarcú szárnyas kolosszus, amely templomok és paloták bejáratánál őrként van fölállítva. A karibi alárendelt istenek védőszellemek, akik a hívőt a főistenséghez vezetik és imádságát támogatják. Eredetileg szerepüknek megfelelően ember alakban ábrázolták őket, a valódi istenektől éppen csak egy embléma különböztette meg alakjukat. Később szárnyakat kaptak, és sas, oroszlán v. bika ismertetőjegyeivel ábrázolták őket. Ebben a változatukban gyakoriak az asszír és újbabilóniai korból való építményeken, s nemegyszer együtt láthatók az élet fájával. – 2. Egyiptomban a ~okkal (elsősorban a láda ~jaival) az I. Szeti sírjában ábrázolt, kiterjesztett szárnyú, egymás felé forduló guggoló génuszok vethetők egybe, valamint azok a hasonló módon ábrázolt istennők, akik az istenek bárkáján a szt. szekrényt védik. De szóba jönnek a kitárt karú és szétterjesztett szárnyú védőistennők is, akik Tutanhamon szarkofágján láthatók. – 3. Az ásatások során Palesztinában is felszínre került többféle ~ alak. A samariai elefántcsont reliefeken (Kr. e. 8. sz.) éppúgy megtalálható az emberarcú, oroszlántestű szárnyas lény, amely a jellegzetesen egyiptomi minták (lótuszág) ellenére az asszír-babilóniai ábrázolásra emlékeztet, mint az egymás felé forduló, guggoló istennők, amilyenek Egyiptomból ismeretesek. Vsz. még régebbi (Kr. e. 11–10. sz.-i) az az emberarcú, bikatestű, szárnyas alak, amely a jeruzsálemi királysírokból került felszínre. Szfinx-szerű alakok a taanachi oltáron láthatók; ~szerű motívumok viszont az izr. pecsételen is találhatóak. – Az ósz-i ~ok kétségtelenül összefüggnék az ősi K-i mitikus elképzelésekkel; ezt mindenekelőtt az élet fájával való kapcsolatuk alapján tehetjük föl (vö. Ter 3,24: örökös a tüzes karddal); de erre enged következtetni Ez 41,18 (pálmamotívum); 1Kir 6,29.32 is. – Egészen bizonyos, hogy az ÓSz-ben a ~ok nem részesültek kultikus tiszteletben, sehol nem szerepelnek istenséget megillető jelzővel, s abban is megnyilvánul, hogy nem tekintették őket „isteni”-nek, hogy a szövetség sátorában és a Templom legszentebb helyén fölállították őket (Isten tilos volt ábrázolni). Ugyanígy eltértek az ósz-i ~ok a rokon mitológiai alakoktól abban is, hogy sohasem töltöttek be kultikus közvetítő szerepet. – Az ósz-i ~ok az isteninek csak kísérőjelenségei; jelzik az „isteni” közeledtét v. jelenlétét, amelyet egyszersmind meg is kell óvniuk attól, hogy a hétköznapival, a nem szenttel (a profánnal) érintkezésbe kerüljenek. Jóllehet eredetileg nem angyalok (Isten küldöttei), később a zsidó apologetika nyomán → angyaloknak tekintették őket, mégpedig olyanoknak, mint akik az angyalok rendjében a legmagasabban állnak. Így vette át őket a keresztény hagyomány.

109. Kerubok az élet fája mellett. Alabástrom relief Assurnaszirpál ninivei palotájából. Kr. e. 9. sz.

kérügma: → igehirdetés.

kés: A héb.-ben több szó van a ~ fogalmának kifejezésére; ezek olykor más vágó- v. szűrőeszközt is jelölhetnek. A körülmetéléshez kő~t (sór) használtak (Kiv 4,25; Józs 5,2 kk.; Zsolt 89,44: kard); egyébként bronzból v. vasból valót. A héb. maakelet az áldozati állat leölésére szolgált (Ter 22,6.10; vö. Bír 19,29). Péld 30,14: ugyanez a szó átvitt értelemben szerepel: „kardok a fogai és kések az álla csontjai”, ti. a gonosz embernek. Ugyanígy átvitt értelemben találkozunk a héb. sakkinnal is (23,2: „inkább tedd a kést a torkodra, semmint túl mohó legyél”). A héb. taar a → borbély szerszáma (Szám 6,5: nazir; 8,7: leviták; Ez 5,1: próf.-k lenyírása; Iz 7,20 és Zsolt 52,4: átvitt értelemben), de a szó ’tollkés’ értelmet is hordozott (Jer 36,32: hegyezésre és a papiruszlapok felvágására szolgált), sőt a → kardot is jelölhette. Ezd 1,9 és Jób 20,25: bizonytalan adatok. A ~ formájáról stb. az adatokból nem lehet közelebbit kikövetkeztetni; mindössze annyi tehető fel, hogy a ~ és a kard hasonlóak voltak. Az ásatások során bronz ~ek kerültek felszínre. A vas ~ek ugyanolyan alakúak voltak, mint a bronzból valók. A más országból hozott ~ek alakjukra nézve némileg eltértek az Izr.-ben készültéktől.

keselyű: → sas.

keserű saláta: → húsvét.

kesita: → súly.

Keszib: → Achzib.

készületi nap (gör. paraszkeve; lat. parascève): a → szombat előtti nap (Mk 15,42). Ezen a napon mindent előkészítettek szombatra v. a vele egybeeső ünnepre (Jn 19,14), amikor is nem volt szabad semmiféle munkát végezni (Mt 27,62; Jn 19,31.42).

ketib (héb.): ami az ÓSz maszoréta szövegében írva áll, szemben a qerével, vagyis azzal, amit (az írott szöveg helyett) olvasni kell; az ÓSz kiadásában és kézírataiban széljegyzetben

mindkettő gyakori. A maszoréták annyira tisztelték a héb. ÓSz-nek csak mássalhangzót tartalmazó, rájuk maradt szövegét, hogy nem mertek rajta semmit változtatni, még akkor sem, ha meg voltak róla győződve, hogy hiba van benne. De azért a helyes olvasatot a lap szélére írták. Olykor teol.-i megfontolásból, illendőbb megfogalmazásra törekedve v. a magánhangzót nem tartalmazó szöveg olvasásának megkönnyítésére tüntették föl a javasolt olvasatot (qere); ez esetben a qerének szövegkritikai szempontból nincs értéke. Egyébként is eltérnek a vélemények, hogy a qere eltérő kézíratos hagyományt képvisel-e (így R. Gordis, minden bizonnyal jogosan), v. pedig a maszoréták személyes véleményét tükrözi-e. Ezekkel az esetekkel találkozunk: – 1. A qere más olvasatot ajánl. A szövegben egy kis kör jelöli azt a részt, amelynek a lapszálon megtalálhatók a javasolt olvasatnak megfelelő mássalhangzói, de úgy, hogy a magánhangzók a szövegben vannak föltüntetve. Pl. Ez 1,8: a ~ vjdv mássalhangzókat i és e magánhangzókkal adja; a lapszálon qereként vjdj áll, azaz vijdej 'és a kezei' olvasandó. A ~ a helytelen vejado 'és az ő keze' v. a vejadav 'és az ő kezei' olvasatot tételezi föl. Bizonyos esetekben mindig föltüntetik ugyan a qerét, magát az olvasatot azonban nem, mert azt ismertnek tételezik föl, így pl. Jahve → tetragramja esetében. Jahve soha ki nem ejtendő neve, amely leírva: Jhvh, az adonaj ('Úr') magánhangzóival ellátva szerepel a széljegyzetekben. Ilyenkor qere perpetuumról, azaz állandó qeréről szokás beszélni. – 2. A fönmaradt szövegben hézagra utal a qere: a kiegészítendő szó mássalhangzói a lapszélre írva, a magánhangzók magában a szövegben, a kiegészítendő szó helyén föltüntetve (így pl. Rut 3,17 esetében). – 3. Ha a fönmaradt szövegben egy szóval több van, mint amennyinek lennie kellene, akkor nincs magánhangzókkal ellátva, és a lapszálon a „ketib ve lo qere” áll, ami azt jelzi, hogy bár a szövegben írva áll, mégsem kell olvasni.

kettős álom, kettős látomás: egy és ugyanazon dolog egyszerre 2 külön személynek szóló kinyilatkoztatása (ApCsel 9,10–16: Ananiás–Saul; 10,1–11,8: Kornéliusz–Péter). A vallástörténetészek antik párhuzamokat is kimutattak.

kettős beszámoló: irodalomkritikai szakkifejezés. Azokat a beszámolókat jelenti, amelyek kisebb-nagyobb eltéréssel ugyanazt az irodalmi egységet (elbeszélés, mondás, törv. stb.) foglalják magukba, pl. a Ter-ben a 2 teremtestört. (1,1–2,4a és 2,4b–7), Sára v. Rebekka tört.-e Egyiptomban, ill. Gerárban (12,10–20; 20,1–18; 26,1–11), a szövetség ládájának szerencsétlen kimenetelű átvitele (1Sám 6,19–7,2; 2Sám 6,6–11; 1Krón 13,9–14), az év 3 nagy ünnepére vonatkozó törvények (Kiv 23,14–17; 34,18.22 kk.; Lev 23,4–44; Szám 28,11–29,39; MTörv 16). A Jel is fölosztható 2 sorozat ~ra. Ugyanakkor a ~kat meg kell különböztetnünk a párhuzamos részekről, azaz valamely szöveg szó szerinti v. csaknem szó szerinti ismétlődésétől (pl. a Sám v. a Kir bizonyos részei egyfelől és a Krón megfelelő részei másfelől). Az irodalomkritika a ~k előfordulásából arra következtet, hogy eredetileg több forrás létezett, a későbbi szerkezetek ezekből merítették anyagukat, de nem dolgozták kellően össze. Ha a tényleges ~kat vesszük figyelembe, és számukat nem túlozzuk el, akkor az irodalomkritika föltevésai helyesnek bizonyulnak. A konzervatív exegézisnek az a törekvése, hogy a ~kat kiiktassa (magyarázattal, a szöveg módosítása révén v. írói sajátosságnak minősítve), eddig nem járt kellő eredménnyel és nem is bizonyult megalapozottnak. Világos, hogy a ~k nem okoznak nehézséget a → sugalmazás fogalmának helyes értelmezése terén.

ketubim (héb., gör. hagiografa, 'szent iratok'): a szentírási könyvek Törvényen és Prófétákon kívüli csoportjának zsidó neve. A ~ba tartozott: Zsolt, Péld, Jób („a nagy ~”); Én, Rut, Siralm, Préd, Eszt (→ Megillot), Dán, Ezd, Neh, Krón. A Sir prológusa a ~ot „a többi írás”-nak Lk 24,44 „a zsoltárok”-nak nevezi.

Ketura: Ábrahám mellékfelesége, Simrán (Szimrán), Medán, Midián, Isbak (Jisbak), Suach és Joksán anyja (Ter 25,1–4; 1Krón 1,32). → Arábia, → Izmael, → midianiták.

Keván: csillagisten (Ám 5,26; ApCsel 7,43). Vsz. a Szaturnuszt tisztelték ~ néven Izr.-ben a

mezopotámiai csillagkultusz hatására (vö. MTörv 4,19; 17,3; 2Kir 17,16; 21,3.5; Szof 1,5).

kevelység: → $\gamma J \gamma$.

keveréklények: az elő-ázsiai, egyiptomi és asszír mitológiában gyakori félig emberi, félig állati lények, a démoni világ megtestesítői. Vsz. nem szemita eredetűek (a kasszitákra v. a mitanniakra vezethetők vissza?). A legismertebb ~: bika-, hal-, kutya-, madár-, oroszlan-, skorpió-fejű ember, oroszlangriff, szárnyaskígyó, szfinx. Palesztinában a → kerubok és → szeráfok irodalmilag is adathozhatóak; szárnyas kerubok samáriai elefántcsont-plaketteken és pecséteken (Kr. e. 7. sz.) láthatók. Nehezen megválaszolható kérdés, hogy az ókori K-en ismert ~ mennyiben hatottak Izr. vallási életére. A néphitben mint démonok játszhattak bizonyos szerepet, a templomban díszítőelemmé váltak. → Azazel, → élet fája.

kéz: A szemita gondolkodás szerint a ~ és a → kar olyan szoros egységet alkot, hogy gyakran helyettesítik egymást. – I. Konkrét értelemben véve a ~hez sokféle cselekvés kapcsolódik. Közülük a legfontosabbak: – 1. A ~ megmosása – a) a kultikus tisztaság követelménye (Kiv 30,19–21; 40,31; Lev 15,11); az úsz-i időben az ezzel kapcsolatos előírások erősen elburjánzottak (vö. Mt 15,1 kk.; Mk 7,1–5; Lk 11,38); – b) az ártatlanság, a tiszta lelkiismeret bizonyossága (MTörv 21,6; Zsolt 26,6; 73,13); jöllehet ez a szokás más népek köréből is kimutatható. Pilátus (Mt 27,24) vsz. a zsidó szokásra volt tekintettel. – 2. A ~ levágása – a) az asszony megbüntetésére, aki szemérmetlen érintéssel vét (MTörv 25,12); – b) Egyiptomban és Babilóniában a foglyoknak és az elesetteknek levágták a kezét és megszámozták (vö. 2Sám 4,12); hasonló módon bánt Makkabeus Júdás is Nikanorral (2Mak 15,30–32: a fejét és a kezét, a karjával együtt); – c) Mt 5,30: képes értelemben a legtöbbet érő, a legkedvesebb dolog föláldozása az üdvösségért. – II. Átvitt értelemben, minthogy a ~ a test oldalán helyezkedik el, a héb.-ben (= ÓSz) gyakran 'oldal' értelemben is szerepel (pl. Ter 34,21: minden oldalon); ebből kifejlődött a 'valamely tárgynak az oldala' értelem (pl. 1Sám 4,18: a kapu oldalához). Annak jelölésére is alkalmassá vált, ami valamely tárgynak az oldalán található, mint pl. a fogantyú (1Kir 7,35 kk.), a karfa (széké: 10,19; 2Krón 9,18), a csap (deszka összefogására: Kiv 26,17.19), a tengely (kerekeké: 1Kir 7,32 kk.), végül 'rész, szakasz' (2Kir 11,7), disztributív értelemben is, pl. 'öt rész' = 'ötször annyi' (Ter 43,34). Minthogy a sírkőre olykor kezet véstek, hogy az arra menő figyelmét fölkeltsék, az ÓSz-ben a héb. ~ útjelző (Ez 21,24) és emlék (1Sám 15,12; 2Sám 18,18) értelmet is kifejezhet. Másfelől a 'marok' szó a héb.-ben ivással kapcsolatban a kancsóra, a tálkára (Kiv 25,29; Szám 7,84) is utalhat. – III. Szimbolikus értelemben a ~ több általános emberi magatartás, ill. érzelem kifejezője. Ha az ember a szájára teszi kezét, ez a hallgatás jele (Jób 21,5; Péld 30,32). A fejen összekulcsolt ~ szomorúságot fejez ki (Jer 2,37). Aztán az ember tördeli a kezét (Szám 24,10), lesi valakinek a kezét alamizsnát várva (Sir 33,22) v. megbízatásra várva (Zsolt 123,2), kézen fog valakit, hogy vezesse, irányítsa (73,23). A kezet összezsáfolni (tapsolni) örömet fejez ki (47,2) v. kárörömről utal (Náh 3,19; Siral 2,15), sőt esetleg undornak, megvetésnek a jele is lehet (Ez 22,13). Valakinek kezet adni, a kezébe csapni a. m. vele megállapodni, kötelezettséget vállalni (Péld 6,1; vö. Ezd 10,19), egyetérteni (Gal 2,9) v. valakihez barátságos szándékkal közeledni (2Kir 10,15). – Ahogy az imádkozó embert (→ ima) Egyiptomban fölemelt ~zel ábrázolták, az asszíroknál és a babilóniaiaknál is a kezet fölemelni a. m. 'imádkozni'; a Bibliában a kezet kitárni egyértelmű az Isten segítségül hívásával, az Istenhez kiáltással (Zsolt 28,2; 141,2). Az akkád szokással rokon az imádnak egy másik kifejezése: a ~ szájhoz emelése, csókra (Jób 31,27; vö. ad-orare = ad os). Amikor → esküt tettek, fölemelték a kezüket, hogy az eget (az akkádoknál) v. Istent tanúul hívják (Ter 14,22 kk.). – A ~ megtöltése a. m. valakit bizonyos hatalommal fölruházni, az ÓSz-ben elsősorban a papi hatalommal, ezért rendszerint fölkenés felel meg neki a fordításokban; ezenkívül a fölálldozott állat bizonyos részeit is odanyújtották a papnak (Szám 3,3; Bír 17,5.12; 1Kir 13,33: teli rakta a markát; vö. Kiv 32,29: Lévi törzsének áldozata; 1Krón 29,5;

2Kron 29,31: az egész nép fölkenése). – A ~ lehet a hatalom, a birtoklás és az erő jele is (vö. Kiv 6,1). Ahogy a húsból való kar (2Kron 32,8) az erőre utal, ugyanúgy a ~ is (Józs 8,20: nem volt bátorságuk, a héb. szöveg szó szerint a. m. 'nem volt kezük többé'; vö. Zsolt 76,6). A ~ (= átadás) a testi és szellemi képességek megtestesítője (pl. MTörv 16,17), a gazdagság v. a szegénység kifejezője (Préd 5,14). – A ~en a jel, mint a gyűrű, állandó figyelmeztetés, de emlékeztetbe idézésen kívül (Kiv 13,9.16) talán még összetartozást is kifejez, ahogy később a katonákat és a személyes tulajdont is ellátták pecséttel (vö. Iz 44,5; → stigma). Isten keze mindenekelőtt a hatalom jelképe (pl. MTörv 4,34; 5,15), amely elsősorban a teremtésben és a → gondviselésben nyilvánult meg (Zsolt 8,7: a mindenség Isten kezének műve; Jób 10,8; Kiv 13,3.9.14). Utalhat a büntető igazságosságra (1Sám 5,9; Jób 1,11; 19,21; Iz 5,25) és Istennek az igazak iránti szeretetére is (Zsolt 89,22; Jób 5,18; MTörv 33,3; Bölcs 3,1), ill. arra a természetfölötti jelenségre, amit a próf.-k sugalmazása (1Kir 18,45; Ez 1,3) és a kinyilatkoztatás jelent (Iz 8,11; 2Kir 3,15). – A jobb és a bal az általuk jelölt oldalt jelzik (Kiv 29,20; Zsolt 73,23); együtt azt jelentik, hogy 'mindenütt' (Iz 54,3; Zak 12,6); erkölcsi vonatkozásban a jobbra v. balra (le)térés az igaz útról letéréssel, az eltévelyedéssel egyértelmű (MTörv 5,32; 17,11; 28,14; Józs 23,6; 2Kir 22,2; Iz 30,21; Péld 4,27; vö. Szám 20,17; MTörv 2,27). – A jobb a tekintély, a hatalom és a tisztelet jelképe; a királyné a király jobbán ül (1Kir 2,19), a király Isten jobbán (Zsolt 110,1; Mt 26,64; Mk 16,19); az igazak Krisztus jobbán állnak (Mt 25,33). Jobbról áll az is, aki oltalmaz és segít (Zsolt 16,8; 110,5), kivételképpen azonban az is, aki vádol v. ellenség (Jób 30,12; Zsolt 109,6; Zak 3,1). – Az ítéletkor Krisztus baljára kerülnek, akik elkárhoznak (Mt 25,33). Aki a jobb és bal közt nem tud különbséget tenni, mint a gyerek, annak nincs fogalma a jóról és a rosszról (Jón 4,11). – A K-i ember számára, aki K felé fordítja arcát, a jobb D, a bal É (Ter 14,15; 1Sám 23,19; Jób 23,9).

Kezdet és Vég: →Alfa és Omega.

kezesség, jótállás: Az ÓSz-ben a fogalmat nem írja körül törvény. A bölcsességi irodalom óva int a könnyelmű ~től (Péld 6,2–5; 11,15; 17,18; 20,16; 27,13; 22,26 kk.; valamivel kevésbé határozottan: Sir 29,14–20). A kezes kezét adja jótállása jeléül (Jób 17,3; Péld 6,1; 17,18; 22,26). 2Kir 14,14; 2Kron 25,24: túszként, testestül-lelkestül vállalni a ~et. Zsid 7,22: Jézus egy kiválóbb → szövetség keze lett.

kézföltétel, kézrátétel: nyújtott tenyerek rátétele egy másik ember fejére v. vállára. Sajátos kapcsolatot hoz létre a 2 személy között. Lehet a tulajdon (Zsolt 139,5; vsz. Kiv 29,10.15; Szám 8,12 is), a bűn (Lev 16), a felelősség (24,14) v. a szellemi hatalom (Szám 27,18–23; MTörv 34,9; vö. 2Kir 13,16; az ÚSz ide vonatkozó helyeit lásd alább) átruházása. Az → áldást szintén ~lel esdiki ki, ill. adják tovább (Ter 48,14–20; Mt 19,13). – Az ÚSz-ben betegek gyógyításának módja (9,18; Mk 16,18; Lk 4,40; ApCsel 28,8; vö. 1QapTer 20,20.29: Abrahám imádsággal és ~lel gyógyítja meg a fáraót). Mindenekelőtt azonban a szentségi szertartás (ritus): a Szentlélek közvetítése a megkereszteltnek (ApCsel 8,17–19; 9,12.17; 19,6; vö. Zsid 6,2), ill. a hierarchia különféle fokozataiban a hatalommal való fölruházás (ApCsel 6,6; 13,3; 1Tim 4,14; 5,22; 2Tim 1,6).

kéziszerszámok: I. 1. Azoknak a héb. szavaknak a jelentését, amelyek különféle fém (vas) szerszámokra vonatkoznak, még nem sikerült egyértelműen meghatározni. A héb. garzen elsősorban a favágók szerszáma lehetett: MTörv 19,5; 20,19; Iz 10,15; de a héb. szó a kőfejtők, kőfaragók használt szerszámra, a csákányra is vonatkozhatott: a Siloe-feliratban 3-szor; 1Kir 6,7: inkább 'véső'. A garzennel rokon magzerahról annyi bizonyos, hogy vasból való volt, de formájára, rendeltetésére a szövegkörnyezetből nem lehet következtetni (2Sám 12,31). A kassil szintén a favágók szerszáma lehetett (Zsolt 74,6). A kovács (Iz 44,12) és az ács (Jer 10,3: bárd) kezében maasaddal találkozunk. Abimelek kardommal vágott le egy

faágot (Bír 4,48; vö. Jer 46,22; Zsolt 74,5); de ez a kardom a földműveléshez használt szerszámok között is ott található (1Sám 13,20 kk.) az ét mellett, amit Iz 2,4; Mik 4,3 (vö. Jo 4,10) szerint a messiási korban a kardokból kovácsolnak; a fordításokban rendszerint: ekevas, de 2Kir 6,5: itt – ha nem romlott a szöveg –, akkor inkább 'balta, fejsze'. A balta, ill. fejsze feje lecsúszhatott a nyeléről (MTörv 19,5; 2Kir 6,5). A héb. madert a hegyoldal megműveléséhez használták (Iz 7,25: kapa). – 2. Az ÚSz-ben az aksziné (Mt 3,10; Lk 3,9) a fejsze, ami már a fák gyökerén van. – II. Fegyverként bárdal v. szekercével nem találkozunk a Bibliában; a tárgyalt héb. kifejezések a Bibliában mindig szerszámra utalnak. A szerszámoknak rendszerint fanyelük volt, s ez nem maradt fenn; egyszerű balta-, ill. fejszefejek a középső bronzkortól kerültek felszínre; Izr.-ben főleg olyan vasbaltát, ill. fejszét használtak, amelynek két éle volt; az egyik párhuzamos a nyéllal, a másik rá merőleges. – III. Egy Ugaritban felszínre került kapa felirata szerint 'a főpap kapája'; a lelet segítségül szolgált az ugariti alfabetikus → ékírás megfejtéséhez. → aratás, → fűrés, → kalapács, → szántás.

kézművesség: A gazdasági és társadalmi fejlődés során Izr.-ben megszűnt a kezdeti függőség (1Sám 13,19; 2Sám 5,11; 1Kir 7,13) és társadalmilag független, önálló ~ alakult ki. A ~et családi keretek közt üzték a családfő vezetésével v. a királyi, udvari műhelyekben (1Krn 4,23). A gazdaság-földrajzi föltételek (nyersanyag, tüzelő, víz stb. közelsége) az egyazon mesterséget űzők falvakba, városrészekbe tömörülését vonta maga után (4,21; Neh 11,35; Jer 37,21). Céheket csak a fogság utáni időből lehet adatokkal igazolni (1Krn 4,14; Neh 3,8), de vsz. régebbi keletűek. Bár megnyilvánultak a ~gel kapcsolatban bizonyos fenntartások (Sir 38,24–34), sok rabbi kézműves mesterséggel szerezte meg a megélhetését. Jézus (Mk 6,3) és Pál (1Kor 4,12; 1Tesz 2,9) megszentelték a ~et munkájukkal.

kicsapongás: → erkölcstelenség.

kicsinyek: Már az ÓSz-ben volt a héb. katan 'kicsi' szónak 'fiatal', 'csekély', 'gyenge', 'jelentéktelen' és 'alázatos' értelme is (pl. Ám 7,2; Iz 36,9; 60,22; 1Sám 15,17; Abd 2; Jer 49,15). Ilyen átvitt jelentésben találjuk a ~et az ev.-ban is, főként Mt-nál. 10,42: a tanítványok a ~, mert sem rangjuk, sem hatalmuk nincs, ezért a világ szemében semmik; vö. Mk 9,41. Mt 18-ban 3-szor is találkozunk a kifejezéssel (18,6 = Mk 9,42 = Lk 17,2; Mt 18,10.14); minden esetben azokat jelenti, akiknek a közösségben nincs tekintélyük, jelentőségük, megvetettek, a hitük egyszerű és talán gyenge is, ezért nem szabad okot adni nekik a botránkozásra, de megvetni sem szabad őket, mert Isten akarata az, hogy egy se vesszen el közülük. – Jézusnak Keresztelő Jánosra vonatkozó mondása (11,11 = Lk 7,28) nem világos: ki a legkisebb (a kisebb) a mennyek országában, aki nagyobb a Keresztelőnél, aki a legnagyobb az asszonyok szülöttei között? Ha Keresztelő Jánost már a kezdetét vevő Isten országához tartozónak (Mt 11,12; Lk 16,16) kellene tekinteni, akkor lehetne Jézus a kisebb (értsd: a fiatalabb), aki a valóságban a legnagyobb Isten eszkatologikus uralmában.

Kidron, Kedron: völgy és patak Jeruzsálem és az → Olajfák hegye, ill. Jeruzsálem és a → Getszemáni kert (Jn 18,1) között; Jeruzsálemtől K-re több patak összefolyásának köszönheti létrejöttét; a Holt-tengerbe ömlik (Ez 47,8; Jo 4,18; 2Sám 15,23; Zak 14,8); ma Vádi en-Nar. A völgyet már a királyok korában fölhasználták temetkezésre; Aza és Hiszkija királyok ezért a pogány kultikus tárgyakat a ~ völgyébe vitették és ott égették el (1Kir 15,13; 2Kir 23,4).

kiengesztelődés: I. Az ÓSz-ben. A ~ révén helyreáll Isten és ember között az Isten akaratával való szembeszegüléssel megbontott közösség. Ez Isten kegyelmének műve, és legtöbbször Isten kezdeményezésére megy végbe. A ~ ósz-i tanát tehát az Isten szentségéről és a → bűnről szóló tanítás háttéréből kell néznünk. Mivel azonban az ÓSz a bűnt nem mindig egyformán értelmezi (néha csak szennyfoltnak tekinti, de általában személyes és tudatos lázadásnak, ami a bűn állapotát vonja maga után), és Isten szentségét sem mindig ugyanúgy írja le (olykor inkább fölségét kiemelve, máskor erkölcsi vonásait hangsúlyozva),

ezenkívül mivel a ~t illető elgondolás fejlődött is az ÓSz folyamán, a ~sel kapcsolatos ósz-i felfogást nehéz egységes rendszerbe foglalni. – A) A szóhasználat. Az általános héb. kifejezés (kipper; LXX: legtöbbször hilaszesztai) az etimológiai összefüggésből következően azt jelenti, hogy 'törölni, letörölni' v. 'bekenni' (vö. a szír, arám, akkád megfelelőikkel, valamint a 'kioltani' [Iz 6,7; 27,9; a héb. eredetiben], 'megtisztítani' v. 'a bűnt elvenni' [vö. Kiv 29,36; Lev 8,15; 12,7; 14,20.53] és más hasonló értelmű igék használatával), de az arab alapján felfogható 'betakarni' értelműnek is. Jogos a kófer főnévre hivatkozás is (Kiv 21,30; 30,12 stb.); ez a m. 'váltságdíj', amelyet az ember felajánl Istennek (az elfogadása egyedül Istentől függ!), hogy kárpótlást nyújtson, kiengesztelje, bocsánatát elnyerje. A kipper lehet: 1. A nem papi nyelvhasználatban 'ajándékkal megszelídíteni, kiengesztelni' (Ter 32,21; Péld 16,14; vö. Iz 47,11), legtöbbször azonban a m. 'a kiengesztelődést kieszközölni' (ember v. állat élete árán; vö. Kiv 32,30; 1Sám 3,14; 2Sám 21,3), de jelentheti azt is, hogy 'megbocsátani' (ilyenkor az alany Isten: Zsolt 65,4; 78,38; 79,9; vö. Jer 18,23). – 2. A papi szóhasználatban (P és Ez 40–48) a m. 'szertartással elérni, kieszközölni' a ~t (pl. Lev 4,31.35; 5,6; 16,17). A gör. szó profán használatától eltérően nem Isten v. a bűn a tárgy, hanem mindig a személy v. a dolog, amiért a cselekmény végbemegy, rendszerint papok közreműködésével. Az ÓSz-ben tehát a ~ gondolatát nem a placatióval kapcsolatos elképzelések határozzák meg, hanem az expiatio és a reconciliatio fogalmi tartalma tölti ki. – B) A tanítás (J. Herrmann és főleg Th. C. Vriezen nyomán): 1. Néhány régi és erősen antropomorf szövegben a ~ egyértelmű Isten haragjának lecsillapításával bűnhődés árán v. Istennek tetsző kultikus cselekmény révén (1Sám 26,19; 2Sám 21,1–3.14: placatio egy quasi kultikus vezekléssel és satisfactio a sértett, a megkárosított kártalanításával; vö. 2Kir 3,27 és a papi szövegekben: Kiv 30,11–16 és Szám 31,48–51: az élet váltságdíja). Még azután is, hogy az antropomorf elképzeléseket háttérbe szorította a teol.-i megfontolás, tovább éltek bizonyos antropomorf kifejezések (vö. Kiv 30,11–16; Lev 17,11; Szám 31,48–51 stb.); a reah nihoah eredetileg 'illat, amely megnyugtat' (Ter 8,21), ha a kultikus törvényszabásban 'jó, kellemes illat' értelmet kapott is; a hillah panim pedig a m. 'az arcot kisimítani' = 'Jahvét áldozattal (1Sám 13,12) v. imádsággal (Kiv 32,11; 1Kir 13,6; 2Kir 13,4; Jer 26,19 stb.) jóindulatra, irgalomra hangolni'. – 2. Az ősi Izr. talán ismerte a tisztán expiatórikus (= engesztelő) v. lusztratív (= megtisztító) kultikus ~t is. Egy áldozati állat vérével, amelynek megsemmisítő erőt tulajdonítottak, eltávolították a szennyfoltként értelmezett bűnt (Lev 8,14 kk.; 16,14–16.18 kk.; Ez 43,19 kk.; ugyanígy Lev 4,25; Ez 45,19 stb., ahol a bűnért való áldozat vére olyan, mint a bűntől való megszabadulásra, tisztulásra szolgáló víz: Szám 8,7; 19,9, vagyis azt jelenti, hogy 'a vér, amely elveszi a bűnt'). Tehát nem Isten haragjának lecsillapításáról van szó, hanem a bűn eltörléséről. Hogy a bűnt szennyfoltként kell az idézett helyeken értelmezni, amelyet az engesztelés szertartása eltávolít, az pl. a Lev 5,1 kk. rendelkezéseiből is kitetszik (azok a bűnök, amelyek jóvátételére engesztelő áldozatot kellett bemutatni!), továbbá az → engesztelés napja szertartásaiból, valamint a leprásnak és házának megtisztítására előírt rítusból (14,19.53). Ez a lusztratív felfogás tiszta formájában az ósz-i kultikus szabályokban többé nem fordul elő, de különféle engesztelő szertartásokban még tovább él. – 3. A Lev áldozatbemutatásra vonatkozó szabályaiban (különösen 1–7; 16) és a Szám némely helyein még föllelhetők az említett két felfogás nyomai, de már a próf.-k hatására megújított változatokban. A Lev 17,11 szerint Isten azért adta a vért, hogy az emberek kieszközöljék vele a ~t; tehát Isten akarata és műve a ~. Az ember, aki meg akarta, ill. akinek meg kellett vallania a bűneit (5,5; Szám 5,7), a pappal elvégeztetett egy kiengesztelő szertartást, de ezt Isten tette hathatóssá (kipper-rítus, különféle vérrel kapcsolatos ceremóniák), így akart szabadulni bűneitől (quasi szakramentális expiatio; Isten tehát nem „áthangelődött”), hogy Istennel való kapcsolata helyreálljon, ill. megszilárduljon. Tehát nem a vér ereje kölcsönzött a rítusnak hathatóságot. Az áldozati állat vérének nem a bűnös vére helyett ajánlották fel Istennek; a Lev-nek a bűnért való (engesztelő) áldozattal kapcsolatos részeiből kiviláglik, hogy az

áldozati állatot a bűnös bűneivel megterheltként képzeltek el. Az áldozati állat sokkal inkább szt. dolog volt, amely arra szolgált, hogy szt. helyen feláldozzák, és elfogyasszák, de ez csak pap közreműködésével játszódhatott le (6,17–23), még akkor is, ha azok a bűnök, amelyekért az áldozattal engesztelni akartak, nem voltak súlyos vétségek. A rítus alap gondolata minden bizonnyal ebben foglalható össze: a → vér mint az élet székhelye szt. dolog, ezért alkalmas rá, sőt Isten is arra választotta ki (17,11), hogy a szt. helyeket, amelyeket a bűn beszennyezett, ismét tisztává és szt.-té tegye (17,10–12; vö. 8,15; 16,16–19; Kiv 29,12.16.26 kk.; Ez 43,18–26; vö. a vér szerepével, a szövetség áldozatakor: szt. és megszentelő kötelék a két fél között; Kiv 24,3–8); a ~ rítusa után Isten újra megjelenhet és életadó jelenlétét éreztetheti. Amikor a bűnös az áldozati állatra ráteszi a kezét (Lev 1,4; 4,4.15.29.33; 8,14.18) vsz. azt akarja kifejezni, hogy a rítus tőle indul ki, és megvallja, ill. bánja a bűneit (a helyettesítés gondolatát a → kézföltétel szertartása is magában foglalja). – Bizonyos értelemben az egész ósz-i áldozatbemutatás a ~t (a közösség helyreállítását; vö. 1,4) szolgálta, de főleg az → engesztelő áldozat, a bűnért való jóvátételi áldozat. A kipper szó az áldozatnak erre a két változatára vonatkozott, amelyekről sehol sem olvasható az ÓSz-ben, hogy jó illatú áldozatok, mint az → égőáldozatról és a → hálaáldozatról; szertartásaik is eltérnek a többi áldozat szertartásaitól. Égő- és közösségi áldozat bemutatásakor (1; 3) a vért csak kiöntötték, ez tehát nem jelentett lusztrációt. Ez történik, amikor a) a vért Isten színe elé hintik (4,6), hogy ezzel Istennek szenteljék, és a ~ rítusához felhasználhassák; b) a vérrel megkenik az oltár szarvait (a voltaképpen kipper-rítus; vö. az 'Isten arcát kisimítani' kifejezéssel); c) a maradék vért az oltár lábához öntik. Ezeket a vérrel kapcsolatos ceremóniákat, amelyek csak a bűnért való áldozathoz tartoztak hozzá (a jóvátételi áldozat esetében a b) pont hiányzott), olyan vétségek esetében kellett elvégezni, amelyek az embert kirekesztették az isteni szférákból. Egyébként a különbségekre nem ügyeltek mindig (vö. pl. 5,17–19; 4,2 kk.; Szám 15,22). – Az engesztelő áldozatokra vonatkozó rendelkezések a bűnvallomást csak ritkán említik (Lev 5,5; 16,21; Szám 5,7; közvetett módon, a kéznek az áldozati állatra tétele formájában), a böjt is az engesztelés napja szertartási szabályzatának csak a legkésőbbi részeiben szerepel (Lev 16,29.31; 23,27.32; Szám 29,7). Néhány régi szokás (pl. Lev 16,5–10: a bűnbak elűzése; 14,6 kk. 49–53: a madár elengedése) hozzátartozott ugyan az engesztelő áldozathoz, de csak a tisztátalanság megszűntét jelezte, és önmagában nem számított engesztelő áldozatnak. – 4. Az ÓSz ismeri a közvetítő révén való ~t is. Ebben az esetben a hangsúly a személyre esik. Vannak férfiak, akiket Jahve kiválasztott magának v. akikben különösen kedvét leli; ezek kieszközölhetik a ~t (reconciliatióként), de imájuk nem kötelezheti Jahvét (vö. Ter 18; 19,20–22; 20,17; Kiv 9,27–29; 32,32–34; 1Kir 13,6; Ám 7,1–6.8; 8,2 kk.; Jób 33,23 kk.). A ~nek ezt a módját a próf.-k hangsúlyozzák. – 5. Elsősorban mégis a vallási-erkölcsi ~re mutatnak rá a próf.-k, amely → megtérés, → bűnbánat és Isten parancsai iránti → engedelmesség révén érhető el (pl. Iz 1,10–20). Néha jogi szempontokkal is összefonódik a ~nek ez a módja: az adósságot akkor fizeti meg az ember, ha a büntető ítéletet magára vállalja – olyan gondolat ez, amely közel áll az eleget tevés gondolatához (→ szenvedés mint elégtétel, engesztelés a deuteronomikus szerzők tört.-szemléletében, ill. -értelmezésében; vö. Iz 40,2). Ugyanakkor pedagógiai megfontolások is járulhatnak hozzá (a szenvedés a nevelés mozzanataként; vö. Péld és Jób: Elihu-beszédek). – 6. Az ÓSz-ben a ~sel kapcsolatos gondolatok legjobb összefoglalását Izajásnak köszönhetjük (Iz 52,13–53,12). Úgy látszik, feladta a placatio gondolatát, és egész felfogását az expiatio gondolata hatja át (a büntől szabadulni kell; le kell vezetelni az étellel; az → Isten szolgájának életáldozata engesztelő áldozat, 53,10). Ez az expiatio nem kultikus cselekmény (a vérnek mint olyannak nincs szerepe benne), hanem egy büntelen közvetítő személyes tette, aki a bűnösök helyett magára vállalja a büntetést, és így a személyes és irgalmas Istennél kieszközli a ~t (tehát inkább mediatio, reconciliatio és satisfactio vicaria). – 7. Végül – nagyon korán – ismeri az ÓSz azt a → bűnbocsánatot is, amely merőben Isten irgalmából fakad, minden engesztelő szertartás és közvetítő nélkül (Kiv

33,19; 34,6; Szám 14,18; 2Sám 16,11 kk.; Iz 43,25; 48,9.11; Ez 6,8–10; 20; 36,22 kk.; Oz 11,3 stb.). – 8. Az ÓSz későbbi kv.-eiben kevésbé domborodik ki az engesztelő, mások helyett vállalt szenvedés gondolata. Ezzel szemben a rabbiknál ismét előtérbe kerül az a gondolat, hogy az igaz szenvedése – különösen az ősöké és a vértanúké – mások számára is gyümölcsöző engesztelő erővel bír (vö. E. Lohse). Hogy a voltaképpeni igaz áldozat hálaadás Istennek (pl. vö. Zsolt 50), azt a Krón tanúsítja. Ha a rabbinista judaizmus hangsúlyozta is a törv. betűje iránti engedelmisséget, mégis újra meg újra előtérbe került az a gondolat, hogy a rítus mint olyan viszonylagos, és ennek folyományaképpen a hangsúly áttevődött a bűnbánatra, az engesztelésre, az alamizsnára és a példamutató életre (vö. Sir 3,3.30; 5,5.7; 28,2; 29,8–13; 35,1–3; Tób 4,10 kk.). – II. Az ÚSz-ben a ~ gondolata expiatióként (hilaszmosz; vö. CD 5,6; 8,6; 9,4) is, reconciliációként (katallagé) is föllelhető, bár nem olyan fejlett formában, mint az ÓSz-ben (a mások helyett vállalt szenvedésre nézve → szenvedés, → közvetítő). – A) Az ósz-i expiációra a Zsid 2,17 utal ósz-i összefüggésben (hilaszkészta itt nem a. m. 'kegyesnek lenni, irgalmazni', mint a LXX-ban annyi más helyen, hanem – Isten tetteként – a bűn hatályon kívül helyezésére, levezeklésére, a ~re utal), valamint 1Jn 2,2; 4,10 (hilaszmosz a. m. engesztelő áldozat, amely eltörli a bűnt; vö. Lev 25,9; Ez 44,27; 45,19). Róm 3,25: lehetséges, hogy itt a hilasztérion (a LXX-ban a zsidó-hellén szóhasználat szerint 'engesztelő' értelmű is lehet, de a ~ helyére v. eszközére is utalhat) szintén az ÓSz-re utal, konkrétan az → engesztelés helyére, ahol Isten megbocsátja népe bűnét és irgalmat gyakorol. Maga a kifejezés (vö. Kiv 25,17–22; Zsid 9,5), a vérnek és Krisztus áldozata egyetemes jellegének említése legalábbis ebbe az irányba mutat. Krisztus az ósz-i előkép tökéletes beteljesedése, mert ő a kereszten saját vérén szerzett ~t (nem áldozati állat vérével hintett meg minket; vö. 1Pét 1,18 kk.), és „nyilvánosan” (nem csupán elrejtve, ahogy Jahve Mózesnek nyilatkoztatta ki magát a szentélyben v. a főpaprak az engesztelés napján) adta oda Isten a ~ eszközéül (Róm 3,25; vö. 2Kor 5,19). Krisztus áldozatul kiontott vére és a ~ ósz-i gondolata közti összefüggésre nézve → vér. – B) Az ÚSz szerzői közül Pál az egyetlen, aki Krisztus megváltó művét mind a judaistákkal való vitájában (Róm 5,10 kk.; 2Kor 5,18–20), mind pedig a pogányok igazzá válásával kapcsolatban (Róm 11,25; Ef 2,16; Kol 1,20–22) úgy állítja elénk, mint Isten ~ét az emberek iránt. Pál a katallagé, katallasszó és apokatallasszó kifejezésekkel él. Ezek egyébként csak 12 helyen szerepelnek, ami arra enged következtetni, hogy a megváltás páli értelmezésében a ~ gondolata nem játszott kiemelkedő szerepet. Ez jellemző Pál teol.-jára. A cselekvő értelmű kiengesztel igével (2Kor 5,18; Ef 2,16; vö. Kol 1,20) azt emeli ki, hogy Isten szabad elhatározásából megszüntette azt az ellenségeskedést, amely az ember és közte a bűn következtében fennállt (s nem az emberrel fennálló kapcsolatán változtatott; vö. 2Kor 5,19, ahol szintén nincs szó az ember előzetes megváltozásáról). Ahol Pál (a gör.-ben) szenvedő ígét használ, ott a ~t Isten szeretetének műveként állítja elénk (Róm 5,8; Kol 1,19 kk.), tehát nem az Isten v. az ember lényében végbemenő változáson van a hangsúly (pszichológiai magyarázat), hanem a békességen, amelyet Isten szerzett. De az Istentől ebbe az új állapotba helyezett embernek, az „újjászületett” embernek (vö. → megigazulás, → újjászületés) ezt az új állapotot önként el kell fogadnia és a ~t a magáévá kell tennie; vö. 2Kor 5,19–20: „Isten kiengesztelődött a világgal” és „engesztelődjete ki az Istennel”; ugyanígy 2Mak 8,29; vö. 1,5 és 7,33; továbbá ZsidTört 6,143; 7,153; ZsidHáb 5,415: Isten nem az ember imájára engesztelődik ki az emberrel, hanem merő irgalomból). Ha Pál szóhasználat a rokon is a hellén szóhasználat, maga a gondolat jellegzetesen zsidó vallási és liturgikus keretekben jelenik meg: Isten → haragja (Róm 5,9; Ef 2,3) és a keresztdalozattal, Krisztus vére árán szerzett ~ (5,3; Ef 2,13 kk.; Kol 1,20); más szóval: Krisztus halála tökéletes formában meghozta, amit Izr. fiai a törv. előírta engesztelő áldozattól vártak. A ~ Pálnál szorosan összekapcsolódik a megigazulás és az üdvösség gondolatával; ez is, ez is közel viszi az embert Istenhez; lehetővé teszi, hogy békében éljen Istennel és „szabad ut”-at nyit számára Istenhez (Róm 5,2; Ef 2,18; 3,12 – épp

ez jelenti Pál szerint a ~t.

kiengesztelődés táblája: → engesztelés helye.

kígyó: I. A Bibliában 9 különféle szó jelöli a ~ fogalmát. A legáltalánosabb a héb. nahas elnevezés; hogy a különféle elnevezések milyen ~fajta jelölnek, az kérdéses. Palesztinában és a Sinai-félszigeten számos ~fajta él, köztük több mérges ~ is, amelynek marása halálos (→ epe, → méreg → vipera). A ~k zöme kövek között (vö. Ám 5,19), sziklák hasadékaiban (vö. Péld 30,19) v. a pusztában a meleg homokban tanyázik; némely ~fajta azonban nedves vidéket keresnek. Így érthető, hogy a szemiták tudatában a ~ olykor összekapcsolódott a forrás fogalmával (vö. Neh 2,13: Sárkány-forrás Jeruzsálem közelében). Népi elképzelés szerint a ~ a föld porát, a homokot eszi (Ter 3,14; Iz 65,25; Mik 7,17). Mivel ravasznak (Ter 3,1) tartották, és tudták róla, hogy mérges (Zsolt 140,4), féltek tőle (Bölcs 17,9), és a becstelenség (Ter 49,17), a rágalom (Zsolt 140,4), a halálos veszedelem (Péld 23,32; Sir 21,2), az álnokság (Mt 3,7; 23,33) képét látták benne, de 10,16: „legyetek okosak, mint a kígyók”. – II. Izraelben voltak ~bűvölők (Zsolt 58,5 kk.; Préd 10,11; Sir 12,13; Jer 8,17), amint még napjainkban is vannak Palesztinában, Egyiptomban és Júdeaiban; a ~bűvölők képesek rá, hogy a ~kat (elsősorban a szemüveges ~t, a kobrát) katalepsziás állapotba hozzák, úgyhogy megmerevednek és bothoz hasonlítanak. A népies hagyományban a bot ~vá változtatása (Kiv 4,2–4; 7,8–13) vsz. az egyiptomi ábrázolások hatására vezethető vissza: ezeken a fáraó ~ formájú botot tartott a kezében. – III. A ~ a K-i mitológiában és sok más nép folklórában nagy szerepet játszik: baj okozója v. ellenkezőleg: életető állat. Izr. fiai, valamint a babilóniaiak és az arabok körében a ~k és a gonosz démonok együvé tartoztak (Ter 3,1–5); → leviatán, az óriási hétfejű tengeri ~ Izr.-ben és Föníciában az istenellenesség, a rossz megtestesítője (Jób 3,8; Zsolt 74,13 kk.; Iz 21,1; vö. 9,13). Ugyanakkor pl. Egyiptomban, Babilóniában, Kánaánban és Görögországban szt. állatnak tekintették, és jelképe volt sok istennek, mindenekelőtt az életet v. gyógyulást adó isteneknek, pl. Anathnak, Aszklépiosznak és másoknak. A ~t kultikus tiszteletben részesítették: Babilóniában (Sahan ~isten), Kánaánban és Kréta szigetén. Minthogy a ~ Baalnak és termékenységi kultuszának a szimbóluma, a → bünbeesés próf.-i ihletésű tört.-ében Jahve ellensége: nem életet ad, amint ígéri, hanem halált hoz az emberre. A korai zsidóságban az → ördög megtestesítője (Bölcs 2,24; Lk 10,19; Jel 12,9). → protoevangélium, → Sátán. – IV. A rézkígyó (héb. nehustan) kultikus tárgy, ~bálvány, amely vsz. még a salomoni Templomban is ott állt; Izr. fiai illatáldozatot bemutatva tiszteletben részesítették; Hiszkija király összezúzta (2Kir 18,4). Talán az életet és gyógyulást adó Jahve képmását látták benne, ezért tisztelték (Oz 6,1 kk.). A neve egyszerűen ’érkép’-ként értelmezhető v. a ’~’ értelmű nahas héb. szóval függ össze. Szám 21,4b–9: itt a réz~val kapcsolatos kultikus etiológia szintén azon az elképzelésen alapszik, hogy a ~ életadó állat; amikor ui. Izr. fiait a pusztában mérges (szó szerint: tüzes; vö. Iz 30,6 és → szeráf) ~k marták halálra, Mózes egy mérges (= tüzes) ~ képmását egy póznára erősítette; akit a ~ megmart, de felnézett a réz~ra, az életben maradt. A póznára erősített ~ arra a régi sumer ~botra emlékeztet, amelyre 2 ~ tekeredik, valamint Aszklépiosz ~botjára, a róm. korból. Az eredetileg vsz. mágikus jellegű hatást később szellemiben értelmezték (vö. Bölc 16,7). Hogy Mózes a ~bálványt a midianitáktól vette-e át (így H. Gressmann), v. hogy a régi kánaáni Jeruzsálem fönmaradt, ill. átvett kultikus tárgyainak állományához tartozott-e (M. Noth), azt nem lehet egyértelműen eldönteni. Jn 3,14 kk. előképi értelemben utal a Szám 21,8 kk.-re.

Kígyó-kő: a héb. eben hazzöhelet (1Kir 1,9: Kígyók köve) elterjedt fordítása. Vsz. ősi kultikus hely volt a → Rogel forrásánál, mielőtt Izr. fiai elfoglalták az Ígéret földjét. Adonija áldozati lakomát tartott itt és kikiáltatta magát királynak.

kikötő: Izrael számára a Földközi-tenger partján csak Jáfó (→ Joppe) ~je jöhetett

számításba. Itt rakták ki a templomépítéshez szükséges föníciai fát (1Kir 5,9; Ezd 3,7), itt szállt hajóra Jónás, hogy Tarsisba menjen (Jón 1,3). Makkabeus Simon foglalta el ezt a ~t (1Mak 14,5). Nagy Heródes Turris Stratonis városát építette ki ~vé (→ Cezárea). A tengeri kereskedelem miatt Izr. az Akabai-öböl felé is keresett ~t, és átmenetileg Ecjon-Gebert használta (1Kir 9,26; 2Krón 8,17; 20,36).

kilencedik óra: → nap.

kiliazmus, millenarizmus (a gör. kília eté 'ezer esztendő' és a lat. millenarius 'ezret tartalmazó' szóból): eszkatologikus eretnokség. A Jel 20,1–10 szó szerint való értelmezéséből kiindulva azt tanítja, hogy az utolsó ítéletet megelőzi egy ezeréves ország, amelyben az igazak fognak uralkodni Krisztussal, a Sátán pedig meg lesz kötözve. A gondolat a zsidó → apokaliptikában több helyen (Hénoch, Bár, de főleg 4Ezd) föllelhető, de az ország fönnállásának időtartama terén eltérések mutatkoznak. Az 1000 év nyilvánvalóan a teremtés 7 napja és a Zsolt 90,4 (vö. 2Pét 3,8) összekapcsolásának szülötte. A zsidó irodalomban az ország aranykor jellegű, a földi lét tökéletességének jegyeit viseli, erősen kiszínezett leírásban. A Jel-ben az ezeréves ország egészen az új → eónhoz tartozik; az 1000 – mint sok más szám is – jelképesen értendő, s egy közelebbiről meg nem határozott, hosszabb időtartamra utal. Az ezeréves ország jellegét illetően eltérnek a nézetek, ugyanígy abban is, hogy vajon Pál ap. a ~ szellemében gondolkodott-e: 1Kor 15,23 kk. → eszkatológia.

Kilikia, Cilicia: Kisázsia DK-i partvidéke, a Taurusz és az Amanusz-hegység között. Legismertebb városa Tarsusz, ahonnan Pál származott (ApCsel 21,39; 22,3; 23,35). Már az asszír, sőt még előbb az egyiptomi feliratokon előfordul. Talán ez a vidék volt az, ahonnan Salamon a lovait hozatta (1Kir 10,28; vö. 2Krón 1,16; Ez 27,14). Később a Szeleukidák birodalmához tartozott (1Mak 11,14; 2Mak 4,36); a róm. korban először a Szíria nevet viselő tartomány része volt, Kr. u. 57-től önálló róm. tartomány. Az őslakosok hettiták voltak, de zsidók is keveredtek közéjük (ApCsel 6,9). Pál 2. missz. útján itt is hirdette az ev.-ot (15,23.41; Gal 1,21).

kincs: Az emberek arra törekszenek, hogy ~et szerezzenek; a fejedelmek palotájában rendszerint → kincstár is van, a templomokban szintén (→ templomi kincs). Az embernek gondosan őriznie kell a ~et, ha szert tett rá (Péld 15,16; Mt 6,19); veszedelemmel fenyegető időben el is szokás ásní a ~et (13,44). ~nek számít az arany, az ezüst, a bronz, a drágakő, a gyöngy, az értékes kelme, a díszes tárgy és fegyver. A napkeleti bölcsek ~esládáikból aranyat, tömjént és mirhát ajándékoztak (2,11). Az ÓSz-ben szó van Ninive (Náh 2,10) és Babel (Jer 50,37) ~éről. – A ~ről átvitt értelemben is szól mind az ÓSz, mind az ÚSz. A bölcsesség és az istenfélelem olyan ~, aminek megszerzésére minden másnál érdemesebb törekedni (Bölcs 7,14; Sir 1,25; Iz 33,6). Ha valaki azt, amije van, a szegényeknek adja, akkor ~e van a mennyben (Mt 19,21; vö. Lk 12,33 kk.). Az ember szíve ~esház, amelyből jót v. rosszat hoz elő (Mt 12,35; 13,52; Lk 6,45). Krisztusban a bölcsesség és tudomány minden ~e benne rejlik (Kol 2,3). Az ap.-ok ~e az ev.; az Isten bízta rájuk, de törékeny cserépedényben van (2Kor 4,7), vagyis állandó veszély fenyegeti a gyengeség oldaláról. – A → Kumrán melletti 3. sz. barlangban (1952:) talált réztekercsek (Amman, Jordániai Nemzeti Múzeum) hatalmas mennyiségű ~ jegyzékét tartalmazzák (egyebek közt 4630 talentum arany és ezüst, értékes fűszerek, illatszerek, tömjén, öltözetek), amelyeket állítólag 64 ~eskamrában rejtettek el Jeruzsálemben, valamint Jeruzsálem és Jerikó környékén. J. T. Milik fölteszi, hogy egy v. esszéus, v. rabbinista iskolázottságú jerikói zsidó fogalmazta Kr. u. 100 k. a rejtélyes dokumentumot, jámborságból foglalkozva a Templom eltűnt mesés ~eivel.

kincstár, kincsesház, kincseskamra: Salamonnak gondja volt rá, hogy a Templom építésekor kincseskamrákat is berendezzen (1Krón 28,12), hogy legyen hol elhelyezni a felajánlott adományokat (1Kir 7,51; 2Krón 5,1; vö. 1Krón 26,20–28), a drága felszerelési

tárgyakat és öltözékeket, valamint a természetben és pénzben befolyt jövedelmet (→ templomi kincs). Hogy a salamoni Templomban hol voltak a kincseskamrák, azt hozzávetőleg ki lehet következtetni. Nagyon vsz., hogy az értékes felszerelési tárgyak nagyobb részét a szentélyben helyezték el az égőáldozati oltár és a → kitett kenyerek asztala mellett (1Kir 7,48–50. Ugyanakkor a Templomot 3 oldalról körülvevő celláknak legalább egy része a kincs és a drága felszerelési tárgyak tárolására szolgált. A fogság utáni Templomban szintén kellett valahol tárolni azt a sok drágaságot, amelyet Ezd 1,9–11; 8,25–30 felsorol. A kincseskamrákon kívül raktárak is tartoztak a Templomhoz a beszolgáltatott gabona, bor, olaj és fűszerféle tárolására (Neh 10,37–40; Mal 3,10). A heródesi Templomban szintén volt több kincseskamra is. Kincseskamrának vsz. azokat a cellákat használták, amelyek – miként a salamoni Templomot – a Heródes-féle templomépületet is körülvették. Annak a 9 kapuval ellátott falnak a belső oldalán is voltak kincseskamrák, amely az ún. belső udvart zárta. – Az ÚSz a kincstárat említi (Mk 12,41; Jn 8,20) azzal a hellyel kapcsolatban, ahol a perselyek álltak (Mk 12,43; Lk 21,1). Úgy látszik, hogy egyszerűen egy csarnokot neveztek ~nak. Ezt a föltevést Josephus Flavius is alátámasztja. Rabbínista iratok szerint az asszonyok előudvarában, ahova a zsidó férfiak is bemehettek, 13 perselyt helyeztek el. A jeruzsálemi templomon kívül a jeruzsálemi és a bábéli királyi palotákban (2Kir 20,13; vö. 2Krn 32,27 kk. és Ezd 5,17; 6,1), valamint az egyik babilóniai istenség templomában (Dán 1,2) is volt kincsesház.

kincstáros: → hivatalnokok.

Kinneret (héb.): város Tibériás tava ÉNy-i oldalán, Naftali határvárosa (MTörv 3,17; Józs 11,2; 19,35). Az egyiptomi forrásokban is szerepel, s talán az ugariti szövegekből is kimutatható; ma Tell-el-Oreme. Az ásatások (1932, 1939 óta) eredményeiből arra lehet következtetni, hogy főleg a késői bronzkorban virágzott; a 2. vaskor elején pusztulhatott el (talán Damaszkusz királya, Benhadad betörésekor: 1Kir 15,20). Egy III. Tuthmószisz idejéből való egyiptomi sztélé szerint a város neve a. m. 'knr (= lantisten) helye'. ~ városról kapta az ÓSz-ben a → Genezáreti-tó a Kinneret-tava elnevezést.

kinyilatkoztatás: I. Az ÓSz-ben. 1. Az ÓSz teol.-jában elképzelhetetlen dolog, hogy az ember magától eljuthasson az Isten ismeretére. Istent csak az ismerheti, akinek ezt Isten megadja, vagyis akinek magát kinyilatkoztatja. Az ósz-i ember mélységesen meg volt róla győződve, hogy milyen nagy dolog a ~, és hogy az ember mennyire méltatlan rá. (Pl. MTörv 4,32–34: Isten Izr.-nek adott ~a egészen egyedülálló esemény, soha nem fordult elő még a földön, hogy egy istenség kinyilatkoztatta volna magát egy népnek, ahogy Jahve kinyilatkoztatta magát Izr.-nek; ezért Izr. meg van róla győződve, hogy minden más népet fölülmúl, ill. megelőz; vö. Zsolt 147,19–20.) Egyébként az idők folyamán Izr. csakugyan úgy összenőtt a ~sal, hogy a későbbi bölcsességi irodalom már nem is tud igazi életet elképzelni a ~ nélkül; tehát a ~ egyet jelent az étellel (1,1–3; 19,8 kk.; 119). – Jahve azonban nemcsak abban különbözik minden más istenségtől, hogy ő kinyilatkoztatta magát, hanem abban is, hogy ő képes erre. A régi K-i ember számára ez sem volt egészen magától értetődő. Az volt az ősi K-en a felfogás, hogy az az istenség, aki az embernek kinyilatkoztatja magát, az ember hatalmába kerül. A Ter 32,22–32 tartalmazta titokzatos tört.-ben Jákob végül elismeri, hogy a földöntúli lény hatalmasabb nála, mert kinyilatkoztatta neki a nevét, ugyanakkor a saját nevének ~a elől kitért (32,29: „Miért kérdezed a nevemet?”), éppen mert meg akart maradni hatalmasabbnak, Jákob fölött állónak. Ugyanezt a felfogást tükrözi a Bír 13,18 is. Ha akarja, Jahve ki tudja a nevét nyilatkoztatni (Kiv 3,13–15; 6,2 kk.) anélkül, hogy ezzel megcsorbulna a hatalma. – 2. A héb.-ben nincs olyan ige, amely csak az isteni ~ra vonatkozna; így az emberi cselekvések köréből átvitt igék jelölik az Isten és ember közötti kapcsolatban végbemenő történéseket, az emberi, főleg a héb. gondolkodásmódnak megfelelően. A ~t a héb.-ben főleg a glh, a jd és az ngd fő származékaival fejezték ki. – a) A 'kinyilatkoztat' szó a 'fölfed,

leleplez, kitakar' értelmű glh töben maradt meg. Ugyanakkor a képes beszéd a héb.-ben kétfelé ágazik: kinyitható az ember füle v. a szeme, hogy képessé váljon egy igazság felfedezésére, de fölfedhető valamely elrejtett dolog is, hogy látható legyen. Ennek megfelelően Isten valamely bizalmas közlés számára megnyitja az ember fülét (1Sám 9,15; 2Sám 7,27 = 1Krón 17,25; Jób 33,16; 36,10). A zsoltáros kéri Jahvét, nyissa meg szemét, hogy láthassa a törv. csodálatosságát (Zsolt 119,18; vö. Jób 36,15). A kétféle elképzelés olykor összefonódik, egymásba folyik. 33,15 kk. szerint Jahve álomban nyitja meg az ember fülét. Bileám megnyitott szemű ember (Szám 24,16), aki lát (24,4) és egyszersmind hallja és felfogja Isten szavát. A Damaszkuszi iratban is az, aki a figyelmeztető beszédeket mondja, tanítványainak meg akarja nyitni a fülét és a szemét, hogy felfogják: Isten irányítja a történelmet (CD 2,2.14). De gyakrabban utal a kifejezés arra, hogy valami, ami el volt rejtve, az kitudódik, nyilvánosságra kerül. Így tárja fel Isten is a rejtekhelyeket (Jer 49,10). Elárulja, tudtul adja titkos szándékait, elhatározásait választottainak, a próf.-knak (Ám 3,7). A ~nak elsősorban maga Jahve, ill. az ő szava a tárgya (Ter 35,7; 1Sám 2,27; 3,21; 3,7; Dán 10,1; vö. MTörv 29,28), továbbá Jahve dicsősége (Iz 40,5), igazsága, igazságossága (Iz 56,1; Zsolt 98,2) v. karja (= ereje: Iz 53,1), de pl. Edom vétkeit (Siral 4,22) szintén feltárhatja Jahve. Az ósz-i értelemben vett ~nak – ahogy Izr. fiainak körében ez a fogalom kibontakozott – a MTörv 29,28 nyújtja klasszikus megfogalmazását: „Ami rejtve van, az az Úr, a mi Istenünk ügye; de a kinyilatkoztatott dolgok ránk s gyermekeinkre tartoznak mindörökké, hogy e törvénynek minden szavát megtartsuk”; azaz: Isten előtt nincs titok, s abból, amit tud, valamennyit népének is kinyilatkoztatott a törv.-ben. A ~ tehát az embernek az a tudása, amelyet Isten a magából megosztott vele, ajándékképpen. – b) A jd tö jelentése: 'tudtul adni, megismertetni' gyakran a glh szinonimájaként szerepel (pl. Zsolt 98,2), s a ~ lényegére utal: Jahve megismerteti magát. Ez a ~ Izr.-nek szól, Jahve neki nyilatkoztatja ki magát, neki mutatkozik be (Kiv 6,2 kk.; Ez 20,5) és hozzá beszél (Kiv 25,22), Izr.-t vezeti ki Egyiptomból (Ez 20,9), Izr.-ért tesz csodát (1Kir 18,36), Izr.-t vigasztalja (Iz 66,13). Izr. nemcsak közvetve, hanem közvetlenül is részesül ~ban. Ezzel szemben a pogány népeknek csak közvetve nyilatkozik meg, amikor ítéletet tart fölöttük (Zsolt 9,17; Ez 35,11; 38,22 kk.). Csupán Egyiptomnak mutatkozik majd meg különleges módon az idők végén: megfenyítése után szabadítót küld neki; az egyiptomiak akkor megismerik Jahvét és az ő népévé lesznek (Iz 19,18–25). – Az is ~nak számít, ha Jahve megmondja a nevét (64,1 kk.; Jer 16,21; vö. Ez 39,7), megmutatja a hatalmát (Zsolt 77,15; 106,8; Jer 16,21; vö. MTörv 8,3), tudtul adja a tetteit (Hab 3,2), feltárja igazságosságát, igaznak bizonyul (Zsolt 98,2). Ez mind Jahvéra magára utalás. Ugyanakkor mindig a tört.-ben működő és a maga üdvözítő akaratát megvalósító Isten ~áról van szó. Amit Jahve tudtul ad, az főleg olyan valami, amit ő a tört.-ben és az emberekkel végbevisz. Így Sámuelnek azt adta tudtára, hogy kit kell fölkennie királynak (1Sám 16,3), Dávidnak, hogy a háza felől mit határozott (2Sám 7,21), Jeruzsálem lakóinak, hogy a szőlejével mit szándékozott tenni (Iz 5,5); Jeremiás előtt feltárta: szülővárosában testvérei és rokonai mit terveznek ellene (Jer 11,18); Dánielnek megmutatta: mi történik majd a harag végső idején (Dán 8,19). Hasonló elképzelésre vall, hogy a régi tört.-írás azt a kérést adta Mózes ajkára, hogy Jahve mutassa meg neki útjait, vagyis amit népével tenni készül (Kiv 33,12 kk.) A gondolat a fogság utáni időben is tovább él a zsoltárköltészetben (Zsolt 103,7). Jahvénak a tört.-ben végbevitt tettei tehát egyszersmind tárgyai is a ~nak, nem csupán a ~ egyik formáját képviselik. – De a zsoltárokból az Isten útjai kifejezés nem mindig arra utal, amit Isten a népekkel és az emberekkel kapcsolatban eltervez és végbevisz, hanem útjai és ösvényei (25,4–5; 143,8), ill. az élet útja jelenthetik a törv.-t is. Ugyanígy gondolkodik a bölcsességi irodalom is, amikor a bölcsességet nevezi meg a ~ tárgyaként (51,8: „taníts meg a bölcsesség titkára”; vö. 51,15: „utat mutatok a tévelygőknek”). Tehát Istennek a tört.-ben végbevitt tettein kívül a törv. is olyan valami, amit Jahve kinyilatkoztat, és ami által magáról ~t ad. Később azonban már magát az írott törv.-t, ill. a

Szentírást értették ~on (→ sugalmazás). – A jd ige mellett nemcsak a kinyilatkoztató Isten, hanem a ~t továbbadó ember is szerepelhet cselekvő alanyként. Ilyen feladatot olyan kimagasló személyiségek kapnak, mint Mózes (Kiv 18,16.20), Sámuel (1Sám 10,8) v. a papok (Ez 44,23); rajtuk kívül a megváltottak és az igazak (Zsolt 105,1 = 1Krón 16,8; Zsolt 145,12) hivatta vannak rá, hogy hirdessék Jahve tetteit (Iz 12,4; Zsolt 105,1 = 1Krón 16,8; Zsolt 145,12). – c) A leggyakrabban előforduló ige a ~ jelzésére az ngd. Jelentése: valamit felmutatni, világosan valaki elé állítani, azaz előadni, közölni, tudtul adni. A két előbb említett szónál sokkal gyakrabban használják emberi viszonylatokban, s mindig olyan ismeretek közlését jelenti, amik rejtve maradnának, ha egy beavatott ember nem közölné (így már Ter 3,10). Olykor az ngd a. m. 'valamely titkot elárulni' (31,20; Józs 2,14.20), 'a szív belső titkát feltárni' (Bír 16,15–18), s e jelentések különösen fontosak a ~ szempontjából. Az emberfölötti szférában ui. ilyen titok egy isteni lény neve (Ter 32,30; Bír 13,6). Azok a titkok, amelyeket Jahve kinyilatkoztat: a terve és szándékai (Ter 41,26; Ám 4,13), ami jó és amit az embertől ő kíván (Mik 6,8), a Tízparancsolat (MTörv 4,13), ami a múltban történt, ami a jövőben fog történni (Iz 48,3.5), az új dolgok (42,9), az embernek szánt üdvösség (43,12), Isten hatalma (Zsolt 111,6), elrejtett bölcsessége (Jób 11,6), végül szava, igazsága és törv.-e (Zsolt 147,19). A 147,19 egyszersmind a ~ ósz-i fogalmának egyik fontos eleme is rávilágít: azt tanúsítja, hogy a ~t nem valami egyszer történt dologként értelmezték, hanem olyan valaminek tartották, ami folyamatosan történik. Jahve nemcsak a múltban adott ~t az embernek, hanem (a Szentírásban) folytonosan szól az emberhez. A próf.-knak egyszerűen tudtul kell adniuk ezt v. azt. Ugyanakkor erre utalás nélkül is nyilvánvaló, hogy amit a próf. tudtul ad, annak Jahve a forrása (1Sám 9,8; 10,16). Más helyeken a próf. kifejezetten azt adja tudtul, amit Jahve mondott neki (MTörv 5,5; 1Sám 3,17 kk.; Iz 21,10; Jer 16,10; Ez 24,19 kk. stb.). – 3. A ~ formái: a) Isten megjelenése. A legközvetlenebb amit Isten adhat az embernek, az magának Istennek a látása; → teofánia. Isten látása után a Szám 12,6–8 szerint a → látomásban v. → álomban kapott ~ következik a sorban, amely kiválasztott embereknek jut osztályrészükül. Jahve néhány kiválasztotton kívül az egész népnek is megjelenik a kabodban; → Isten dicsősége. A ~ e formáit tanúsító szövegek azt mutatják, hogy az ÓSz az Isten látása dolgában – mind közvetlen, mind közvetett formában – roppant tartózkodó volt, s ehhez még azt is hozzá kell vennünk, hogy a megjelenik ige héb. megfelelője sokszor eléggé homályos értelmű, s nem annyira látomásra enged következtetni, mint inkább hallásra. Így Kiv 20,22: „Magatok láttátok, hogy az égből beszéltem hozzátok”; 3,16: „Jahve, atyáitok Istene... megjelent nekem, kijelentve:...”. Sámuelnek – amint azt az elbeszélés egésze tanúsítja (pl. 1Sám 3,10 kk. 17) – hallás útján adta Jahve a ~t. Mindenesetre az ÓSz Isten láthatóvá válását ritka kivételnek mutatja; a ~ „szokásos” módja az volt, hogy Isten szólt az emberhez; a szava által nyilatkoztatta ki magát Isten. – b) Isten szava. A szóban adott ~t Izr. kiváltságának és olyan ajándéknak tekintették, amellyel Jahve a népét tüntette ki (MTörv 4,8; Zsolt 147,20); mégis, az ÓSz nemigen tud róla, hogy Jahve közvetlenül az egész néphez szólt volna. Igaz, van szó róla, hogy a Sinai-hegyen az egész nép hallotta Jahve szavát (mindenekelőtt: MTörv 4,10–13), de a Kiv sokkal tartózkodóbban írja le a Sinai-hegyen történeteket. A nép látja ugyan a villámlást és a füstölgő hegyet, s hallja a mennydörgést és a harsonazengést, de olyan félelem fogja el, hogy arra kéri Mózes, ő beszéljen Jahvéval; „Isten ne szóljon hozzánk, nehogy meghaljunk” (20,18 kk.). S valóban, a szövetségkötésről szóló régi beszámolóban (24,3–8) Mózes az, aki kihirdeti a népnek az Úr minden szavát. Az ÓSz-ben mély gyökeret vert az a meggyőződés, hogy Isten ugyan az egész néphez intézi szavait, de nem beszél közvetlenül a néphez, hanem csak azokhoz a választottakhoz, akikre szavai közvetítésének feladatát bízta. Isten szavának közvetítői valójában a → próféták; de mindnyájukat felülmúlja Mózes (Szám 12,6–8; vö. MTörv 18,15–19; 34,10). Ahol csak – a szigorúan vett próf.-i leírásokat nem számítva – megszólít Isten egy embert, ez az ember mindig olyan valaki, akinek Isten üdvöztető tervében valamilyen különleges szerepet szán (Ter 2,16; 3,9–19; 4,6–

15; 6,13; 7,1 stb.; Bír 6,11 kk.; 1Sám 3,1 kk.). Jahve szava kezdetől fogva közösségi szerepet tölt be. – A próf.-k korától nem egyszerűen szól Jahve (Elohim), hanem egy új formula lesz jellemző: Jahve szózatot intéz valakihez; már a Ter 15,1 (JE) is az Úr szava megnyilatkozik kifejezéssel él; a szerző ui., aki már a próf.-i korban él, Ábrahám és Jahve találkozásait nem tudja másként elképzelni, csak próf.-i ~ként. Azzal, hogy az isteni szó a próf.-k ajkára került, elkezdődött Jahve szavának egyfajta önállósodása és személyessé válása, ami egyre határozottabb formát öltött, mígnem elérte tetőpontját: Iz 55,10 kk. és Zsolt 119. A szóban adott ~ önállósodását az is előmozdította, hogy Izr.-ben egyre nagyobb szerephez jutott a leírt szó. A gyökerek a legrégebb időig nyúlnak vissza; már a szövetségekötésről szóló régi beszámolóban olvasható, hogy Mózes leírta Jahve szóban közölt akaratát (Kiv 24,4). De idővel az az elképzelés, hogy a ~ Isten írásban rögzített szava (az Írás), egyre inkább előtérbe került és mind egyértelműbben megfogalmazódott: úgyannyira, hogy a fogság utáni időből a hagyomány olyan legendás elképzelést is megőrzött, hogy maga Jahve írta le a Tóra alapszövegét, ill. a Tízparancsolatot (24,12; 34,1; MTörv 4,13; 10,4). Először a MTörv fogalmazta meg, hogy Isten népének egész életének a ~hoz kell igazodnia, amelyet – írott formában – a Tóra tartalmaz (31,9–11) s ezt az írott művet csaknem személynek tekintik: tanúnak számít egész Izr. ellen (31,24–26). Mózes közvetítő szerepe véget ért, próf.-k sem hallatják szavukat, míg az eszkatologikus próf. föl nem lép (18,15–18), addig Jahve szava a Tórában van Isten népe körében jelen; → sugalmazás. – A kumráni közösség némileg másképpen fogta fel a Tóra és a ~ közti viszonyt; szerinte a Tórát Jahve nem kinyilatkoztatta, hanem elrendelte, parancsul adta. – c) Az ÓSz felfogása szerint Isten főleg a tört.-ben végbevitt tetteivel nyilatkoztatja ki magát. A ~ e formájának a szóban adott ~ alá van rendelve, mint a tört.-ben adott ~ értelmezése; → történelem, → történetírás. – d) Jahve ~ának tekinti az izr. teol. a teremtést is; e tanítás klasszikus megfogalmazása a Zsolt 19,2–5. Az eget és az égbolt szavak nélkül is hirdetik Isten dicsőségét, s bár hang nem hallható, a hír eljut a föld határáig. Hogy a teremtésben adott ~t is Isten szavának (szóbeli ~nak) tekintik, azt az ilyen – szóbeli közlésre utaló – kifejezések tanúsítják, mint hirdet, vall, továbbadja a szót, jelent, beszéd, hír, szó, hang. A 19,2 arra mutat, hogy a teremtés az ember számára mindig hozzáférhető, folyamatos ~. Ugyanezt a gondolatot tükrözi Jób is. Jób fölteszi Istennek a kérdést, hogy miért kell ártatlansága ellenére is szenvednie (30,35: Felelj nekem!), tehát ~t vár az Istentől, de Isten válaszában (38–41) a teremtéshez utasítja: a teremtést kínálja fel Jóbnak Isten ~ul, belőle az ember megismerheti Istent annyira, amennyire szükséges neki. A természet kimeríthetetlen gazdagsága megsejteti a bibliai költészet művelőivel Isten végtelenségét, hosszúságát és szélességét, magasságát és mélységét, az egyszerűségben megnyilatkozó gazdagságát és változatosságát. Mégis, Izr. fiai soha nem becsülték úgy a teremtést, mint törv.-t. A Zsolt 19 első felét a természetben adott ~nak szentelte a szerző, második részét viszont a törv.-ben adott ~nak, de ezt nem tekinthetjük egyszerűen csak párhuzamba állításnak, hanem inkább fokozást kell benne látnunk (a minore ad maius): a nap hangtalanul hirdeti Isten dicsőségét, a Szentírás viszont kimondott szó; a nap kívül marad az emberi szíven, a szó ellenben behatol az ember szívébe; a napban adott ~ az egész emberiségnek szól, a Szentírást csak Izr.-nek adta Isten. – 4. Ki adja és ki kapja a ~t? A ~t mindig Isten adja és az ember kapja. A teremtésben adott ~nak nincs határa. Jahvénak a tört.-ben kinyilatkoztatott tettei is túlmutatnak Izr. határain. Gyakran meg is fogalmazódik az ÓSz-ban, hogy a → pogányok megismerik Jahvét a tört.-ben végbevitt tetteiből (Kiv 7,5.17; 8,6.18; 9,14 stb.; Ez 25.5.7.11.17 stb.), és hogy az igazaknak hirdetniük kell Jahve tetteit a népeknek. Ugyanakkor a szóban megfogalmazott ~ Izr. kiváltsága. Izr. szinte soha nem beszélt az Isten szaváról, hanem mindig csak az Úr (= Jahve) szaváról: amikor Isten beszél, nem az egyes emberekhez intézi szavait, hanem Jahve szól a szövetség népéhez (a kiválasztott emberek, akik közvetlenül hallják, csak közvetítői Isten szavának). Csak ha elérkezik az üdvösség ideje, akkor válnak a népek is részeseivé a Tóra ajándékának (Iz 2,2–4; 42,4). – II.

Az ÚSz-ben a ~ egyetlen közvetítője → Jézus Krisztus. Ugyanakkor az ő személye, tanítása, megváltó műve az egyetlen tárgya is a ~nak. A ~ fogalma a legfejlettebb Pálnál és Jánosnál. – 1. Pál ap. tanítása a ~ról. Pál főleg az apokalüptein = 'leleplezni, fölfedni' és a phanerun = 'nyilvánvalóvá tenni, megmutatni' igékkel él. Műszóhasználata (a → misztérium, amely eddig rejtve volt, most azonban nyilvánvalóvá válik és így lelki bölcsességet ad) nem a hellenista misztériumvallásokból ered, hanem teljes egészében megmagyarázható a zsidó bölcsességi irodalom és az apokaliptika nyelvhasználatából. – A ~ fogalmát Pál Isten Krisztusban megvalósuló üdvözítő terve megismertetéseként értelmezi. Az isteni terv folyamatosan valósul meg, így a ~hoz is hozzá tartozik a folyamatosság és a fejlődés. Következésképpen Pál nem annyira tárgyi-passzív értelemben fogta fel a ~t, a kinyilatkoztatott igazságok összességeként, hanem inkább személyes-cselekvő értelmet tulajdonított neki. Nem tekintette a ~t lezárt, elmúlt valóságnak, hanem Isten eszkatologikus művét látta benne, amely sokkal inkább teremtő és üdvözítő tevékenység, semmint az e tettekre vonatkozó ismeretek értelemnek szóló közlése. Természetesen a ~ fogalma azért Pálnál is magában foglalja a közlést, a lelki ismeretekben való gazdagodást, de azoktól az erősen intellektuális vonásoktól, amelyek később a skolasztikus teol.-ban hozzá tapadtak, Pálnál mentes a ~ fogalma. – Az első és az egyetlen kinyilatkoztató személy az Isten. A misztériumot az ő mindenhatósága, teljesen szabad akarata, kegyelme és végtelen bölcsessége tervezte el; öröktől fogva benne volt elrejtve, amikor pedig az idők teljessége elérkezett, akkor megvalósította Jézus megváltást szerző kereszthalála és a mindenségnek Krisztusban való összefoglalása által, aki a fő és az első szülött (Róm 3,25; 16,25 kk.; Ef 1,9 kk.; 3,9–11; Kol 1,18.26). Pál szemében Krisztus nem annyira az, aki kinyilatkoztat, mint inkább a ~ tárgya, foglalata, mivel ő a misztérium voltaképpen tartalma, halála és feltámadása, mint megváltás, a teste pedig, az Egyház mint mindeneket átfogó misztikus egység (Róm 3,21–24; 16,25; Gal 1,16; Ef 3,3.5; 1Tim 3,16; 2Tim 1,10 stb.; vö. 1Pét 1,20). Ebből következően az ap.-ok is kinyilatkoztatók, mert igehirdetésük révén árad szét Krisztus „jó illata” (2Kor 2,14). Az ev. hirdetése útján terjed Isten → igazsága (vö. Róm 1,17); a messiási idő áldott „most”-jában a misztériumot Isten föltárta magának Pálnak (Gal 1,16; Ef 3,3), a Lélekkel eltelt ap.-oknak és próf.-knak (Ef 3,5), valamint az összes szt.-nek (Kol 1,26). Az ap. szenvedése is Jézus szenvedésének ~a „testünkben” (2Kor 4,10 kk.). – Ez a kincs, amely cserépedényben van (4,7) nem egyszerűen személyes kiváltság, hanem arra kötelezi azokat, akiknek osztályrészül jut, hogy hirdessék az ev.-ot mindenkinek: zsidóknak és pogányoknak (Róm 1,6), minden népnek (16,26). A ~ nem valamilyen, csak a beavatottnak szóló titkos tant jelent, mint a hellenista misztériumvallásokban, hanem egyfajta leleplezést, a fátyol föllebbentését (a szó eredeti értelmében) az emberiség üdvösségére (Ef 3,10). A misztérium el volt rejtve (vö. pl. Ef 3,4), hiszen az ÓSz-ben a próf.-k titokzatos módon utaltak rájuk írásaikban (Róm 16,26; vö. 1Pét 1,10–12), sőt az ap. pneumatikus exegézise még a → Törvényben is felfedez különféle mély értelmű utalásokat az ÚSz-ben megvalósult üdvösségre vonatkozóan (Ábrahám mint a hit atyja: Róm 4; Hágár és Sára allegóriája: Gal 4,21–31 stb.). Az ÓSz-nek ezt az igazi értelmét Krisztus korában még nem fogták fel; a tragikus hitetlenség, amely a zsidók látását elhomályosította, fátyolt borított rá, ill. késleltette ennek fellebbentését (2Kor 3,13–16). És – bár Krisztusban feltárta Isten – az Ev. még most is rejtély, amely felfoghatatlan és áttekinthetetlen e világ bölcseinek, sőt balgaság (1Kor 1,18–25; 2Kor 4,3 kk.). Csak a Krisztusnak való engedelmességben megnyilatkozó → hit számára válik felfoghatóvá (Róm 1,17). Így a ~ Isten ajándéka, de nem olyan ajándék, amelyet az ember tetszése szerint elfogadhat v. elvethet. Az ember azzal, hogy elfogadja v. elveti, mintegy ítéletet mond ki saját magára, maga az emberiség pedig 2 táborra oszlik (vö. Jn 3,18–21). – A Krisztusban adott ~ még nem teljes; eszkatologikus teljességét csak a parúziában és a parúzia által, valamint a feltámadással éri el, amikor is teljes egészében feltárul Krisztus dicsősége és vele a mi dicsőségünk (2Tesz 1,7; 1Kor 1,6; Kol 3,3 kk.; vö. Lk 17,30; 1Pét 1,7.13; 4,13; 5,4), ill. az

istengyermekség dicsősége és az eljövendő mennyei dicsőség (Róm 8,18–23; vö. 1Pét 5,1). – Ezen a Krisztusban kapott ~on kívül Pál az Isten megismerésének egy természetes módját is ismeri: a teremtesen való elgondolkozást (Róm 1,19–21; 1Kor 1,21) és a lelkiismeret szavára való figyelést (Róm 2,14 kk.). De ez esetben Pál (az 1,19 ellenére) aligha beszélne ~ról, mert ez az ún. természetes ~ nem függ össze közvetlenül Krisztussal és nem a természetes ember elől elrejtett misztériumra vonatkozik, hanem épp arra, amit Pál az Isten megismerésének tekint, vagyis amit az értelem saját erejéből is felfoghat. – 2. János evangélista teol.-ja teljesen a ~ fogalmára épül, ennek ellenére a ~ (apokalüpszis) főnévvel egyáltalán nem találkozunk nála, a kinyilatkoztatás ige gör. megfelelőjével is mindössze egy helyen, egy ósz-i idézetben (Jn 12,38). De éppen így hiányzik Jn-ból a misztérium szó, valamint a vele kapcsolatos 2 kifejezés is: elrejt és fölfed. János evangélista nyelvhasználatára nem hatott a zsidó apokaliptika és bölcsességi irodalom, mint Páléra. János nyelvhasználata – föltehetően szándékosan – nem jellegzetesen zsidó, sokkal inkább a hellenizmus vallási áramlataival (gnózis, misztika) vág egybe, amelyeket János – a kereszténységgel összeegyeztethetetlen elemeket kiiktatva – be akart építeni teol.-jába. János ennek jegyében az általánosabb értelmű ’megismertetni, nyilvánvalóvá tenni’ igével él és jellegzetesen „jánosi” fogalmakat használ, mint: a → világosság és a sötétség, Istent és a mennyei dolgokat látni és szemlélni, valamint az igazságról beszélni és tanúságot tenni (→ János evangéliuma). János a kereszténységet – még sokkal inkább, mint Pál – kinyilatkoztatott vallásnak tekintette. A központ Jézus Krisztus, a ~ közvetítője. Jézus kereszthalálával megváltást szerzett; az Ev.-ban (Jn) mégis elsősorban úgy jelenik meg, mint aki kinyilatkoztat, ugyanakkor azonban maga az → élet és a világosság is (vö. 1,4); amikor emberré lett, a világ világosságaként lépett a világba, hogy az embereknek, akik hisznek, életük legyen (8,12: „övék legyen az élet világossága”). A ~ról szóló tanításnak Jánosnál az a kiindulópontja, hogy Istent nem lehet látni, ill. megismerni (1,18; 6,46; 1Jn 4,20). Az Atyát sem ismeri senki, csak a Fiú. De Isten elküldte a Fiát, a Logosz emberré lett, a tanítványok látták dicsőségét, hallották tanítását: Jézusban Isten láthatóvá és tapinthatóvá vált (pl. Jn 1,14; 1Jn 1,1 kk.). Jézus megismertette az emberekkel Istent, akit senki soha nem látott (Jn 1,18), tanúságot tett a mennyei dolgokról (3,11–13) és beszélt az Atyáról (8,38). János tehát egyértelműen elhatárolja az ósz-i ~tól a Krisztus hozta ~t; csak Krisztusban lett osztályrészünk az igazság (1,18). A Krisztusban kapott ~ valami egészen új, amivel a régi ~t a „jánosi” igazság természetfölötti jellegéből következően össze sem lehet hasonlítani. János szerint a ~t lényegében az emberré lett Logosz személyében adta Isten; következésképpen a → megtestesülés, → megváltás „nyilatkoztatta ki” a Fiút (vö. 1Jn 3,5.8), ez jelenti annak az életnek a megjelenését, amely „az Atyánál volt” (1,2). Jézus küldetése és kereszthalála a csúcsa az Isten szeretete ~ának, a szeretet ~ának, ami az Isten (4,7–9; vö. Róm 5,8). Minthogy Krisztus a Fiú, kinyilatkoztatja az Atyát: „Aki engem látott, az Atyát is látta” (Jn 14,9; vö. 12,45). Krisztus tehát a saját személyében nyilatkoztatja ki az Atyát a tettei révén, amelyek a Fiúságát és a Fiúnak az Atyával való egységét tanúsítják (5,36; 9,4; 10,37 kk.; 14,10), főleg pedig a szavaival (1,18; 3,11–13; 6,46; 8,28.38; 12,49; 14,10; 17,6–8), amelyekkel az igazságról tesz tanúságot (18,37). A ~ annak szavait jelenti, aki maga a → Logosz, az → Isten igéje, az Ige. – Az ember válasza a ~ra a hit, amit János olykor látásnak nevez (6,40; 12,45; 14,19). Amit tehát Isten kinyilatkoztatott, az már jelen van. Ezzel függ össze, hogy a ~ vonatkozásában az → eszkatológia némileg háttérbe szorul Jánosnál: Isten emberré lett Fiával a ~ lényegében teljes lett és lezárult. De mégis érintkezik János tanítása Páléval, amikor levelében arról ír, hogy Krisztus újraeljövetelekor nyilvánul meg Isten gyermekeinek dicsősége (1Jn 2,28; 3,2). – Magától értetődő, hogy János a „természetes” ~ fogalmát nem ismeri; csak a maga voltaképpeni értelmében szerepel nála a ~: ez a Fiúnak és az Atyának természetfölötti módon való ~a a Fiú által az emberré lett Igében.

Kiosz: sziget az Égei-tengerben Kisázsia Ny-i partja előtt. Asszoszból Jeruzsálembe hajózva

Pál útba ejtette (ApCsel 20,15). Ma Hiosz.

Kir: helynév az ÓSz-ben. Ám 9,7 szerint az → arámok őshazája. III. Tiglat-Pilleszer (ur. Kr. e. 748–726) ~be hurcolta a legyőzött damaszkusziakat (Ám 1,5; 2Kir 16,9). Iz 22,6 az asszír sereg kötelékében szerepelteti ~t, Elám mellett. Földrajzi helyét még nem sikerült azonosítani.

király: a monarchikus államok rendszerint örökléssel trónra került uralkodója. – I. Az ókori K ~-eszméje. 1. A ~ önmagában nézve isteni lény, mert halandó testben a halhatatlan ~ságot hordozza. Mivel az ősi Közel-K-en nem tettek világos különbséget az istenség tevékenysége és lényege között, a ~t gyakorlatilag egyenrangúnak tekintették az istenekkel (a mezopotámiai hagyományban az emberi ~ság szerepét tekintve részesedés az anutuban, vagyis a legfőbb istenségnek, Anunak a méltóságában). A ~t nagyon gyakran együtt említik az istenekkel; mintegy isteni dicsfény (nimbusz) övezi; szava is hatékony, mint az isteneké stb. A ~nak az istenekkel egy sorba helyezését a legegyértelműbben Egyiptomban lehet tapasztalni: itt a fáraó nem csupán isteni méltóságra emelt halandónak számított, hanem teljes mértékben egyenrangúnak tekintették az istenekkel. A ~ „isteni” jellege az ún. udvari stílusban is megnyilvánult (R. Kittel, de főleg H. Gressmann): ebben a túlzó (hiperbolikus) stílusban istenségnek kijáró díszítő jelzőkkel halmozták el a fáraót (a fáraó az istenek fia, alattvalóinak napistene stb.). De megnyilatkozott a fáraó „isteni” jellege abban is, hogy ékírásban a fáraó neve elé is oda került az a jel, amely egyébként csak az isteneket illette meg; ezen túlmenően hivatkoznak még a némely fáraó tiszteletére kialakult kultuszra, a hierogámia rítusára, arra, hogy a fáraók ennek v. annak az istenségnek voltak a fiai stb. Meg kell azonban jegyezni, hogy Mezopotámiában nem volt szó maradandó = isteni ~ságról; ellenkezőleg, a királyság átmeneti jellegű volt, s bizonyos kultikus mozzanatokhoz kapcsolódva függött az istenek tetszésétől. Egyiptomban, ahol az egész műveltség sokkal statikusabb, állandóbb jellegű volt, a fáraó sokkal inkább beilleszkedhetett az istenek világába. – 2. Az istenekhez viszonyítva a földi ~ a nemzeti isten megbízottja, helyettese, akit képvisel, mintegy jelenvalóvá teszi az alattvalók számára az istenséget. A régi sumer ensi elnevezés egyszerűen 'helytartó'-t jelent. Ebben gyökereznek a földi ~ előjogai, a törv.-hozó, a bírói és a végrehajtó hatalom, az istenektől való kiválasztottság folyamánként. Minden istenségnek megvan a maga szerepe a ~ törv.-es uralkodóvá nyilvánításában. A kozmikus istenségek (a termékenység istenei) és a nemzeti istenségek életet adó, kegyes rátekintésükkel közösen biztosítják védencük boldogulását. – 3. A nép uralkodójaként a ~ alattvalói boldogulását van hivatva szolgálni, az isteni kegy és erő csatornájának szerepét tölti be (S. Mowinckel). Valójában a közösség szakramentális-misztikus képviselője v. pedig „a néplélek eszményi megtestesítője”. Az istenek minden adománya elsősorban a ~t illel meg, de nem egyénileg, hanem mint a népet megtestesítő személyiséget. A ~ ügye azonos a nép ügyével. Mindent, ami jó, ami igazságos, ami üdvöt hoz és szabadulást jelent, az ellenség fölötti győzelmet, sőt a papi közvetítést is ide értve, elsősorban a ~nak, mint nagy embernek tulajdonítanak, a sumer lugal elnevezés szerint. A ~ságnak ilyen módon való értelmezése kétségtől szemből áll a K-i kényurakra, erőszakos monarchákra vonatkozó általános fölfogással. A ~ az igazságosság ~a és mint ilyen áldás a népnek: az igazságnak érvényt szerezni, igazságot szolgáltatni elsőrendű vallási feladata a ~oknak. A ~ az isteni áldás eszköze, a „béke fejedelme”, azaz létrehozója minden békének, a béke teljességének. A valóságban a ~ a nép, a nemzet oltalmazója, palladiuma: mindennek, ami a ~nak osztályrészül jut, annak népe is részese, legyen az átok v. áldás. Ebben az értelemben a ~ mintegy jelkép: alattvalói föltekintenek rá, és mindenkinek minden az ő bőségéből jut osztályrészül. – II. A ~ság eszménye Izr.-ben. Ha összehasonlítjuk a ~ra vonatkozó K-i fölfogást Izr. vallási meggyőződésével a ~ságot illetően, akkor kiderül, hogy a személyes Isten eszménye, aki nem véletlen szülte alakban testesíti meg a személytelen „isteni”-t, a ~sággal kapcsolatos képzeteket is megváltoztatta. Itt most csak a legfontosabb eltérésekre és egyezésekre utalunk az ősi K-i és az izr. felfogás között. – 1. Izr.-

ben komolyan nem kerülhetett sor „istenítésre”, arra, hogy embert istennek tekintsenek, istenként tiszteljenek. Itt teljesen világosan elkülönült a személyes egy Isten és a ~ mint ember. Még ha az „isteni” a ~ fokozott szentségére és természetfölöttiségére korlátozódott is (Mowinckel), akkor is egyértelmű maradt a szövetség irgalmas Istene és a földi uralkodó emberi személye között a különbség. Azok az érvek, amelyeket annak bizonyítására sorakoztatnak fel, hogy a ~t Izr.-ben „istenítették”, nem tanúsítanak egyebet, mint hogy Izr.-ben a ~ságot Isten kegyelme tartja fenn: „A földkerekségnek Isten az Ura. Ő rendel föléje a kellő időben jó vezetőt” (Sir 10,4). – 2. Izr. fiainak ~át, de mindenekelőtt a Messiást egy belső kötelék állandó kapcsolatban tartja Jahvéval. A ~ Izr. Istenét képviseli (2Sám 14,17: Isten angyala). Különösen a Messiásról áll, hogy Isten hasonmása (alterego), hiszen senki nem áll olyan közel Istenhez, mint az Örök Atyának és a Béke Fejedelmének (Iz 9,5) ~i alakja. A fölkenéssel és a beiktatáshoz hozzá tartozó egyéb szertartásokkal a ~ „más emberre” lett (1Sám 10,6), mindenekelőtt magára öltötte Isten szentségét és érinthetetlenségét. Ez főleg a nagy ~ra, Dávidra állt, és „Dávid kedvéért” az ő földi utódaira, „mindörökké” (Zsolt 18,51; 45,7 stb.). A Júda házából való ~t arra választotta ki Jahve, hogy az ő „királyságának trónján üljön Izrael fölött” (1Krón 28,5). Végso fokon a földi ~ csak részesedett Jahve örök ~ságából (vö. Iz 33,22); az a körülmény, hogy az uralkodói hatalom a személyes Isten uralmában gyökerezett, arra épült, nagyban növelte a júdeai ~ok tekintélyét, másfelől viszont azt jelentette, hogy a ~ sokkal mélyebb kapcsolatba került Istennel. – 3. Az egész ÓSz emlegeti a szabadító ~t. Izr. fiainak ~a érvényt szerez a szegény jogának, őt illeti „az igazság jogara” (Zsolt 45,7; 72,1 kk. 4.12). A szabadulás, amelyet a ~ szerez, olykor a szt. háborúban kivívott győzelem formáját ölti (1Sám 8,20; 9,16; 2Sám 3,18; 2Kir 6,26). Némely szöveg magának a Messiásnak is katonai erényeket, ill. tetteket tulajdonít (Zsolt 2,9). Bizonyos értelemben pap is Izr. fiainak ~a, de nem az áldozat tényleges bemutatójaként, hanem mint a kultuszban a nép első és teljhatalmú helyettesítője: a ~ok olyan értelemben mutatnak be áldozatot, hogy gondoskodnak föláldozni valóról, és mindenki más előtt fogadják Jahve megígért áldását. Minthogy a ~ övéinek pásztora (2Sám 5,2), népe létének, fennmaradásának elengedhetetlen föltételét jelenti: a Siral 4,20 találóan mondja, hogy a Fölkent „Orrunkban a lehelet”, neki köszönhető az élet, mind a testi, mind a szellemi. Az eszményi ~ maga a Messiás (Zsolt 72,7.16; Jer 23,5; Ez 34,23–24; 37,24). Jahve ~ságára nézve → Isten országa.

király barátja: → barát, → hivatalnokok.

királydal: → ének.

királyi pálca: → buzogány.

királyi szék: → trón.

Királyok könyvei, Liber regum, Kir: protokanonikus ósz-i történeti könyvek. – I. Elnevezésük. A héb. kánonban egy kv., tartalma alapján Melachimnak (’királyok’) nevezték, de nem tört.-i, hanem próf.-i kv.-nek tartották, és a korábbi próféták kv.-csoport 4. kv.-eként tartották számon. A LXX: a Sámuel könyvekkel összetartozónak tekintették és ez után besorolva Baszileión gamma, delta ’Királyságok 3–4 kv.’-ének nevezték. A Vg átvette annyi változtatással, hogy királyság helyett királyokat mond és Királyok 3–4. kv.-ének nevezte. Amikor a Sámuel kv.-eket különválasztották, a Királyok első kv.-e (1Kir) és a Királyok második kv.-e (2Kir) nevet kapták. A nemzeti fordítások ma általában ezt használják. – II. Keletkezésük. A ~ szerzője kifejezetten mondja, hogy forrásokat használt. Saját → deuteronomikus stílusa világosan felismerhető, sőt a legtöbb leírásból az is kivehető, hogy az általa említetteken kívül még más forrásokból is merített. A próf.-król szóló részleteknek abban a formában, ahogy a ~ tartalmazzák őket, már előbb is létezniük kellett, mégpedig írott formában, de azokból a forrásokból, amelyeket a szerző említ, nem származhatnak, ezenkívül az évkv.-ek és a próf.-kkal kapcsolatos tört.-ek közti különbség irodalmi szempontból igen

nagy. Mindebből következően a ~ szerzője inkább szerkesztő volt, mint író a szó valódi értelmében; még ha valahol szóhoz is jut, általában akkor sem nyújt semmi újat, csupán a saját véleményét fűzi hozzá ahhoz, amit forrásai alapján előzőleg közölt. Más szóval kommentátor is. – Minthogy a szerző Júda királyait mindig aszerint ítélte meg, hogy milyen magatartást tanúsítottak a számára gyűlöletes → magaslati kultuszt illetően, többen (pl. R. de Vaux is) arra az álláspontra helyezkednek, hogy közvetlenül Jozija reformja után írta művét, aki a magaslati helyeket lerombolta, az ott folyó kultuszt megszüntette. Lehetséges, hogy a kultusznak Jozija uralma alatt lezajlott központosításáról is ő írta a beszámolót; valaki, aki szellemileg közel állt hozzá, Jozija halála után folytatta a tört.-et ugyanabban a szellemben, amilyenben elődje írta. E nézet ellenében, amelyet már A. šanda föladvott, az az érv nyom legtöbbit a latban, hogy a ~ szerzőjének tört.-szemlélete és tört.-i pragmatizmusa nem engedhette meg, hogy olyan történelmet írjon, amely kezdettől fogva nem a D-i ország pusztulásának bemutatására irányult, hiszen épp a D-i ország veszte igazolta legkézzelfoghatóbban tört.-szemlélete helyességét. A szerzőnek e minden izr.-t megrázó eseményeknek a hatására kellett művét írnia, tehát Kr. e. 587 után, és ebben az időben ki is válthatott olyan hatást, amelyet kívánt. A zsidó és keresztény hagyomány ezért sokáig Jeremiásnak tulajdonította a ~t. Nyelve és a benne foglalt gondolatok gyakran valóban megegyeznek Jeremiáséival. Vs. Palesztinában írta szerzője a ~t, és mint Jeremiás, ő is azok közé tartozott, akiket nem hurcoltak el. Ez nem zárja ki azt, hogy a kv.-et egy későbbi kéz átdolgozta. – III. Tartalom. A ~ Júda és Izr. királyainak tört.-ét tárják elénk Dávid halálától Jeruzsálem pusztulásáig (Kr. e. 586); ezen kívül még a fogság idejéből is tartalmaznak néhány rövid részletet. A királyok uralkodásáról szóló leírások fölépítése: – 1. a trónra lépés idejének meghatározása a szomszédos országban uralmon lévő király uralkodása X. évének megadásával (szinkronizmus); – 2. a király életkora uralomra lépésekor (csak Júda királyai esetében); – 3. az uralkodás időtartama; – 4. anyjának neve és eredete (csak Júda esetében); – 5. megítélése teol.-i szempontból; – 6. részletesebb forrásra hivatkozás; – 7. halála és a hely, ahol eltemették; – 8. az utód. Ebbe a keretbe illeszkednek bele a fontosabb események; a sémától eltéréssel csak akkor találkozunk, ha ennek valami különös oka van. A vázolt keretbe beletartozó adatokon kívül a ~ nagyobb f.-eket is felölelnek; ezek nyilvánvalóan régebbi forrásokból erednek: – 1. Beszámoló Dávid utolsó napjairól 2Sám-hez csatlakozóan (1Kir 1,1–2,11) és Salamon tört.-e (2,12–11,40); végül utalás még egy másik, részletesebb forrásra: Salamon tört.-ének kv.-ére (11,41). – 2. Prof.-i eredetű tört.-ek: – a) néhány epizód Jerobeám király életéből (12,1–14,18); – b) Illés és Elizeus tört.-e (17–19,21; 2Kir 1,1–16; 2,1–25; 3,2–8,5; 9,1–31; 13,14–21); – c) Acháb háborúi (1Kir 20,1–43; 22,1–38); – d) Izajással kapcsolatos tört.-ek (2Kir 18,13–20,19). – 3. A szerző saját művének a törv.-könyv megtalálásáról (→ Hilkija) és Jozija reformjáról szóló beszámoló (22,3–23,24) tekinthető. Föltehető, hogy szemtanúként írta le az eseményeket. – Jóllehet a ~ sok időrendi adatot tartalmaznak és így elvben meg kellene lennie a lehetőségnek arra, hogy a királyok uralkodásának és a különféle eseményeknek az idejét a mi időszámításunkra átszámítsuk, mégis a sok e kérdésnek szentelt vizsgálat ellenére sem vagyunk abban a helyzetben, hogy a szöveg módosítása nélkül megnyugtató megoldást találjunk. A ~ forrásainak időrendi adatai több évszázadra terjednek ki; ez alatt több egymástól eltérő időszámítást is alkalmazhattak, amit utólag csak nagyon hipotetikusán lehet megállapítani. Ezen túlmenően az adatok eleve 2 országból valók. Az egyetlen, amire biztosan lehet támaszkodni, az az asszír és babilóniai tört.-mel való egyidejűség (szinkronizmus); ehhez az asztronómia elég megbízható segítséget nyújt. – IV. Teológiájuk. Ha a ~ a modern → történetírás követelményeivel szemben nem állják is meg minden szempontból a helyüket, ha egyenetlennek bizonyulnak is, és nem is teljesesek, mégis az első összefüggő és áttekinthető tört.-i művet alkotják, amely az ősi Közel-K-en fennmaradt. Ami a ~n kívül még megőrződött, a Krónikák könyvét (szintén Izr. és Júda területéről), valamint a királyok saját magukat dicsőítő föliratait nem tekintve, csupán

általánosságokat tartalmaz. Hogy ezt az első tört.-i művet épp Izr. fiaik közül írta valaki, az azzal függhet össze, hogy Izr. fiainak istenfogalma jutott el olyan szintre, amely lehetővé tette, hogy Istenben fölismerjék a → történelem voltaképpeni urát, a történelmet pedig üdvösségtört.-nek fogják föl, vagyis úgy értelmezzék, mint Istennek az emberrel kapcsolatos tervét, ill. ennek a tervnek megvalósulását. Az így értelmezett tört.-ben Izr. – → kiválasztása és a vele kötött → szövetség folyamánként – központi szerepet játszott. Izr.-en belül Dávid családja töltött be kivételes szerepet, mert ígéretet kapott a fönntmaradásra és a messiási jövőre. Amikor a szerző Izr. tört.-éből valamit leír, azt mindenekelőtt azért teszi, hogy megmutassa: a szövetséghez való hűségéből áldás fakad (a nép boldogul), a hűtlenség viszont bűnhődést von maga után. Még ha magukról a királyokról ír is, akkor is Nátán próf. jövőjele lebeg a szeme előtt (2Sám 7). Ez nyomja rá bélyegét az egész műre. A szerző újra meg újra visszatér rá, idézi v. saját szavaival adja vissza. Nyilvánvalóan benne látja megfogalmazva azt az elvet, amely a júdeai királyok hosszú történelmének egységét és jövőjét biztosítja. Minthogy azonban a királyok zöme nem felelt meg az eszménynek, sőt bűneik miatt nemegyszer veszedelembé sodorták Jahve népét és veszélyeztették a Jahve-kultuszt is, a szerző ellensúlyozásként ismételt szöveghez juttatja a próf.-kat.

király szolgálja: → hivatalnokok.

Kirene: → Cirene.

Kirjataim (a héb. kirja = 'város' duális alakja, 'kettős város'): földrajzi név az ÓSz-ben. – **1.** Város a moábiták földjén, amely hol Izr. fiaie (Ruben: Szám 32,37; Józs 13,19), hol Moábé (→ Mesa-sztélé; Jer 48,1.23; Ez 25,9) volt. Euszebiosz Medébától 10 (róm.) mérföldre Ny-ra köti helyhez. A. Kuschke a bibliai szövegekkel és Euszebioszsal összhangban el-Kurejével azonosította, a Vádi Hujun É-i oldalán. – **2.** A gersoniták → papi városa Naftaliban (1Krn 6,61; Józs 21,32: Rakkat).

Kirjat-Arba (héb. 'négy város'): → Hebron régi neve (Ter 35,27; Józs 14,15; 15,13.54; 20,7; 21,11; Neh 11,25: Kirjat-ha-Arba).

Kirjat-Baal, Baala (héb. 'Baal városa'): → Kirjat-Jearim másik neve (Józs 15,9.60; 18,14; 2Sám 6,2; 1Krn 13,6).

Kirjat-Jearim (héb. 'erdők városa'): város az ÓSz-ben, régi neve Kirjat-Baal v. Baala (Ezd 2,25: Kirjat-Jearim; Józs 18,28: Kirjat; Zsolt 132,6: Jaar). Egyike volt a → Gibeonnal szövetségre lépett városoknak (Józs 9,17). Józs hol Júda (15,9.60; 18,14), hol Benjamin (18,28) örökrészeként szerepelteti. Dávid uralkodása alatt egy ideig ~ban volt a szövetség ládája (1Sám 6,21; 7,1; Zsolt 132,6); innen vitte Dávid a maga városába (2Sám 6; 1Krn 13,5 kk.; 2Krn 1,4). Ide való volt Urija próf. (Jer 26,20). ~ lakói a száműzetésből visszatértek Palesztinába (Neh 7,29). Azonosítása terén eltérnek a vélemények.

Kirjat-Szanna: → Debir.

Kirjat-Szefer: → Debir.

Kir-Moáb, Kir-Hareszet, Kir-Heresz (héb. 'Moáb városa', 'Napváros'): egy 1026 m magas hegycsúcson épített moábita erődítmény a Holt-tenger K-i partján (Iz 16,7.11; Jer 48,36). Izr. fiaik sikertelenül ostromolták (2Kir 3,25–27. Ma: el-Kerak).

Kis (héb., vsz. 'ajándék'): személynév az ÓSz-ben. **1.** Saul apja, Benjamin törzsének egyik nemzetségéből, Abiel v. Jejel fia, felesége Maacha volt (1Krn 8,29; 9,35). 1Sám 9,1; 1Krn 8,30; 9,36: családfája. – **2.** Mardocheusnak, Eszter nevelőapjának öse (Esz 2,5).

kísértés, megkísértés, próbatétel: **1.** Szóhasználat. A ~nek a Bibliában szinte kivétel nélkül csak külső megjelenési formáival, okaival, indítékaival találkozunk; arra, hogy magának a

rossznak vonzóereje van, amely erkölcsi rosszra indítja, bűnbe viszi az embert, alig esik hangsúly. A profán gör.-ben a peiradzein ige és a peiraszmosz főnév, amely a LXX-ban és az ÚSz-ben a ~re utal, ebben a jelentésben teljesen ismeretlen, a Bibliában viszont a valláserkölcsei életnek egy fontos fogalmát jelöli. De vigyáznunk kell, hogy különbséget tegyünk a 'megpróbáltatás' (pl. Jak 1,2–4) és a 'bűnbe vitel' (pl. 1,12–14) jelentés között. Ez utóbbi a Sátán, az embertársak és az emberben lakozó rosszra való hajlam „műve”, az előbbi, ha nem is mindig kifejezetten, az Istené v. az emberé; Isten az embert próbára teszi, az ember az Istent „kísérti”. Amikor Isten az embert próbára teszi, az ember hűségét akarja megtisztítani a hozzá tapadó szennytől, mellékes szempontoktól; valójában csak közvetett módon beszélhetünk ~ről, hiszen v. az Isten által megengedett helyzet kínálja fel az embernek a rossz választásának lehetőségét, v. a gonosz hatalmak használják ki Isten tudtával az ilyen helyzetet arra, hogy az embert rossz irányba tereljék, bűnbe vigyék. – 2. Az ÓSz 3 helyén a ~ v. próbára tevés klasszikus példáival találkozunk. Ezek közül az első a → bűnbeesés (Ter 3,1–19): Isten egy parancsot adott, ezzel tette próbára az embert; a voltaképpeni ~nek az ember vágyai a forrásai, ill. a kígyó az előidézője, amelyet a későbbi hagyomány a → Sátánnal azonosított (Bölcs 2,24). A második Ábrahám próbatétele (Ter 22,1–19), amire a zsidóság (Jud 8,26; 1Mak 2,52; Sir 44,19) és a rabbinista irodalom oly szívesen hivatkozott. Végül Jób megpróbálása, amelyet már Tób 2,14 (Vg) a szenvedésben tanúsított türelem példaként említ. Azzal, hogy a ~ Isten ellenfelétől (esetenként Sátán néven) indul ki, az ÓSz-ben csak a bűnbeesés tört.-ében, Jób könyvében (itt kifejezetten Isten engedi meg) és Dávid népszámlálása esetében (1Krón 21,1) találkozunk. A legtöbb helyen Isten teszi próbára az embert, ill. az ember hűségét (Kiv 16,4; 20,20; MTörv 8,2; Bír 2,22), főleg a bölcsességi irodalomban, ahol a baj, a betegség számít a próbatétel eszközének, amelyet ha kiáll az ember, bensőségebb, közelebb kapcsolatba kerül az Istennel. A sorscsapásoknak ilyen módon való értelmezése megtörte a → megfizetés merev sémáját, amely szerint a baj, a betegség egyértelműen a bűn következménye, az erény pedig itt a földön kapja meg jutalmát; ugyanakkor az igazak szenvedésének rejtélyére is magyarázatot adott ez az értelmezése a bajoknak, betegségeknek (Jer 12,1 kk.). A legrégebb ilyen értelmű szöveg minden bizonnyal a Péld 3,11 kk.; ezt többször is idézik a szentírási kv.-ek szerzői (Zsid 12,6; Jel 3,19), ha nem is szó szerint, legalább értelem szerint (1Kor 11,32). Jóllehet továbbra is fennállt az → elpártolás veszélye (pl. Sir 4,17–19), ezt a didaktikus irodalom nem emelte ki, ehelyett a próbatétel a szellemi érettségre nevelődés szolgálatába került, sőt Isten szeretetének jelévé, megnyilvánulási formájává vált (Tób 12,13). – Másfelől azt a gondolatot is megtaláljuk az ÓSz-ben, hogy az ember „megkísérti” az Istent. Erre egészen világos példa a Kiv 17,1–7: a nép zúgolódik, kételkedik Isten gondviselésében, ezzel „kísérti”, azaz teszi próbára az Urat. A későbbi nemzedékek gyakran hivatkoztak erre az eseményre és a hozzá hasonlókra (Szám 14,22: „tízser”), amelyekkel Izr. fiai a pusztában Isten türelmét próbára tették v. haragra ingerelték az Urat (MTörv 6,16; 9,22; Zsolt 78,17 kk., 40 kk.; 95,8 kk.; 106,14; 1Kor 10,9; Zsid 3,8 kk.). Istent kísérteni az ÓSz-ben a. m. 'hatalmában kételkedni', és a hitetlenség jele (Bölcs 1,3): Isten mindenhatóságának próbára tévése = kétségbe vonása. Aki a próf. szava hitelességének bizonyosságaként jelet kíván, az is próbára teszi (= kísérti) Istent (Iz 7,11 kk.). – 3. Az ÚSz a próbatételt balszerencse és üldöztetés formájában ismeri; a próba kiállása tanúsítja az Istenhez való hűséget. Aki nem áll helyt a ~, a próbatétel idején, az elszakad Krisztustól (Lk 8,13; vö. Mk 4,17; vsz. 1Kor 10,13, továbbá 1Pét 4,12; Jel 2,10). Különösen a Zsid címzettjei körében lehetett nagy az elpártolás veszélye; a szerző tehát Krisztusra mutatott, aki a ~ idején hűségesen ragaszkodott Isten akaratához (→ Jézus megkísértése), és így példaképe és segítsége lett az üldözött keresztényeknek (2,18; 4,15). A keresztényeknek örülniük kell, ha ~t szenvednek, mert így jutnak el a szellemi nagykorúságra, a tökéletességre (Jak 1,2–4; 1Pét 1,6 kk.). A szenvedésben megnyilvánuló próbatételek sorába az egyetemes eszkatologikus katasztrófák is beletartoznak, amelyek az idők végén fogják sújtani az

emberiséget (Mt 24,21 kk.; Jel 3,10). Más külső körülmények is indítékul szolgálhatnak az Istentől elszakadáshoz, a hűtlenné váláshoz, így különösen Krisztus megalázkodása (Mt 26,41; vö. Lk 22,28), a testi bajok (Gal 4,13 kk.), az ev. hirdetőinek üldöztetése (1Tesz 3,1 kk.). – Az ÚSz-ben a Sátánnak nagy szerepe van a rossz előidőzésében és a bűnre csábításban; ez utóbbi jelenti a szűkebb (a tkp.-i) értelemben vett ~t: a Sátán kihasználja a hívők szorongatott helyzetét, hogy bűnbe vigye őket. Ha üldözés v. szenvedés próbára teszi a keresztények hitét, megjelenik a kísértő (= a Sátán), hogy rávegye őket az Istentől elpártolásra (3,4 kk.: 1Pét 5,8 kk.); ez különösen a végső időkre lesz érvényes (Jel 20,7). A Sátánnak különösen az erős testi megtartóztatás ad alkalmat ereje latba vetésére, a bűnre csábításra (1Kor 7,5; 1Tim 5,14 kk.). De az ÚSz-ben a Sátán említése nélkül is szerepel a ~, az erkölcsi rosszra hajlás. A nevelés alapvető ténye, hogy a keresztény létet kiteljesedésében állandóan fenyegeti a rossz. Mindamellettt ebben az összefüggésben csak ritkán találkozunk a ~ szóval (Gal 6,1; 1Tim 6,9; 2Pét 2,8 kk.). Jak 1,1.2–15 azt tanítja, hogy a ~ (nem mint próbatétel, hanem mint bűnre csábítás, bűnbe vitel) nem Istentől van (vö. Sir 15,11 kk.); Isten nem lehet rosszra csábítani, és Ő sem csábít rosszra senkit. Valójában az ösztönei, a rosszra való hajlam viszik az embert a bűnbe. Ezzel kapcsolatban Pál még megjegyzi: Isten nem engedi meg, hogy a keresztények erejüket felülmúló ~t szenvedjenek (1Kor 10,13; vö. 2Pét 2,9). Az ösztönnek, a vágynak fontos szerepe van Pál tanításában: a testből van, és a test Krisztus nélkül ellenállhatatlan erővel sodorja az embert a rossz irányába (Róm 7,14–25). Még a hívőt is, akinek a teste halott a bűnnek (8,10), a test kívánságai állandóan kísértik a bűnre (6,12; 13,14; Gal 5,16.24 stb.; az ÚSz-ben pl. 1Pét 2,11). A pogányok azzal bűnhődnek, hogy Isten kiszolgáltatotta őket szenvedéseiknek (Róm 1,24–32). Ez az állandó veszélyeztetettség azt követeli a keresztényektől, hogy szüntelenül kérjék Istent: ne vigye őket ~be (Mt 6,13), ne engedje meg, hogy bűnt kövessenek el, hanem óvja meg őket a bűntől, a rossztól (→ Miatyánk). – A kiállt próba, a ~, amelynek az ember ellenáll, tanúsítja az erényt, különösen a hitet. A jellemző kifejezés erre: to dokimion (Jak 1,3; 1Pét 1,7) v. hé dokimé (Róm 5,4; 2Kor 2,9; 8,2); aki helytállt a ~ben, kiállta a próbát, az dokimosz (1Kor 11,19; Jak 1,12 stb.). A → botrány (botrántkoztatás) is ~nek tekinthető.

kísértethit: I. Az ókori Mezopotámiában úgy vélték, hogy aki vízbefulladt, lezuhant valahonnan, leánykorban v. szülés előtt halt meg, annak lelke az alvilágban (→ holtak országa) nem lel nyugalmat. Ugyanezt a sorsot tulajdonították azoknak is, akiknek holttestét nem temették el, v. akiknél elmulasztották a → halottakról való gondoskodást (főként ha vizet nem adtak melléjük). Ezek az „elkeseredett” lelkek a földön bolyonganak, s az élőket betegségekkel és más bajokkal gyötrik. Halottidézéssel, az alvilági istenek segítségül hívásával, mágikus cselekményekkel és vízöntéssel próbálták ezeket a lelkeket elnyugtatni. – II. A Szentírás a ~ról kifejezetten nem beszél, egyes szerzők azonban úgy vélik, hogy bizonyos izr. szokások a ~tel magyarázhatók. Így pl. a holttest érintésének tilalma (Lev 21,1.11; Szám 5,2; 19,11–22; Ag 2,13) annak a néphitnek megnyilatkozása lenne, hogy a halottakból ártó erő árad; a halott mellett a nyitott edények is tisztátalanná váltak, mert úgy hitték, hogy az alvilágtól félő lélek elbújik bennük (Szám 19,15); a siratással, a ruha megszaggatásával, a zsákba és hamuba üléssel, a haj lenyírásával és a bőr bevagdolásával felismerhetetlenné akarták tenni magukat, hogy a halott lelke meg ne támadja őket. A ~re támaszkodna a MTörv 21,22: a kivégzettet még az este beállta előtt el kell temetni, s a sír fölé összehordott nagy kőhalom is (Józs 7,26; 8,29; 2Sám 18,17), amellyel a halott lelkét be akarták zárni a sírba, ill. el akarták fedni a kiontott vért, hogy így a lélek bosszúját elkerüljék (Ter 37,26; Jób 16,18; 24,12; Iz 26,21; Ez 24,7). – Nincs kizárva, hogy az olyan cselekmények, mint pl. egy meggyilkolt ember holttestének kőhalom alá rejtése, kezdetben ~ből származtak, valójában azonban a belső megindultság erős megnyilvánulásai. → Halottsiratást ui. pl. a halálesettől függetlenül is végeztek. A tisztátalansági törv.-ek alapja az

lehet, hogy a halált átoknak tekintették, a fölbomlás kezdetének, mely nem más, mint a káosz hatalmának megnyilvánulása a kozmosz életében. E szemléletmód főleg Ezekiel után terjedt el, aki azt, hogy a királyokat Jeruzsálemen belül temették el, a templom megszenteltségének tartotta (43,7); ezzel ellentétes értelmű a Ter 50,1; 1Sám 25,1. Az ÓSz vallásosságában a ~ háttérbe szorul, mert pl. az éhínséget nem a Saul által megölt gibeoniták lelkei okozták, hanem maga Jahve bocsátott a népre (2Sám 21,1); s nem a lélek bolyong a kiontott vér körül, hanem a vér kiált bosszúért az égbe mindaddig, amíg el nem takarják (Ter 37,26; Jób 16,18; Iz 26,21; Ez 24,7).

kísértő: → Sátán.

Kis Genezis: → Jubileumok könyve.

kishitűség: A gör.-ben a ~ főnév és a 'kishitű' melléknév csak a keresztény irodalomban fordul elő (Mt 17,20; vö. 6,30; 8,26; 14,32; 16,8). A rabbinista irodalomból származik, ott (pl. a Kiv 16,19 kk. magyarázatában) az Istenbe vetett bizalom hiányára utal, feddőleg. Ezért Mt-nál sajátos a használata (Mt 17,20 kivételével?): a Jézus, ill. az Atya iránti bizalom hiányát jelenti, de úgy, hogy helyén aggodalom v. a gond is állhatna. A ~ csak akkor jelent közbülső kategóriát a hit és a hitetlenség között, amikor a tanítványra vonatkozik; az ő számára a ~ (= a bizalom hiánya) nemcsak tökéletlenség, hanem olyan veszedelem, amiből csak az Úr mentheti ki (Mt 14,30 kk.).

Kison: folyómeder a Kármel-hegység aljánál. Esőzések idején a víz Jiszreel egész síkságát elönti és csak alsóbb folyásánál, a Kármel és a Galileai-hegy nyúlványainál kezd mederbe terelődni, hogy aztán Haifától ÉK-re beletorkolljon a Földközi-tengerbe. Az erősen mocsaras terület veszélyes lehetett a harci szekerek számára (Bír 4,7.13; 5,21; Zsolt 83,10: Bárak és Sziszera csatájának színhelye). Illés idejében a ~ patak mellett mészárolták le Baal papjait (1Kir 18,40).

kispróféták: azok a próféták, akikről kis terjedelmű írások maradtak fenn (nem a hatásukra, ill. a szerepükre vonatkozik a kis jelző!). A ~ név Szt. Ágostontól ered, a Sir 49,10 és a gör. egyházatyák a 12 próféta néven említik Abdiást, Aggeust, Ámoszt, Habakukot, Joelt, Jónást, Malakiást, Mikeást, Náhumot, Ozeást, Szofoniást és Zakariást. Kv.-eiket aránylag korán egy tekercsre írták. A maszoréta Biblia és a Vg kánoni sorrendje: Oz, Jo, Ám, Abd, Jón, Mik, Náh, Hab, Szof, Ag, Zak, Mal. A LXX sorrendje az első hat esetben eltérő, de egyik sem időrendet tükröz. Mivel a ~ kv.-einek gyűjteménye több évsz.-ot ölelt fel (Kr. e. 8–3. sz.?), az üdvösségtört., valamint Izr. ősi szokásai és történelme szempontjából igen jelentős ismeretforrás.

Kis Teremtés könyve: → Jubileumok könyve.

Kiszleu (héb.): a 9. hónap (nov. közepe–dec. közepe) asszír–babilóniai neve. Nevének használata a fogság után Izr. fiai körében is elterjedt (Neh 1,1; 1Mak 1,54; 2Mak 1,9–19; 10,5; Zak 7,1).

kitartás: → állhatatosság.

kitett kenyerek: 12 kalács, amelyet egyenként 2 issaron finomlisztből sütöttek arra a célra, hogy a → szentélyben a számukra készült arany asztalra (vö. Szám 4,7) kitegyék 2 egymás fölötti sorban, és szombatoként újakra kicseréljék (1Krón 9,32; 23,29). Mindkét rétegre tiszta tömjént kellett szórni (Lev 24,5–9; lásd még: 1Sám 21,7; 1Kir 7,48; 2Krón 2,3; 4,19; 13,11; Neh 10,33–34; Zsid 9,2). A ~ asztalát a Kiv 25,23–28 írja le és Rómában Títus diadalíve ábrázolja. Szembeötlő a ~ 2 héb. elnevezése: '(az Isten) színe előtti kenyerek' és 'rétegezett kenyerek'. Az 1. elnevezés vsz. az eredeti értelmet, a kenyérből és borból álló primitív étkezés emlékét őrzi (Kiv 25,29; 37,16; Szám 4,7); az istenség számára készített

kenyeret és bort az istenség (kultikus képe) elé helyezték (vö. Jer 7,18; 44,19); innen érthető a kifejezés: a kenyér, amelyre az Isten arca tekint v. az istenség arca előtti kenyér (panes propositiones). Izr.-ben ez a nagyon régi szokás jelképes értelmet kapott. A 2. elnevezés inkább a külső formára (a kenyerek elhelyezése módjára) utal, nem a szokás értelmét jelzi.

kittimek: a → népek táblája (Ter 10,4; 1Krón 1,7) szerint Jáván fiainak leszármazottai, tehát gör. eredetűek v. a gör.-ök elődei. Hajósok voltak, s Asszúrt, valamint Hébert szorongathatták (Szám 24,24: rejtélyes szöveg), kereskedelmi kapcsolatban álltak (eredeti hazájukkal?) Tírusszal (Iz 23,1.12), fát szállítottak hajóépítés céljára (Ez 27,6). Aradi eredetű osztrakon alapján arra lehet következtetni, hogy a júdeai szolgálatban álló gör. zsoldosokat nevezték ~nek. Legvalószínűbbnek azt tartják, hogy Ciprus kisázsiai, majd föníciai és végül gör. lakosai voltak a ~. A sziget D-i partvidékén Kittim (Kition) városa is jelentős szerepet játszott. Jer 2,10: a Kittim szigetei (= Ciprus partvidéke?) minden bizonnyal a legnyugatabbra eső vidékekre utal, → Kedár (kelet) mellett. A Szám 24,24-re célozva 1Mak 1,1; 8,5 teljesen önkényesen Macedóniára, Dán 11,30 pedig a róm.-akra vonatkoztatja Kittimet. A kumráni iratok is tartalmazznak ilyen értelmezéseket. Többször említik a ~et (1QM, 1QpHab és más iratok), kittimek Asszúrból (1QM 15,2 kk.; 19,10) formában is, sőt a Hab 1,6 említette káldeusok is ~ként jelennek meg (1QpHab). Hogy Kumránban a gör.-öket v. a róm.-akat értették-e rajtuk, azt mindig csak a kérdéses előfordulási hely szövegkörnyezete (idő, tér) alapján lehet eldönteni.

kiválasztás: Az ÓSz-ben az isteni ~ gondolata szembeötlő; a bahar ('kiválasztani') szó 164-szer fordul elő és ebből 92-szer Isten az alanya. A ~ elsősorban a népre vonatkozik, de vonatkozhat a népen belül egy-egy személyre is (különösen a → királyra). – Izr. ~a szorosan összefügg a → szövetség gondolatával, amely épp azt tanúsítja, hogy Isten Izr.-t szabad elhatározásból tulajdon népéül kiválasztotta (MTörv 14,2). Izr. Jahve népének tudta magát (Bír 5,11; 1Sám 2,29; 2Sám 14,13). Ez azt jelentette, hogy szent, azaz elkülönített nép volt (vö. Kiv 19,6; Szám 23,9; MTörv 7,6; 14,2; 26,19; 28,9), amely vallási és politikai szempontból egyaránt annak köszönhetette létét, hogy Isten különös gondot viselt rá (Mik 4,5; Ám 3,2). A próf.-k ezt a kiválasztottságot összekapcsolják az Egyiptomból való kivonulással (→ kivonulás Egyiptomból; Jer 2,2; Ez 20,5 kk.; Oz 2,17; 9,10; 11,1; 12,14; 13,4; Ám 9,7; Mik 6,3–5). Más hagyomány szerint a ~ már a → pátriárkák korában kezdődött (vö. Jer 11,5; 33,26; Ez 28,25; 37,25–27; vö. Ter 12,1–3; 15,1; 17,1–8; 22,15–18; 26,2–5 stb.). Ezt a kétféle hagyományt a MTörv 4,37; 7,6–8; 9,5; 10,15; 14,2; 26,18, másfelől Iz 41,8 kk.; 43,10–20; 44,1 kk. 21.24; 45,4; 48,10.12; 64,9.15–22 (lásd a csodák említését Mózes idejéből: 40,1–4; 43,16–19; 51,9–11; 63,7–14) egybekapcsolta. Izr. népének ~a magában foglalja a szt. földnek, főleg Jeruzsálemnek (1Kir 8,48; 11,13.32; 14,21; Sir 49,6; Zak 2,16; 2Mak 5,19), a jeruzsálemi templomnak (MTörv 12,5.11.14.18.21.27; 1Kir 8,16; 11,32; 2Kir 21,7; Tób 1,4; Iz 28,16: LXX, 1Mak 7,37) és egész Palesztínának (Jer 3,19: LXX; Zak 7,14: LXX) ~át. Az isteni ~ alapján Izr. népének minden tagja kiválasztott (Zsolt 105,43; vö. 106,5; Bölcs 3,9; Sir 46,1), mert mindnyájan részesei az Isten szeretetének, aki az atyáknak tett ígéretei révén kinyilatkoztatta magát (Kiv 32,13; MTörv 10,15; Lev 26,45; Iz 41,8–10; 2Mak 1,25). A farizeusság veszélye kézenfekvő: a → judaizmus arra a hamis következtetésre jutott, hogy a kiválasztott néphez tartozás eleve, ill. önmagában biztosítéka az üdvösségnek (Mt 3,9; Jn 8,33; Róm 2,17; 4,12). A ki nem választásra utaló kifejezés, ti. az elvetés, azaz a gyűlölet (Zsolt 78,67; Iz 41,9; Mal 1,3) arra enged következtetni, hogy a ~t mindig olyannak tekintették, amit nem kiérdemeltek, hanem ajándékba kaptak, szeretetből (MTörv 7,6–8). – Nemcsak a nép egésze, hanem a néphez tartozó bizonyos személyek is kiválasztottnak számítottak, elsősorban a vezetők, a pátriárkák (Ábrahám Isten barátja: 2Krón 20,7; Iz 41,8; Dán 3,35 [LXX]; Jak 2,23; vö. Ter 18,19; Neh 9,7), Mózes és Áron (Szám 17,20; Zsolt 105,26; 106,23; Sir 45,4.16), az → Isten szolgája (Iz 42,1; 49,7), a leviták (MTörv 18,5; 21,5;

1Krón 15,2) és főleg a király (1Sám 10,20–24; a sorsvetés mint a ~ eszköze). A király vonatkozásában a „Jahve választotta” az udvari stílus állandó fordulata lett (2Sám 16,18). Jóllehet, nem szabad lebecsülni a nép szerepét sem az új király kikiáltásában (1Sám 8,18; 12,13; 2Sám 16,18; 1Kir 12,1 kk.), a királyi méltóságnak mégis az isteni ~ az igazi alapja (1Sám 16,6–13; 2Sám 6,21; 1Kir 8,16; 1Krón 28,4; 2Krón 6,6; Zsolt 89,4.20). A Jahvétól (rendszerint fölkenéssel) beiktatott király ’fölséges’, ami a kiválasztottal egyértelmű (vö. 1Krón 5,2; 28,4; 2Krón 6,5). Az uralkodó ~ára vonatkozóan vö. MTörv 17,15; 1Sám 10,24; 1Krón 28,4. Hogy nem csupán a nép vezetői és képviselői tekinthették magukat kiválasztottnak, azt a Jibchar ’Jahve kiválasztott’ név tanúsítja (2Sám 5,15; 1Krón 3,6; 14,5).

– A ~ Isten szabad tette; ez azáltal is kiemelődik, hogy Jahve a ~kor gyakran a fiatalabbat, a látszatra jelentéktlenebbet, a kisebbet részesíti előnyben (Ter 25,23: „az idősebb szolgálni fog a fiatalabbnak”; vö. 4,5; 37,7.9; 48,19; Róm 9,11–13). – Az ÚSz a ~t Isten örök rendelése háttéréből nézi (Mt 20,23; Róm 9,11.15; Ef 1,4; 3,11), és Isten irgalmára (Róm 9,16; 11,6), ill. hűséges szeretetére (11,29; vö. MTörv 7,8; 9,5) vezeti vissza. Ahogy az ÓSz-ben, az ÚSz-ben is nemcsak Isten új népe kiválasztott, hanem bizonyos személyek is ezen a közösségen belül.

– A zsidó nép ~ára vonatkozó utalásokat (ApCsel 13,17) nem tekintve, a választottak kollektív ~áról (Róm 11,7), azaz a zsidóság egészéből való kiemeléséről van szó, más szóval a keresztény Egyh. létrehozásáról. Az Egyh. jelenti Izr. → maradékát (9,27; 11,5 = Iz 10,21 kk.), amelyet Isten szabad elhatározásából megmentett (1Kor 1,27). Isten ugyan azt akarja, hogy minden ember boldog legyen (1Tim 2,4), de a keresztények közössége azért „választott nemzetség, királyi papság, szent nemzet, Isten tulajdonul kiválasztott népe” (1Pét 2,9; vö. 1,1; 1Kor 1,1; 2Tim 2,10; Tit 1,1; 2Pét 1,10). A ~ gyakran eszkatologikus jellegű; egy végleges ~ról van szó (Mt 22,14; 24,22.31; Mk 13,19–27; Lk 18,7; Róm 8,33; Jel 17,14). A keresztényeknek már földi életükben is hirdetniük kell Isten nagy tetteit, dicsőségét (1Pét 2,9) olyan étellel, amely megfelel a ~nak (Kol 3,12; 2Pét 1,10). Az egész keresztény élet az isteni ~ fényében áll (1Tesz 1,4; 2Tesz 2,13); ez Krisztusban valósul meg (Ef 1,4). – A ~ nem vonatkozik csak a kereszténység egész közösségére, hanem bizonyos csoportokra v. személyekre is. 2Jn 13 a különféle egyh.-akat kiválasztott nővérnek mondja (vö. 1Pét 5,13). Jak 2,5 szerint Isten e világ szegényeit választotta ki. Előfordul Jézussal kapcsolatban is a ~ fogalma (Lk 9,35: a → színeváltozáskor; 23,35: a kereszten kigúnyolásakor), legtöbbször azonban az általa kiválasztott ap.-okra vonatkozik (6,13; Jn 6,70; 13,18; 15,16.19; ApCsel 1,2.24), akiket Jézus a világból választott ki (Jn 15,19). Különösen Péterre (ApCsel 15,7) és Pálra (9,15) áll a kiválasztottság. Végül szerepel még a ~ bizonyos keresztényekkel (Róm 16,13: Rufusz) és az angyalokkal (1Tim 5,21) kapcsolatban is. → meghívás.

kívánság, vágy: Az ÓSz-ben nincs rá külön kifejezés. Míg a Kiv 20,17-ben szereplő hamad ige nem csupán a szándékra, az akarat mozdulására utal, hanem arra a tényleges mesterkedésre, fondorlatra is, amellyel az ember megszerzi azt, amire vágyik, addig az avah ige inkább csak a belső magatartásra, a vágyakozásra vonatkozik. Hogy a Tízparancsolat későbbi változatában (MTörv 5,21) együtt szerepel a két szó, az a parancs bensőségesebb értelmezésére enged következtetni. De sem az egyik, sem a másik kifejezés nem jelöli önmagában a rossz ~ot, a gonosz vágyat. Ezt csak a ~ konkrét tárgya érzékelteti (pl. más háza v. felesége: Kiv 20,17; Péld 6,25; bírvágy) v. a cselekvő, ill. az a mód, ahogyan cselekszik. Magát a ~ot azonban ismerték, és a rossz ~ot, a gonosz vágyat elítélték. Sőt, ezen túlmenően még a természetes és megengedett ~okról lemondani nem tudást, az ezek elnyomására, háttérbe szorítására való képtelenséget is ~nak (Szám 11,4.34; Zsolt 106,14) tartották, s ha az ÓSz-ben nem is, de az ósz-i → apokrif iratokban érvényre jutott az a nézet, hogy minden bűnnek a ~ az oka, és a lemondás jelenti Isten akaratának tökéletes teljesítését. A lemondás szükségességét főleg a fogság utáni időben egyre inkább kiemelték, ez aszketikus „teljesítményeket” vont maga után (a szombat rigorózus megtartása v. a szexuális tartózkodás formájában). Az ÓSz tényként kezeli a ~ot anélkül, hogy eredetét keresné. – Az ÚSz-ben a

gör. epithümein felel meg a héb. igének (Mt 5,28; Lk 22,15; Róm 7,7; Gal 5,17). Mind az ige, mind a főnév semleges értelmű, egyszerűen a természetes vágyat jelöli, de azért tárgyától függően a gonosz vágyra is utalhat. Pál a zsidó fölfogáshoz csatlakozott, hogy ti. a ~ a fő bűn, az emberben lakó bűn megjelenési formája (Róm 1,24–32; Gal 5,16–26), → test. Jakabnál is (1,14 kk.) a ~ az oka minden bűnös megnyilvánulásnak, tettnek. János (1Jn 2,15–17) háromféle ~ot ismer: a test ~át, a szemek ~át és az élet kevélységét; összefoglalóan → világnak nevezi őket, a szeretettel szembeállítva. Az akarat megmozdulásaként, ösztönként értelmezett ~ eredetét az ÚSz sem taglalja.

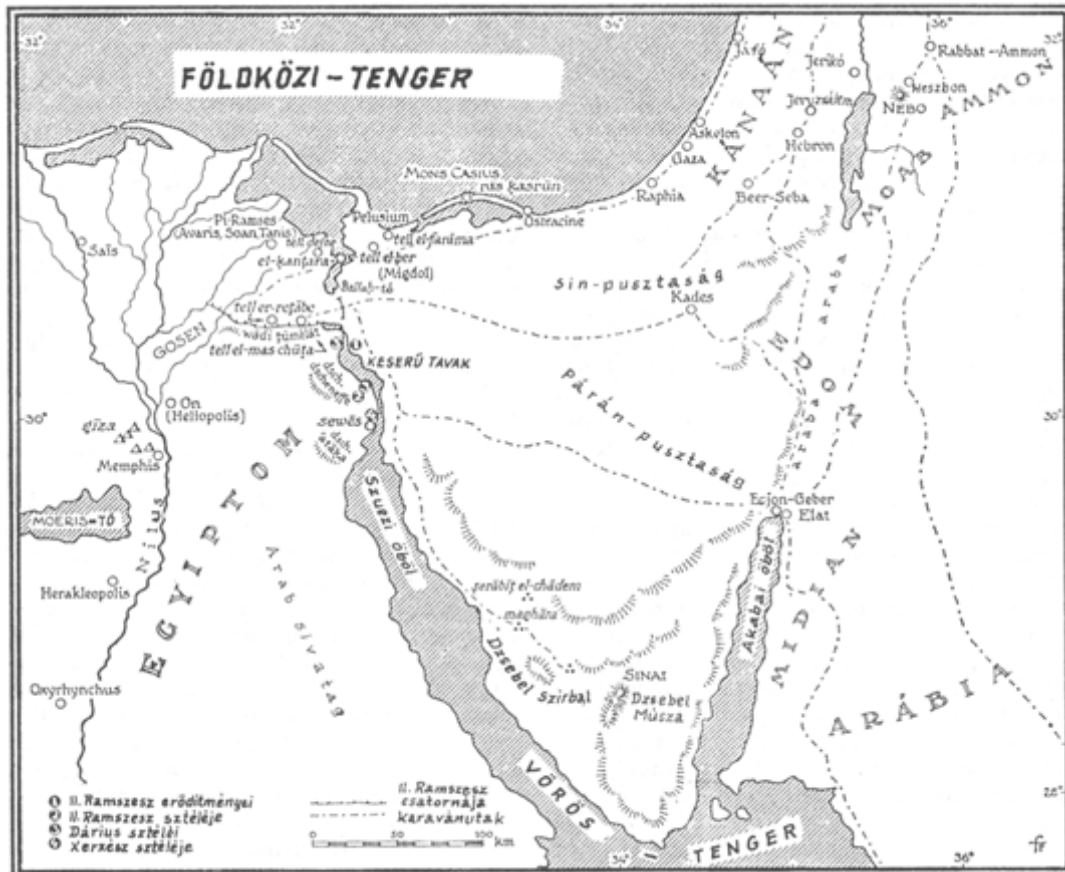
kivonulás Egyiptomból: 1. A Bibliában a Kiv 1,6 kk. szerzője feltételezi, hogy József halálától azoknak az eseményeknek az idejéig, amelyekről be akart számolni, eltelt bizonyos idő. Olyan király került uralomra, aki Józsefről már nem tudott semmit (1,8). Attól való félelmében, hogy a közben nagyon elszaporodott bevándorlók háború idején esetleg az ellenséghez pártolhatnak, intézkedett további szaporodásuk megakadályozására. Kényszerszolgákra rendelte őket (→ Pitom, → Ramszesz; vö. MTörv 11,10); amikor ez nem használt, megkísérelte, hogy az újszülött fiúkat a bábák közreműködésével titokban megölje (Kiv 1,15–21); amikor ez sem sikerült, megparancsolta alattvalóinak a héb. fiúgyerekek nyílt meggyilkolását (1,22). Ennek az elnyomásnak az idején született Mózes, a szabadító. Csel révén megmenekült a haláltól és az udvarba került, és itt is nevelkedett (2,1–10). Később kénytelen volt Midiánba menekülni (2,11–22), amelyet az Akabai-öböltől K-re kell keresni (vö. Ter 25,2.4; 1Kir 11,18). Hosszú ideig ott maradt (menekülésekor még fiatal ember volt, a Kiv 7,7 szerint már 80 éves, a MTörv 34,7 szerint pedig 120 éves korában halt meg; mivel azonban fia Egyiptomba való visszatérésekor még nagyon fiatal volt, azt kell föltennünk, hogy a 80 és a 120 év életkorának 3 – egyenként 40 éves – szakaszra osztására vezethető vissza. Közben meghalt a fáraó, a robot azonban folytatódott (Kiv 2,23). Akkor Isten az égő csipkebokorban a → Hórebbe arra hívta meg Mózes, hogy a népet Egyiptomból vezesse el Kánaánba (3,1–4.17; a 6,1–13 mintha Egyiptomot tételezné föl a meghívás színhelyéül). Miután a csapások megtörték a fáraó ellenállását (7,14–12,34), Izr. fiai, akik állítólag 600 000 főnyi népcsoportot alkottak (a nők és gyermekek nélkül: 12,37), a Nisán hónap 14. és 15. napja közé eső éjszakán elköltözték a húsvéti bárányt (12,1–28), és tömérdek zsákmánnyal elindultak Egyiptomból (12,35 kk.). – 2. Az egyiptológiai adatok tanúsága. – a) Amikor Mózes elmenekült, mások példáját követte (pl. Szinuhe). Az egyik egyiptomi papyrusz (V. Anastasi-papyrusz) egyebek közt beszámol 2 udvari rabszolga szökéséről, akiknek a delta földszorosán át sikerült elmenekülniük. – b) Az Egyiptomban robotra kényszerített apiruk és Izr. fiai közti viszonyra nézve (1,15 kk. 19.22: LXX; 2,5 kk. 11.13; 3,18; 5,3; 7,16; 9,1.13: héberek néven) → héberek. Azt a munkafolyamatot, amelynek során Egyiptomban a téglát előállították, Rechmirének, III. Tuthmószisz v. Thotmesz (ur. Kr. e. 1490–1436) vezérének sírjában láthatjuk: bottal, ill. ostorral fölszerelt munkafelügyelők (vö. 5,6.10.13 kk.) irányítják a núbiai és szír téglavetőket; más ábrázolásokon írnokok is láthatók (vö. 5,6.10.14 kk. 19), akik ellenőrzik a teljesítményt. Az 5-ben leírtak mellett azok a dokumentumok szólnak, amelyekből kiviláglik, hogy a kemény bánásmód, amelyben a robotolóknak részük volt, olykor lázadáshoz vezetett, és a munka megtagadását vonta maga után (→ Izrael fiai Egyiptomban). – c) I. Széti (ur. Kr. e. 1304–1290) visszatért az erősen Ázsia-központú politikához; ennek folyamánaképpen a Nílus torkolatvidékén fegyverraktárak épültek, mert a különféle katonai megmozdulásoknak itt volt a kiindulópontjuk. Az Egyiptomból Kánaánba vezető út mentén egy sor erőd is épült. II. Ramszesz egy rezidenciát is épített magának, sőt vsz. → Pitomban egy templomot is Atumnak. – d) Az → egyiptomi csapások részben megfelelnek az egyiptomi természeti viszonyoknak. – 3. Forráskritika. – a) A Kiv 1–12 egymástól eltérő irodalmi műfajok tarka egyvelege, amelyek között váltakozva, sőt párhuzamosan is egyaránt megtalálható a Jahvista, az Elohistá és a Papi iratok hagyománya.

Mózes tört.-e (hogyan kitérték a Nílusba, Egyiptom királyának lánya azonban megtalálta és örökbe fogadta; 2,1–10) jól illett egy témához, amely más népek irodalmában is föllelhető: egy gyermek, akire nagy feladatok várnak, születése után kimenekül az életveszedelemből. A Kiv-ben ez a mozzanat annál inkább kidomborodik, mivel annak a zsarnoknak a lánya menti meg és neveli föl Mózeszt, aki Izr. fiainak vesztét kívánja. A bábákról szóló rész (1,15–21) kifejezetten népi elbeszélés, ill. anekdota. 2 baba (1,15) nyilvánvalóan nem lehetett elég egy népnek, amely úgy elszaporodott, hogy a hatalomnak félnie kellett tőle. A szerző – kihasználva, hogy a beduin asszonyoknak a civilizációtól elkényesedett város lakó asszonyoktól eltérően nincs szükségük szüléskor bábára – azt kívánta ironikusan bemutatni, hogy a fáraó mennyire tehetetlen, amikor gonosz tervét keresztül akarja vinni. Hogy a héb. énekeseknek öröme telt abban, hogy a csapások csodás jellegét kiemeljék (7,14–12,34), és így Jahve hatalmát jobban tanúsítsák, az a jahvista hagyománynak a Papi iratok hagyományával való egybevetéséből is kiviláglik. Ugyanez a törekvés érződik a Vörös-tengeren átkelés tört.-ének leírásában is. A prózai elbeszélés epikus jellegű (13,17–14,31). A leírásból az világlik ki, hogy Izr. fiai útkeresés közben olyan helyen vertek sátrat, ahonnan nem lehetett menekülni, és így mintegy üldözésre ingerelték a fáraót (13,20; 14,1 kk.). A szerző kiemelte az egyiptomi sereg erejét (14,6 kk. 9.18.23.26), utalt Izr. fiainak ijedelmére és csalódottságára (14,10 kk.), amit csak Mózes határozott föllépése tudott eloszlatni, aki rendíthetetlenül hitt Jahve segítségében (14,14–18). Isten segítése, az Úr, ill. angyla (14,19) a jahvista hagyományban szemmel látható módon érkezik a felhőoszlopban (13,21 kk.; 14,19 kk. 24). Ami a tenger melletti események jellegét illeti, figyelembe kell venni, hogy a legrégebbi hagyománytól a legkésőbbiekig egyre inkább látványos csodává fokozódtak. A jahvista hagyomány szerint Izr. fiai nem vonultak át a tengeren. Jahve olyan zűrzavart támasztott az egyiptomi seregben, hogy fejüket vesztve belerohantak a visszahúzódó tengerbe (14,24.25b. 27a. b.). Az elohista hagyományban az egyiptomiak utána eredtek Izr. fiainak a tengerbe, s itt harci szekereik kerekei benne ragadtak az iszapban és a homokban, ezért nem tudtak a visszaáramló tenger elől elmenekülni (14,25a). A Papi iratok hagyományában a víz Mózes szavára kettévált, s megállt, mintha fal lett volna, középen pedig ösvény keletkezett. Izr. fiai átvonultak az ösvényen; az egyiptomiak követték őket, amikor azonban már a tenger közepére értek, a víz visszaáramlott, úgyhogy elmerültek (14,16–18. 21 a. b. 22 kk. 26.27a. 28 kk.). A tengeren átvonulás költői megfogalmazása a 15,1–18; a régi ének művészi fölépítéséből, a filiszteusok szerepeltetéséből (15,14), valamint az Edomon és Moábon való átvonulásra (15,15) és a jeruzsálemi templomra (15,17) való utalásból kikövetkeztethetően később, vsz. csak Salamon idejében keletkezhetett. A 12,37: megadott szám (mintegy 600 000 gyalogos férfi, családjukat nem számítva) a családokat is számítva 2–3 millió fő lenne. Ez a szám túl nagy Egyiptom akkori, 3 millióra becsült lakosságához képest és a földrajzi körülményekhez viszonyítva is. Továbbá egy ilyen nagy sokaság átvitele egyetlen éjszaka lehetetlen lett volna. A szám vsz. a bené jiszráél mássalhangzóinak számértékéből adódott (ez pontosan 603 000, innen a „mintegy 600 000”). Hasonló hely a Szám 1,46, ahol a ros kol bené jiszráél számértéke 603 550. – b) A népies elemek, az epikai forma, a 12,1–13,16 liturgikus felépítése, a sok csodás elem nem bontja meg a kivonulás tört.-iségét. Az Egyiptomban, vagyis „a szolgaság házában” élés újra meg újra megfogalmazott, pótolhatatlan része Izr. hagyományának (20,2; MTörv 5,6; 6,12; 8,14; 13,6.11 stb. Józs 24,17; Bír 6,8; Jer 34,13; Mik 6,4; vö. Oz 8,13; 9,3; Ez 23,3), és egyetlen szabad nép sem gondol arra, hogy őseit idegen földön élő rabszolgáknak tartsa. Ha viszont ez igaz, akkor ua. áll a kiszabadulásra is, amelyet az egész bibliai hagyomány tanúsít (a Pentateuchuson kívül még: Józs 2,10; 5,4 kk.; 24,6.32; Bír 2,1; 6,8.13; 10,11; 11,13.16; 1Sám 8,8; 10,18; 12,8 stb. Iz 10,26; 11,15 kk.; 43,16 kk.; Jer 2,6; 7,22.25; 11,4.7; 16,14; 23,7; Ez 20,5 kk. 9 kk.; Oz 11,1; 12,14; Ám 3,1; 9,7 stb.). A kivonulás tört.-iségének elvetésével teljesen érthetlenné válna Izr. fiainak vallástört.-e. A Kiv 12,38 és a Szám 11,4 szerint (vö. Lev 24,10) azok az emberek, akiket Mózes

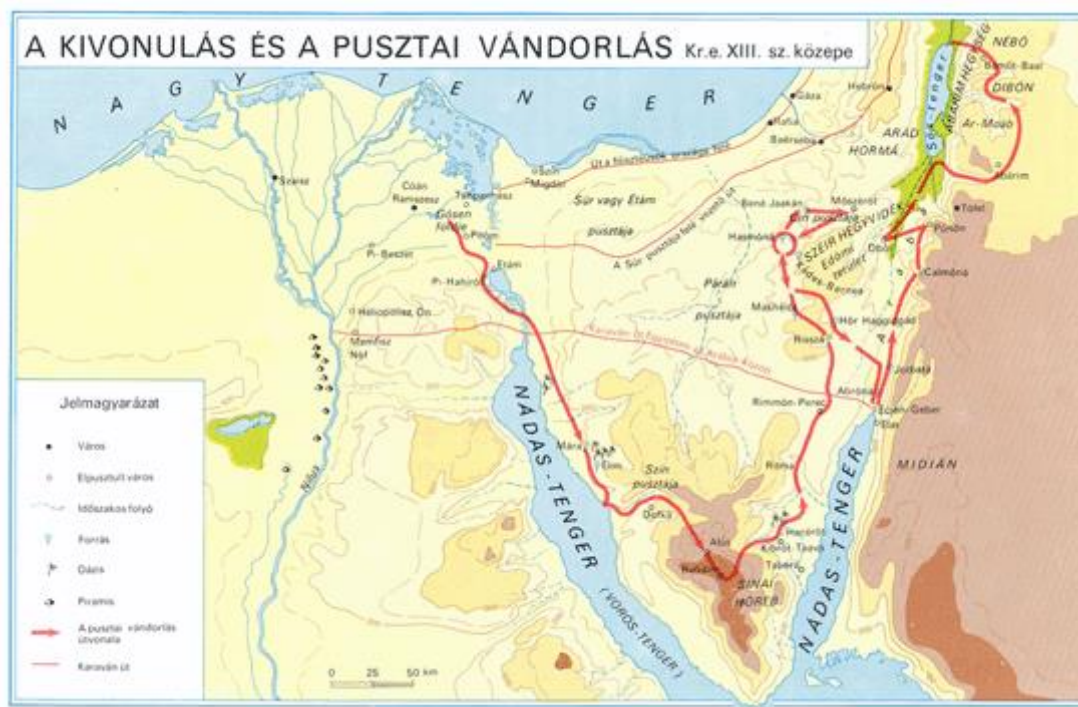
Egyiptomból kivezetett, nem alkottak egységes népet; tehát minden csoportnak saját vallása volt (vö. Józs 24,14; Kiv 20,6–9). A heterogén elemek most nemcsak Jahve nevében egyesültek, hogy Kánaánt meghódítsák és Izr. népévé legyenek, hanem egyre világosabban kibontakozott körükben a jahvizmusnak tisztán monoteista jellege is. Ez magyarázatot kíván. Az egyetlen tört.-ileg elfogadható magyarázat az, amit a Biblia ad: megtapasztalták Jahve szabadító hatalmát, akinek Mózes volt az eszköze. Mózes az elnyomott és kizsákmányolt nomádoknak (= apiruk és a Nílus torkolatánál munkára kényszerített más népcsoportok) Isten nevében, aki neki megjelent a pusztában, szabadságot, vagyis emberi szempontból csaknem teljesen lehetetlen dolgot ígért. A Vörös-tengeren átvonulás csodája arra szolgált bizonyítékként, hogy Jahve végtelen hatalmú Isten, s hogy valóban kiválasztotta Izr.-t, Mózes pedig igaz próf. (Oz 12,14). – 4. Az útvonal. – a) Kiv 12,37 és 13,20: Izr. fiai Egyiptomból kimenekülve Ramszesztől először Szukkot felé vették útjukat. Innen Etam felé mentek a puszta szélén. Ezt az egyiptomi htm 'erőd' szóval hozzák kapcsolatba, ami azt jelenti, hogy azon határmenti erődök egyikével állunk szembe, amelyek a deltavidéket K felől védték a betörések ellen. Közelebről nézve Széti/Merneptah erődje jöhet számításba. – b) A tengeren átvonulás helyére vonatkozó helyrajzi adatok nem egyértelműek az ÓSz-ben: egyfelől a földszoros É-i részét jelölik meg az átvonulás helyéül, másrészt D-re (a Keserű-tavak és a Vörös-tenger közé) teszik az átvonulás helyét. A D-i útvonal mellett szól a Kiv 13,17 kk. és az a hagyomány, amely az Egyiptomból kivonulók közvetlen célját, a Hórebet a Sínai-félszigetre helyezi (vö. Szám 33; MTörv 1,2; 1Kir 19,3 kk. 8), de ugyanígy a Jam Sufnak (Sás-tenger és Papiusz-tenger) a → Vörös-tengerrel való azonosítása is (Kiv 23,31; Szám 14,25; 33,10 kk.; MTörv 1,40; Bír 11,16; 1Kir 9,26; Jer 49,21: Vörös-tenger és a LXX). Ezért tekintette az őskeresztény hagyomány a Vörös-tenger É-i sarkánál található sekélyebb részt az átvonulás helyének. Abból a (W. F. Albright és mások által elvetett) föltevésből kiindulva, hogy a Vörös-tengert korábban a Szuezi-földszoros összekötötte a Keserű-tavakkal, az átvonulás helyéül v. ezt a földszorost jelölik meg a D-i Keserű-tó D-i sarkánál, v. a 2 Keserű-tó találkozásának helyét. Pi-Hachiot, Migdol és Baal-Szefon ugyanígy nem azonosítható a földszoros D-i részénél sem megnyugtató módon. Az É-i útvonal mellett szól a Suf származéka a Jam Suf név elemeként. Mivel ez vsz. az egyiptomi tvf-re (= papiusz; vö. Kiv 2,3.5; Iz 19,6) vezethető vissza, kézenfekvő, hogy a Sás-tengert kapcsolatba hozzuk Egyiptomban a deltavidéktől ÉK-re eső sásossal. A Kiv 14,2.9 ugyanezt a vidéket tételezi föl. A 2 vers szerkezete elárulja, hogy eredetileg nem tartoztak össze: a 14,2a és 9b szerint Izr. fiai Pi-Hachiot előtt, Migdol és a tenger között táboroztak, a 14,2b és 9a szerint ellenben a tenger partján; ezen túlmenően: mintha a Baal-Szefonnal szemben kitétel (14,2b.9b) közelebbi (betoldott) meghatározása volna az ismeretlen Pi-Hachiot helyének (vö. Szám 33,7). Épp a Baal-Szefon név miatt lett az egész leírás színhelye a Földközi-tenger partvidéke. Mivel az ugariti szövegek tanúsították, hogy a szemita Baal-Szefon nevet a klasszikus szerzők Casiusként adták vissza, és mert egyebek közt Hérodotosz, Josephus Flavius, Strabo, Ptolemaiosz és a medébai térkép alapján föltehető, hogy Peluszion és Osztracine között volt egy Casius, O. Eissfeldt, G. Beer, M. Noth, H. Cazelles stb. a Kiv 14,2 tartalmazta Baal-Szefont Mahammadije 13 m magas homokbuckáján keresik (ahol Clédat már a sz. elején megtalálta Casius egyik Zeusz-templomát). Ez a föltevés Migdolnak Tell-el-Herrel való azonosításához vezet (ahol a Jer 44,1; 46,14; Ez 29,10; 30,6 tartalmazta Migdol is keresendő). Pi-Hachiot talán az egyiptomi szóra vezethető vissza, amelyet a peluszioni Nílus-ág leágazásaként lehet értelmezni. – A kritika tehát arra a következtetésre jut, hogy Izr.-ben a kivonulás útvonaláról 2 különféle hagyomány élt; ezek föltehetően más-más tört.-i tényekre támaszkodtak (lásd alább). A D-i útvonal föltevése azon a hagyományon alapszik, amely a Hórebet a Sínai-félsziget D-i részére helyezte. Az É-i viszont – Cazelles szerint – D-palesztinai környezetben keletkezhett, ahol még éltek Jákob fiai, akiknek részük volt a hikszoszok uralmában és még őrizték az Egyiptomból való kivonulás emlékét. A velük rokon

nép csoportokkal kerültek ismét kapcsolatba Izr. fiai, Mózes vezetésével, miután hosszabb ideig tartózkodtak Kádesben (Szám 13,26; 20,1.14; MTörv 1,19.46), és onnan egy időre a Hórebhez vonultak; vallási meggyőződésük és megtapasztalásaik alapján szövetségeseiké tették őket, ahogy ez később is történt a kalebitákkal és más nép csoportokkal. Nem lehetetlen az sem, hogy Izr. fiai Egyiptomból kivonulva mindjárt Kádes felé tartottak, és csak onnan kanyarodtak le a Sínai-félszigetre (→ pusztai vándorlás). A Papi iratok hagyományában a Sínai-félsziget a kivonulás közvetlen célja, s ezzel az átvonulás helye is D-re tevődött át. – 5. Az Egyiptomból való kivonulás a profán tört.-ben. – a) Izr. tört.-ében a ~ Isten népének megszületését jelenti. Ezzel a közös vállalkozással olvadtak össze a különféle nomád elemek, az apiruk és más nép csoportok, amelyek a sz.-ok folyamán a Nílus-delta K-i részén önként letelepedtek, v. amelyeket mint hadifoglyokat oda telepítettek, s most Mózes vezetésével ki akarták vívni önállóságukat és szabadságukat. Belőlük jött létre Kánaán elfoglalása és bizonyos népelemek fölszívódása, ill. elkülönülése után a 12 törzs szövetsége. Izr. fiainak előrenyomulása idején Kánaán hegyvidéke már többé-kevésbé lakott terület volt, ezenkívül az előrenyomulók nem voltak annyian, hogy ezt a területet rövid időn belül teljesen benépesíthették volna. Tehát egy hosszabb folyamat zajlott le. Közben a behatolók átvették a már letelepültek műveltségét. Valószínűtlen, hogy minden törzs teljes létszámban részese lett volna a Mózes vezetésével lezajlott Egyiptomból való kivonulásnak. Az sem lehetetlen, hogy bizonyos csoportok már korábban elhagyták Egyiptomot (lásd fentebb; Albright 2 kivonulást tételez föl; Kr. e. 14. sz.: József házával; Kr. e. 13. sz.: Mózes és József vezetésével). Annyi kétségtelen, hogy Izr. mind vallási, mind társadalmi szempontból azoknak a nép csoportoknak köszönheti jellegét, amelyek a Mózes vezette kivonulás révén Kánaánba kerültek. A Biblia utalásaiból kikövetkeztethető, hogy ezek elsősorban József házából való csoportok voltak, amelyekből Kánaánban Efraim és Manassze törzse kialakult, továbbá Benjamin és Lévi házához tartozók, bár a Bír 1,1–7 alapján föltehető, hogy Júda és Simeon házából valók is voltak köztük. De kézenfekvő, hogy a többi törzs is megengedte a saját területén olyan csoportok letelepedését, amelyek Mózes vezetésével hagyták el Egyiptomot, v. amelyek később csatlakoztak a Mózes kivezette nép csoportokhoz, ha némelyikük (pl. Káleb) nem is József vezetésével, hanem saját kezdeményezésből hatolt is be Kánaánba. – b) Abban a kérdésben, hogy melyik fáraó volt az elnyomó, ill. kinek az uralma alatt zajlott le a kivonulás, eltérnek a nézetek. Azok, akik a 18. dinasztiára gondolnak (III. Tuthmószisz v. Thotmesz mint elnyomó és II. Amenhotep, mint akinek uralma idején a kivonulás történt), arra a 480 évre építik következtetésüket, amely Salamon Templomának fölépítéséig (Kr. e. 960) telt el a kivonulás után (1Kir 6,1). De ez a szám eléggé mesterséges, azért tört.-i hitele nem egyértelmű. Mégis, ez a korai időpont lehetővé teszi, hogy a kivonulást összekapcsoljuk a hiksoszok kiűzésével, továbbá, hogy az Ígért földjének elfoglalása egybeessen az amarnai korszakkal, amikor Egyiptom hatalma erősen meggyöngyült Kánaánban, és az ország sokat szenvedett az apiruk lázongásai miatt, akikkel Izr. fiai azonosak lehettek. – A 19. dinasztiával számolás (II. Ramszesz az elnyomó, Merneptah az a fáraó, akinek uralma alatt a kivonulás lezajlott) leginkább az irodalmi, tört.-i és régészeti adatoknak felel meg. Azt a nevet, amelyet II. Ramszesz a székhelyének adott, csakhamar fölváltotta a Tanisz név, úgyhogy az izr. szerzők csak olyan hagyományból meríthettek, amely egészen addig visszanyúl, amikor még eredeti nevén volt ismeretes. Tudvalevő, hogy I. Szeti és II. Ramszesz nagy építkezéseket folytatott a Nílus-delta vidékén. Izr. fiainak pusztai vándorlása föltételezi Moáb és Edom királyságának létét, ezek pedig a régészeti adatok és a Ter 36,31–39; Szám 21,26 egybehangzó állítása szerint csak a Kr. e. 13. sz.-ban jöttek létre. Ugyanezen időszak végén Egyiptom elvesztette Kánaán fölötti hatalmát, a hettita birodalom pedig összeomlott, úgyhogy már nem használhatta ki az egyiptomi politikai gyengeséget. Végül az ásatások tanúsították, hogy a késő bronzkorban addig töretlen kultúráját Kr. e. 1200 k. más műveltség váltotta föl, amelyet ügyetlen építkezés, durván összerótt agyagépületek jellemeznek. Mivel a változás a

Kr. e. 13. sz. 2. felében lerombolt Bétel, Debir, Lachis, Hacor városokban egyértelműen megmutatkozik, és mert Merneptah sztléje is föltételezi, hogy Izr. fiai ekkor már Kánaánban voltak, némelyek a fentebbi nézetet úgy módosítják, hogy I. Szetit tekintik az elnyomó fáraónak, a kivonulást pedig II. Ramszesz idejére teszik, ezzel a kivonulás és az Ígéret földjének elfoglalása közt a → pusztai vándorlás számára is elegendő időt hagyva. Kérdés, hogy vajon tárgyszerűek-e egyáltalán az olyan megkülönböztetések, mint az elnyomó fáraó és a kivonulás fáraója. Valószínű ui., hogy a Kiv 2,23; 4,19 nem akar egyébre utalni, mint az udvarban végbement változásokra, amelyek Mózesnek lehetővé tették a visszatérést.

110. A kivonulás színhelye

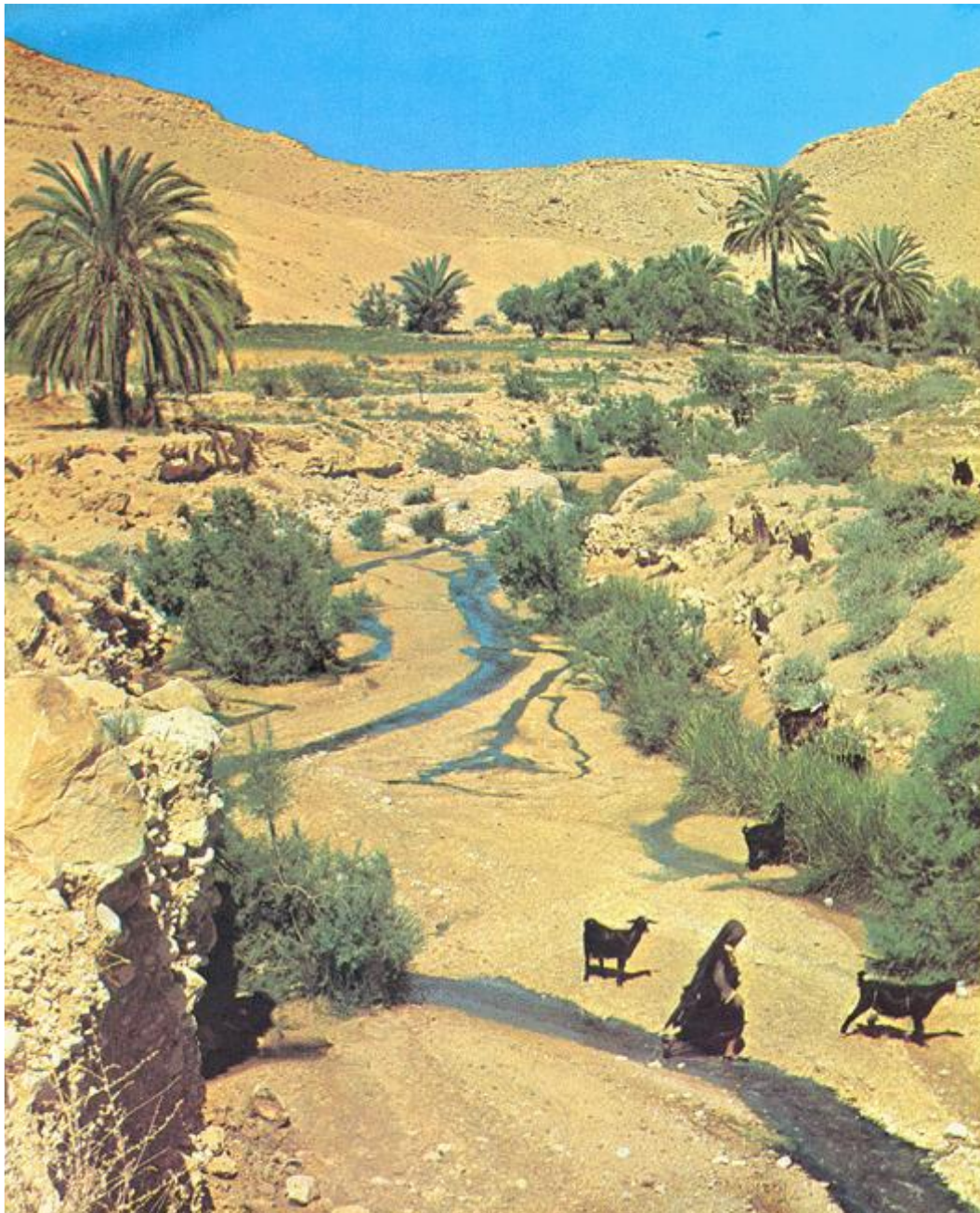
Kivonulás könyve, Exodus, Kiv: protokanonikus ósz-i könyv, a → Pentateuchus 2. könyve. – I. Elnevezése. A héb. kánonban első szaváról Semótnak (‘nevek’) hívták. A LXX: Exodosz, azaz Kivonulás (ti. Egyiptomból). Ezt az elnevezését vette át a Vg: Liber Exodi és a nemzeti fordítások is. A protestáns kánonban Mózes második kv.-e. – II. Keletkezése. Miként Mózesnek mind az 5 kv.-e, a ~ is 4 forráson alapszik: → Jahvista (J), → Elohistá (E), Deuteronomium (D, → Második Törvénykönyv) és → Papi irat (P). Általában véve elmondható: a Papi iratot könnyűszerrel el lehet különíteni. A Sínai-hegyhez fűződő kultikus szabályokon (Kiv 25–31; Kiv 35–40) kívül a tört.-i részben is fölismerhető. A P Izr. fiainak egyiptomi helyzetével kezdődik (1,1–5.13–14), majd azzal folytatódik, hogy Isten kinyilatkoztatja magát Mózesnek és elküldi Mózeset a fáraóhoz (6,1–13). A P az alapja Ruben, Simon és Lévi nemzetsége számbavételének, ill. bemutatásának is (6,14–26). Azzal a jelentős szereppel összhangban, amelyet a P (a J-től és E-től eltérően) Áronnak tulajdonít, Áron mint közvetítő és csodatevő Mózes oldalára kerül segítőtársnak (7,1–13). A P egyébként csak 5 csapást ismer és ezeket is a saját külön módján adja elő. Egyébként a Vörös-tengeren való átkelés csodáját szintén saját változatban tartalmazza a P: Izr. mintegy körmenetben vonul át a két vízfal között (14,1–4.8.9b.15–17.21–23.26–27.28–29). A manna csodája alkalmul szolgál a P szerzőjének, hogy a szombatra vonatkozó előírást a kelleténél korábban megfogalmazza. Végül vsz., hogy a nevezetes 19,3–8 mai változatában szintén a P szolgált alapul. Ez azért is figyelemre méltó, mert a szövetségekötés módját mutatja be. A P a Sínai-hegynél kötött szövetségről is tud, bár elsősorban a kultuszra összpontosítja a figyelmet. – Ami a P „kiemelése” után marad, az a J és az E közt oszlik meg (néhány megkísérelték még egy régi forrás kimutatását, de ez nem bizonyult szükségesnek, ill. kellően megalapozottnak; inkább a J és az E kiegészítésével lehet, ill. kell számolni). A 2 forrást rendkívül nehéz szétválasztani. Különösen a Sínai-hegyhez fűződő eseményeket illetően nemigen lehet másra, mint föltevésekre támaszkodni. – Az E a héb. bábákról szóló elbeszéléssel kezdődik. Ezután következik Mózes születése, nevelkedése, testvéreihez való visszatérése és Midiánba menekülése (1,15–22; 2,1–15). Meghívást kap Jahvétól, aki kinyilatkoztatja neki a nevét és egy csodás botot ad neki (3,1.4c.6.9–15; 4,17.18.20b). Mózes elmegy a fáraóhoz és Izr. elbocsátására kéri (5,1.2.4). A csapások közül csak a 9. származik teljesen az E-ből. Vitatható, hogy a Vörös-tengeren való átkelés csodáját az E tartalmazta-e. Ugyanakkor egészen biztosan

az E sajátja: József csontjai és a zúgolódás Mózes ellen (13,17–19; 14,5a.6.11–12.19). A pusztai események közül a sziklából való vízfakasztást (17,1–7) ismeri az E és talán az Amalekkel vívott harcot (17,8–16), valamint Mózes és Jetró találkozását. De lehetséges, hogy ezeken kívül tudott még az E a teofániáról, a törv. adásáról, a szövetségekötésről, a nép hűtlenné válásáról, valamint Jahve és a nép kibéküléséről is. Az E a ~ben a „megnyilatkozás sátorá”-nak említésével zárul. – A J hozzávetőleg párhuzamos az E-vel: Izr. elnyomása Egyiptomban (1,8–12), Mózes Midiánban, Mózes házassága Cipporával (2,16–22). Jahve megjelenik Mózesnek (nevének kinyilatkoztatásáról itt természetesen nem esik szó), és küldetést ad neki Izr. kiszabadítására (3,2–5.7–12.16–18; 4,1–8.10–12.19–20a). Mózes éjszakai találkozása Jahvéval teljes egészében a J sajátja (4,24–26; → vérvőlegény). A J a fő forrása a csapásoknak is. A kivonulással kapcsolatban a J egy ősi húsvéti szertartást őrzött meg, de az elsőszülötteket és a kovásztalan kenyeret is ismeri (12,21–23.27.29–34.37–39). A P és a J is kerek egészként adja elő a Vörös-tengeren való átkelést, de azért a 2 változat közt jelentős eltérések is mutatkoznak (13,20–22; 14,5b–c.7.9a.13 kk., 19b–20.21 b.24 kk., 27b–c. 30 kk.). Végül minden jel arra mutat, hogy a J ismerte a teofániát, a törv. adását és a szövetségekötést. – Ami a 3 forrás egymáshoz való viszonyát illeti: a P minden bizonnyal ismerte a kivonulás és a Sínai-hegyhez kapcsolódó események – nála korábbi – jahvista és elohista változatát, de átdolgozta és kiegészítette a saját szempontjai szerint. A legszembeötlőbb talán az, hogy Áront, aki a régebbi hagyományokban meglehetősen jelentéktelen személy volt, a P oly jelentős szerephez juttatja, hogy mellette Mózes szinte háttérbe szorul. Mint Mózes többi kv.-ében, a J és az E párhuzamosan vonul végig a ~ben. De 2 kérdés külön figyelmet érdemel: (1) a kivonulás és a Sínai-hegyhez fűződő hagyomány kapcsolata és (2) e hagyományoknak a kultuszhoz való viszonya. – (1) Az üdvösségtört. több rövid összefoglalása alapján, amelyekben a Sínai-hegynél lejátszódott események nem szerepelnek (MTörv 26,5b–9; 6,20–24,2b–13), G. von Rad arra következtet, hogy a kivonulással és a Sínai-hegynél lezajlott eseményekkel kapcsolatos hagyomány eredetileg teljesen független volt egymástól. A kivonulás Gilgalban jutott kultikus szempontból szerephez, a Sínai-hegynél kapott kinyilatkoztatás pedig Szichemben (a szövetségekötés ünneplésével kapcsolatban). De von Rad szerint teol.-i szempontból is szembenáll a 2 hagyomány: a kivonulás azt tanúsítja, hogy Jahve üdvözíteni akarja Izr.-t, a Sínai-hegyhez fűződő eseményekben viszont Isten jogi vonatkozásban nyilvánítja ki akaratát, tehát ez a 2 hagyomány mintegy az ev. és a törv. ellentétét mutatja. – Von Rad hipotézisének azonban ellene mondanak a következők: a 2 témának irodalmi szempontból való kettéválása távolról sem olyan magától értetődő. E tekintetben elég a Tízparancsolat bevezetésére (Kiv 20,2) hivatkozni, ahol közvetlenül a parancsok előtt utalás található a kivonulásra. Ezen túlmenően figyelembe kell még venni az alábbi helyeket is: 3,18; 19,3b–8; MTörv 6,20–25; 1Sám 12,7.14–25. Aztán: a Sínai-hegynél lezajlott szövetségekötés szerkezete szempontjából szoros rokonságban áll több olyan szerződéssel, amely a régi K-en a vazallusok kötelezettségeit foglalta magában. Ezekben a nem bibliai tört.-i szövegekben előszó előzi meg a tkp.-i szerződést, és ennek az előszónak meghatározott helye van. Más szóval az üdvözítő tettek rövid összefoglalása formatört.-i szempontból hozzátartozik a szövetségekötés szertartásához. Így a kivonulás és a Sínai-hegynél történt események összetartoznak. – A MTörv 26,5b–9 von Rad szerint a gilgali heti ünnepre vonatkozik (vö. Kiv 23,16; 34,22; Lev 23,15–21), de itt semmiképpen sincs egy adott kultikus ünnepről szó, hiszen nem 2 kenyér szerepel (vö. 23,17), hanem a föld minden terményéből az első termés. – Von Rad az ún. „kis történelmi Credo”-ból indul ki, amelyben Sínai nem szerepel, de kérdés, hogy Izr.-nek egyáltalán volt-e ilyen Credója. Egyébként C. Brekermans szerint von Rad kiszakítja ezt a „Credo”-t az összefüggésből. Ám ha erre tekintettel vagyunk, akkor kiderül, hogy az ún. Credo v. a parancsok megtartásához hivatott szempontokat adni (MTörv 6,20–25; 26,5b–10), v. bevezetésül szolgál egy szövetségekötési szertartáshoz (Józs 24,2b–13). Az is fontos érv

amellett, hogy a kivonulás hagyománya és a Sínai-hegynél lezajlott események hagyománya eredetileg összetartozott, hogy Mózes mindkét hagyományban központi szerepet tölt be. – Végül: a kivonulást és a Sínai-hegynél történeteket nem lehet úgy szembeállítani, mint az ev.-ot és a törv.-t. Először is: a Sínai-hegyhez fűződő hagyomány nem tekinthető egyértelműen törv.-nek; inkább teofánia, szövetségkötés és törv. együtt, egymásba fonódva, egymásból következően, teol.-ilag egymással összefüggésbe hozva. A kivonuláskor Jahve könyörülő Istennek nyilatkoztatja ki magát, aki ugyanakkor erősebb is a fáraónál: ki tudja Izr.-t szabadítani. A Sínai-hegynél megmutatkozik, hogy nem véletlenül nyilvánítja ki Jahve a hatalmát: neki üdvösségre vonatkozó terve van, és Izr. fiai épp a szövetségben kapnak erre jelet és lesznek maguk is jel. Ennek a szövetségnek feltételei épp a parancsokban fogalmazódnak meg. Ha tehát Izr. megtartja a szövetséget, mindig bizalommal fordulhat Jahvéhoz, aki kiszabadította Egyiptomból. Másfelől viszont épp a kivonulás tanúsítja, hogy Izr. számíthat „szövetségese”, Jahve segítségére. Mindent egybevetve teljesen valószínűtlen, hogy a kivonulás és a Sínai-hegynél végbement események külön éltek a hagyományban és más-más ünnepen emlékeztek meg róluk. – Egy további fontos kérdés Mózes 5 kv.-ének forrásaival kapcsolatban a kultuszhoz való viszonyuk. Nagyon vsz., hogy Izr.-ben rendszeresen megújították ünnep alkalmával a szövetséget nemcsak Szichemben, hanem Jeruzsálemben is, még a királyság idején is. Ehhez az ünnephez hozzátartozott Jahvénak ún. kultikus megjelenése, továbbá a törv. fölolvassza és a nép ígérete az engedelmességre vonatkozóan. Egyre általánosabbá válik az a nézet, amely szerint a szövetségkötés ünnepe nem szorítkozott a Sínai-hegynél történetekre való emlékezésre, hanem a szertartások is hatottak a Sínai-hegynél történeteknek a hagyományban való alakulására: a Sínai-hegynél lejátszódott események leírásában egész sor olyan elem van, amely csak kultikus gyakorlattal magyarázható (vö. az ÚSz-ben azzal, hogy az Eucharisztia megünneplése az utolsó vacsorára megy vissza, de ugyanakkor az utolsó vacsora leírását is meghatározta bizonyos mértékig a liturgikus gyakorlat). – A ~ első részével kapcsolatban is fölvetődik a rítushoz való viszony kérdése. Amit J. Pedersen gondol, ti. hogy a Kiv 1–15: foglaltakat a tavaszi ünnep alkalmával Jahve hatalmának és győzelmének bemutatására mintegy előadták, azt aligha lehet elfogadni. Már csak azért sem, mert az 1–15 egész sor olyan részletet tartalmaz, amely egy elbeszélésben helyénvaló, a rítus szempontjából ellenben teljesen érdektelen. Ugyanakkor kétségtelen, hogy bizonyos rítusok hatással voltak arra, ahogyan a kivonulást maguk elé képzelték, ill. ahogy a 11,1–13,16: le van írva. – Összefoglalásul elmondható, hogy mind a J, mind az E ismeri a kivonulás során történeteket is, a Sínai-hegynél lezajlott eseményeket is. Irodalmi szempontból ezek kezdetől fogva összetartoztak. Ezt azért is fontos hangsúlyozni, mert sokat nyom a latban az események tört.-isége kérdésében, annál inkább, mivel a ~ben leírt eseményeket nem lehet bizonyos rítusok magyarázataként fölfogni. Végül figyelembe kell azt is venni, hogy a ~ben elhatárolhatók különféle részek, amelyek irodalmi szempontból önállóan éltek, mielőtt a J, ill. az E részeivé nem váltak. Gondoljunk e vonatkozásban a Tízparancsolatra (20,2–17), a Szövetség kv.-ére (20,22–23,13) és a szentélyre vonatkozó régi törv.-re (34,14–26; vö. 23,14–19); a győzelmi ének vsz. Jeruzsálemből származik. Az idők folyamán a J is, az E is kiegészült másodlagos, ill. deuteronomikus elemekkel. De a P részei is tartalmaznak később belekerült elemeket (megjegyzéseket, formulákat). Ahogy ma előttünk áll, a ~ Kr. e. 400 k. keletkezett. – III. Tartalma. A ~ elnevezés csak az első 15 f.-re illik rá; a kv. egésze tartalmi szempontból még más részeket is felölel. A következőképpen tagolható: – 1. → Kivonulás Egyiptomból (1,1–15,21). Ez a rész a héb.-ek egyiptomi helyzetének leírásával kezdődik (1,1–22), utána következik Mózes tört.-e és küldetése: Jahve kinyilatkoztatja neki szt. nevét, és azt a megbízatást adja, hogy Izr.-t szabadítsa ki a fáraó kezéből (2,1–7,7). A 10 csapás, amely azért éri Egyiptomot, mert a fáraó vonakodik Izr. kivonulásához hozzájárulni (2,1–7,7), sajátos színezetet ad az elbeszélésnek; ugyanakkor Jahve nagyságának és hatalmának bemutatásához is alkalmul szolgál (7,8–10,29. Miután

Egyiptom elveszti elsőszülötteit, Izr. elsőszülöttei ellenben megmenekülnek, mert megkenték a húsvéti bárány vérével az ajtófélfákat, végre sor kerül a kivonulásra. Ebben a részben pontos előírások is találhatók arra vonatkozóan, hogy miként kell a húsvéti bárányt elkészíteni, ill. elfogyasztani, valamint a kovásztalan kenyeret és az elsőszülöttek felajánlását illetően (11,1–13,16). Végül a Vörös-tengeren való átkeléssel zárul le az első rész; az átkelést leíró rész koronája a győzelmi ének (13,17–15,21). – 2. A → pusztai vándorlás kezdete (15,22–18,27). Egyiptomból a Sínai-hegyig Jahve gondoskodása kíséri útján Izr.-t: ad nekik vizet, mannat és fűrt eledelül (15,22–17,7). Ugyanakkor a pusztaság színhelye az Amalekkel vívott harcnak, valamint Jetró és Mózes találkozásának is (17,8–18,27). – 3. Izr. a Sínai-hegynél. Szövetség és törv. (19–40). Jahve megjelenik Mózesnek és a népnek, parancsokat ad (→ Tízparancsolat, → Szövetség könyve) és létrejön a szövetség Jahve és népe között (19,1–24,15). Ezután részletes utasítások következnek a szt. sátor elkészítésének módját és berendezését, felszerelését, továbbá a papi öltözetet és a papok fölkenését, az áldozatot és a szentély céljára való adományokat illetően. Egészen más jellegű az aranyborjúról szóló rész, amelyből kiviláglik, hogy Izr. máris hűtlen lett a szövetséghez, Mózes azonban közbenjár a népért, és Jahve ezért megkegyelmez népének. Egy sor újabb előírás után sor kerül a szövetség megújítására (31,18–34,35). Ezután a kitérő után annak bemutatása következik, hogy a kapott utasítások szem előtt tartásával miként készül el a szentély (35–39). Végül: Jahve ünnepélyesen bevonul a szentélybe, és állandóan Izr.-lél van: kíséri és vezeti a pusztában (40). – Mindebből látható, hogy a ~nek két első része főleg elbeszélő jellegű (kivételek a különféle előírások a 11–13. f.-ben és a Győzelmi ének). A 3. rész viszont elsősorban törv.-eket, utasításokat tartalmaz (kivétel a 19; 24; 32–34; 40). – IV. Teológiája. Izr. számára az Isten ismerete nem filozófiai eszmefuttatásokra épül, hanem közvetlen megtapasztaláson alapszik. Azokból a nagy tettekből merítették Izr. fiai istenismeretüket, amelyeket Istenük a tört. folyamán üdvük érdekében véghezvitt. Jahve nem csupán a dolgok létezésének oka, ill. magyarázata, hanem az üdvösség Istene, szabadító Isten, aki a tört.-ben kinyilatkoztatta magát, és hittel fel is ismerhető a tört.-ben. Ennek a tört.-nek egy jelentős részét a ~ tárja elénk. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy itt a teol. elbeszélő formában áll előttünk. – Azt, amit a kivonulás a hívő izr. számára jelentett, egybe lehet vetni azzal, amit Krisztus feltámadása a hívő kereszténynek jelent. Mindkét esetben alapvető üdvösségtört.-i eseményről van szó. Azt az Istent, akiben Izr. hitt, nem lehetne találóbban és mélyebben jellemezni, mint ahogy a ~ teszi: Jahve a mi Istenünk, aki kivezetett minket Egyiptomból, a szolgaság házából (pl. 20,1). Ezért a kivonulás Izr. számára nem a múltba tartozott, ellenkezőleg: mindig érvényben maradt és időszerű volt. Abban, ami a múltban történt, Izr. annak zálogát látta, hogy Jahve közel maradt. Ugyanakkor a múltbeli események mintegy állandó figyelmeztetésül szolgáltak számára, hogy maradjon hű Jahvéhoz. Egyiptom elhagyása és a pusztai vándorlás nem számított csupán földrajzi értelemben vett helyváltotatásnak. Inkább kiválasztottsága jeleként értelmezte ezeket az eseményeket: az egyiptomi szolgaságból kiszabadulva arra kaptak Izr. fiai meghívást, hogy az élő Istent szolgálják. Ez az Isten azt kívánta – ezt jelentette a „puszta” –, hogy Izr. adja föl viszonylagos létbiztonságát, és a kietlen pusztaságban egészen bízva rá magát Istenére; csak ezen az áron veheti birtokba az Ígéret földjét és élvezheti az ott rá váró békés, boldog életet. A kivonulás tehát „ősmintája” Isten üdvözítő tetteinek, az üdvösség művének, a pusztai vándorlás pedig előképe annak az útnak, amelyet Izr.-nek a tört. folyamán végig kell járnia. Az „üdvösség”, amit Izr. megélt, ill. remélt, a szolgaságból való kiszabadulás volt, ill. ennek következménye. Ezért nem meglepő, hogy az ÚSz-ben a Názáreti Jézus új Mózesként szerepel; megváltói tevékenysége is egy új kivonulás, amikor mint a hívő embereknek vezére elsőként megy be az életre. Innen érthető módon mind az ÓSz, mind az ÚSz át van szöve „kivonulás”-motívumokkal. – A kivonulásra való emlékezés része a kultusznak húsvétkor, a kovásztalan kenyér ünnepén, az elsőszülött felajánlásakor, a szövetség megújításának ünnepén és a sátoros ünnep alkalmával. – Az ósz-i törv.-ek

ismételten hivatkoznak a kivonulás eseményeire, és ezzel Izr. fiait a parancsok megtartására ösztönzik. Így – a Kiv 20-tól eltérően – a MTörv 5-ben a szombatra vonatkozó törv.-t egy Izr. egyiptomi szolgásgára való utalás motiválja. Az özvegyek, árvák, szegények és idegenek felkarolását arra hivatkozva ajánlja a törv. (pl. Lev 19,34; 25,38.42.52; MTörv 14,12–15; 24,17–18), hogy Izr. fiai a saját tapasztalatukból tudják, mit jelent idegennek, jogtalannak lenni. – A Vörös-tengeren való átvonulás eredetileg nem játszott jelentős szerepet. A fogság előtti időben nem is szerepel a próf.-knál, később azonban önálló részként illeszkedik bele Jahve üdvözítő tetteinek sorába. A zsoltárokból (pl. Zsolt 106; 136) utalások találhatók rá. Aztán: a Vörös-tengeren való átkelést kapcsolatba hozzák Jahve szt. háborúival is, és reményt merítenek belőle, amikor erősebb ellenséggel kell megküzdeniük (Jud 9; 1Mak 4,9–11). Másfelől (kivált Iz 44–55:) az eszkatologikus megváltás képe. Kozmikus csodának tekintik és annak jeleként értelmezik, hogy Jahve kinyilvánította erejét a káosz fölött (vö. 43,16–19). – A próf.-k Jahve és Izr. „közös” tört.-ét a köztük fennálló szeretetkapcsolat tört.-eként értelmezik, s az első szerelemnek épp a pusztát a színhelye (Ez 16,4–7). Jahve körülveszi gondoskodásával Izr.-t, csodákat tesz érdekében és úgy vezeti, mint pásztor a nyáját (MTörv 29,4; Zsolt 95,7). A pusztában töltött idő az első szerelem, a teljes odaadás ideje, az az eszményi állapot a Jahvéval való kapcsolatban, amelyet visszakívánnak. A pusztába való visszatérés próf.-i motívummá válik, része a próf.-k teol.-jának. Természetesen nem a nomád életformához akarnak visszatérni, hanem a tiszta hithez, amely az új életkörülmények közt veszélybe került (vö. 1Kir 9; Oz 2). A rechabíták szó szerint vették a pusztai élethez való visszatérést: sátrakban laktak, nem ittak bort (a borban a letelepült nép életformáját, annak termékét utasították el; vö. a kumráni közösséggel és a keresztény szerzetességgel). – A ~ben (és a Szám:) újra meg újra visszatérő motívum a nép zúgolódása a pusztában. Amikor tehát a próf.-k Izr. tört.-ében a hűtlenség tört.-ét látják, ez újra meg újra előkerül, de közben egyre mélyül is, mégpedig negatív irányban. Így az egész pusztai tartózkodás negatív színezetet kap: már akkor kezdetét vette, ami most Izr. romlását okozza, már a pusztában is próbára tették, „kísértették” Jahvét, csodákat követelve. Elsősorban Ezekiel az, aki Izr. hűtlenségének tört.-ét a pusztai vándorlással, ill. az akkori nemzedékkel kezdi (Ez 20,13–17). Akkor Jahve irgalmában megkönyörült Izr.-en, nem pusztította el, de a fogságban minden fenyegető jövődőlés beteljesedett. Izr. „a népek pusztájába” került, hogy ítélet alá essen (20,34–36). Mindebből az is kiviláglik, hogy az elveszettség tudata meglehetősen megváltoztatta a pusztai vándorlás idejéből kialakult képet. – Amikor Deutero-Izajás (Iz 40–55) a babiloni fogság idején a száműzöttek elé akarja vetíteni a jövőt, a Palesztinába való visszatérést és azt a jólétet, amely ott várja, az Egyiptomból való kivonulásra emlékeztető módon írja le. Mindamellet: most nem sietve, menekülésszerűen vonul ki Isten népe, hanem teljes békében, biztonságban, mert tudja, hogy Jahve halad az élen és Ő is kíséri a menetet (52,12). A pusztát királyi út lett. Hírnökök mennek előre, és viszik az örömhírt Jahvénak, a királynak érkezéről. A pusztát öntözött kertté, paradicsommá változik és minden test meglátja majd Isten dicsőségét (40,1–10; 52,7). – Vsz., hogy a szenvedő → Isten szolgájának alakjára (50–55) hatással volt a ~nek Mózes. – A Bölcs 10–19 úgy mutatja be Izr. tört.-ét, mint ami arra hivatott, hogy Isten bölcsessége megnyilatkozzék, sőt tevékeny legyen benne. Ahogy a szerző a múltat a maga szempontjából leírja, mutatja azt a nagy szabadságot, amely az ún. → Midrást jellemzi a tört.-i elbeszéléssel szemben: a ~ben leírt események közül válogat, átrendezi, kiegészíti őket, elhagy belőlük. Ez az eljárás azzal magyarázható, hogy a saját körülményeikre igyekeztek a múlt eseményeit, ill. ezek tanulságait alkalmazni, vonatkoztatni. – Az ÚSz: Pál (vö. 1Kor 10,1–11) és a Zsid szerzője ismételten egybevetik a keresztény közösség helyzetét Izr.-ével, de még a Jel-ben is találhatók olyan elemek, amelyek a ~re vezethetők vissza. Nemcsak Izr., hanem az ősegyh. is Isten üdvözítő művének képeként értelmezte a kivonulást, de az ÚSz e téren is kiteljesedése az ÓSz-nek. (Lásd a VI. színes képet.)

VI. Kádes Barnea oázisa

Klauda: sziget Krétától D-re Főnix kikötője közelében. Ma Gaudosz v. Gozzo (ApCsel 27,16).

Klaudia: Rómában élő, keresztény nő. Köszöntését Pál ap. tolmácsolta Timóteusnak (2Tim 4,21).

Klaudiusz Liziász: róm. százados, aki Jeruzsálemben elfogatta Pált (ApCsel 21,31–40; 22,24–30), megvédte a tomboló zsidóktól, s Cezáreába küldte (23,10–35).

Kleofás, Klopás: személynév. – **1.** (gör. Kleopatrosz rövid változata) A két emmauszi tanítvány egyike (Lk 24,18). A hagyomány (Origenész) szerint a másik tanítvány Simon volt; ez a név vsz. a hagyományban szintén előforduló Ammaon (talán a. m. 'Emmauszba való ember, emmauszi lakos') név eltorzulása révén keletkezett. – **2.** A Jn 19,25 említette Mária férje (mások szerint – helytelenül – az apja); Hegeszipposz szerint József testvére, Jézus nagybátyja, → Jézus testvéreinek, Simonnak és Júdásnak az apja; egyébként ismeretlen.

Kleopátra (gör. 'híres apa lánya'): női név az ÓSz-ben. 1. VI. Ptolemaiosz Philometor lánya. Alexander Balasz szír királynak (1Mak 10,57), majd utódának, II. Demetriosz Nikánornak (11,12) volt a felesége. – 2. Eszt 11,1 említ egy ~t, aki vsz. XIII. Ptolemaiosz nővére és társuralkodója volt. Caesarral és Antoniuusszal is kapcsolatba került.

Kloé (gör. 'zöldellő'): korintusi keresztény asszony. Háza népéből valók vitték a hírt Pálnak a városban kialakult pártoskodásról (1Kor 1,11).

Klopás: → Kleofás.

kódex: kézzel írott könyv a könyvnyomtatás előtti időből. A keresztények nagyon korán fölismerték a kézzel írt lapok (főleg pergamenlapok) egymásra rakásának és összefűzésének, ill. bekötésének előnyeit; Egyiptomból kimutatható, hogy a ~ formát elsőként a keresztények hasznosították, ha ugyan nem ők találták föl. A nem keresztény papiruszirodalom legrégebbi ~ei a 3. sz.-ból származnak, és igen szórványosak. A 3. sz.-i keresztény papiruszok zöme ~, s vannak ~ek, amelyek a 2. sz. első feléből maradtak ránk. A ~ előnyben részesítése összefügg a → kánon keletkezésével: a ~be sokkal több belefért, mint a → könyvtekercsbe, ezért alkalmasabb volt a különféle bibliai kv.-ek egybefoglalására. A Chester Beatty-papiruszok a 4. ev.-ot és az ApCsel-t tartalmazzák, egy másik ~ Pál ap. leveleit; mindkettő a 3. sz. elejére vezethető vissza, ha nem még korábbi eredetű. Az ÚSz legrégebbi papirusz ~ei a Bodmer-papiruszok (→ bibliai kéziratok). A teljes ÚSz-et először a pergamen ~ekben foglalták egybe a 4. sz.-ban. Profán pergamen ~ek a Kr. u. 1. sz.-tól voltak használatban.

Kohelet: → Prédikátor könyve.

kohó: → olvasztókemence.

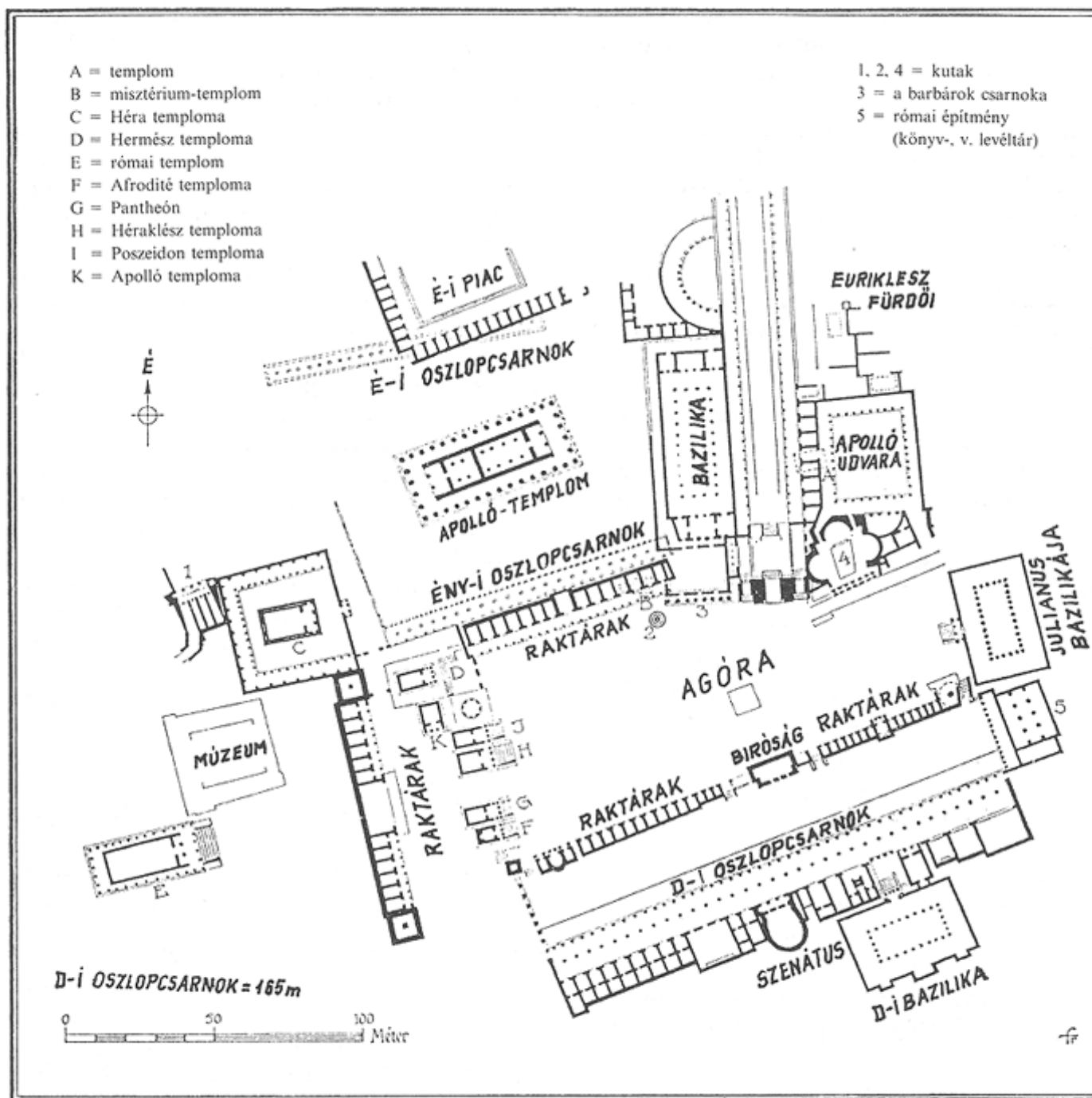
kohorsz, cohors (lat. 'zászlóalj'): a róm. császári hadseregben a légio kisebb egysége (tizede). Az ÚSz-ben említett ~ok mind a provinciák csapataiból álló kiegészítő alakulatokhoz tartoztak, nem a róm. polgárok alkotta légio részeként voltak, mert a júdeai helytartó csak a segédcsoportok fölött rendelkezett. A zsidók mentesültek a róm. katonai szolgálat alól, ezért a júdeai helytartó alá tartozó ~ok katonái Palesztina nem zsidó lakosságából kerültek ki. 1 ~ 500–1000 gyalogosból állt. A szenvedéstört.-ben (Mk 15,16; Jn 19,2.23.32) és Pál elfogatása tört.-ében (ApCsel 21,31) szereplő ~ katonái vsz. Szabasze környékbeli samariaiak voltak. Az Antónia-várban mindig állomásozott egy helyőrség (ZsidHáb 5,5,8), de ezt nem szabad összetéveszteni a Kr. u. 60 k. Cezáreában állomásozó alakulattal, amely vsz. a Cohors Augusta Sebastenorum nevet viselte (ApCsel 27,1). A 10,1: említett Cohors Italica katonái vsz. róm. polgárok voltak. Egy ilyen nevű alakulat állomásozása Szíriában Kr. u. 69–175 között feliratokkal is igazolható.

koiné: → bibliai görög.

koldus: Sirák fia óva int a szégyenletes koldulástól: „inkább meghalni, mint koldulni menni” (40,28–30). A zsoltáros → átoknak tekinti a koldulást és az ellenségének kívánja (Zsolt 109,10). Lk 16,3: a hűtlen intéző szégyell koldulni. Ám az akkori társadalmi viszonyok között a vakok és bénák nem tehettek egyebet, mint hogy kolduljanak (→ alamizsna, → szegénység). A ~ok az út szélén kéregettek (18,35; vö. Mt 9,27; Mk 10,46; Mt 20,30; Jn 9,8) v. a Templom kapujánál (ApCsel 3,2).

Kolossze: város Frígiában a nagy kereskedelmi út mentén, amely Efezusból – Magnézián, ~n, Apameán át – Tarsuszba, majd onnan tovább Szíriába vezetett. Hérodotosz és Xenophon szerint jómódú volt és nagy; jólétét főleg a birkatenyésztésnek köszönhette, amelynek termékeit a városban dolgozták föl és adták el. Pál ap. idején a szomszédos Laodicea már túlszárnyalta, Nero uralma alatt pedig földrengés sújtotta; ezután vsz. el is tűnt a tört.-ből. Jóllehet Pál ap. idején a lakosság egy részét gör.-ök és zsidók alkották, a város lakosainak

zömét a frígiaiak tették ki. Így az Epafrász alapította keresztény közösség nagyobbbrészt pogánykeresztényekből állhatott. Vs. nem volt kicsi, és talán már a szervezettség elemei is föllelhetők benne (vö. Kol 4,15.17).

111. A római kori Korintus alaprajza

Kolosszeiekhez írt levél, Kol: protokanonikus úsz-i irat, Pál ap. levele, a → fogságban írt levelek egyike. – I. Keletkezése. Megírásához a kolosszei egyh. alapítójának, Epafrásznak (1,4–9) közlései szolgálhattak indítékul: Epafrász a nehézségek és tévedések fölszámolása érdekében Páltól kért tanácsot, mivel azonban egy ideig még ottmaradt Pálnál, Pál levelet írt, jóllehet még nem látogatta meg a kolosszeieket (2,1). Vs. Rómában, az első fogság idejében (61–63) készült. – A ~ eredetiségét eleinte vitatták; az ellene irodalmi szempontból fölhozható

érvek nem nyomnak annyit a latban, mint az Ef elleniek, de mivel az Ef és a ~ irodalmilag nagyon közel áll egymáshoz, irodalmi szempontból nem szabad őket szétválasztani; ezért a nehézségekre nézve → Efezusiaknak írt levél. Később inkább a vallástört.-i problémákra mutattak rá. F. C. Baur szerint a ~ gnoszticizmusra valló elemeket tartalmaz, ezért a 2. sz.-ból kell eredeztetni. A közelebbi vizsgálat során azonban kiderült, hogy nem hivatalos formában a gnoszticizmus sokkal régebbi, már a kereszténység előtt is föllelhető, így Baur érve elesett. Holtzmann a hagyományos fölfogáshoz tért vissza: szerinte a ~ Páltól való, de némely f.-ét az Ef szerzője toldotta bele. Ennek a föltevésnek azonban ellentmond a szöveg szigorú egysége. Így végül egyre többen foglalnak állást a ~ eredetisége mellett. – II. Tartalom. A kolosszeiek tévedéseit a 2. f.-ben lévő utalások alapján a következőkben lehet összefoglalni: 1. nem a kinyilatkoztatásra támaszkodó hitbeli tudásra, hanem spekulációval megszerezhető tudományra törekedtek; 2. aszkézisük részben a zsidó törv. megtartását jelentette (2,11.16.21.23), de ezenkívül pl. a szeszies italtól való tartózkodást is megkívánta (2,16; vö. Róm 14,21); 3. túlzásba vitték az angyalok kultuszát (2,8.20: a világ elemei, azaz föltehetően olyan angyalok, akik a természet erőinek irányítására voltak hivatva). Az 1. és 2. közötti összefüggés kézenfekvő: az a gondolat, hogy az étel-ital élvezetéről való lemondás elősegíti az ismeretekben való gyarapodást, széles körben elterjedt nézet volt az ókorban. A törv. megtartása és az angyalok kultusza közti összefüggésre nézve → angyal. Pál ezekkel a téves nézetekkel Krisztus abszolút fölségét és tekintélyét állította szembe. Benne lakik az isteni élet teljessége (1,19; 2,9), és ezért más közvetítő nem is jöhet szóba. Ő uralkodik az egész mindenség (kozmosz), így az égi hatalmasságok fölött is (1,16; 2,10). Legyőzte őket és békességet szerzett (2,15; 1,20), alávetette magát az általuk védett törv.-nek és ezzel megsemmisítette a törv.-t (2,15; vö. Ef 2,15; Gal 3,13; 4,4 kk.). A keresztények, akik mint a Fővel összetartoznak vele (1,18; 2,19), részesei ennek a szabadságnak, ugyanakkor a Krisztushoz tartozásból adódik az a követelmény, hogy újjászületett, új emberként éljenek (3. f.). – A tartalomról érthető a levél fölépítése: a bevezetés (1,1–14) után a ~ – a) Krisztus uralmát tanítja a szellemi világ fölött (1,15–2,3); – b) a polemikus rész a tévtanoktól való óvakodásra int (2,4–23); – c) a gyakorlati részben azokat a következtetéseket vonja le az ap., amelyek a hívők Krisztussal való egységéből adódnak (3,1–4,6). A befejező rész (4,7–18) személyes közléseket, üdvözléseket és áldást foglal magában.

kommentár: → szentírás-magyarázat.

Konja(hu): → Jojachin.

konkoly: → gyom.

konkordancia: a mai szóhasználat szerint a Szentírásban előforduló szavak ábécé rendbe állított gyűjteménye, lelőhellyel együtt. Segédeszköz az exegéták számára a Szentírás nyelvének és mondanivalójának tanulmányozásához, szónokok számára témájuk szentírási szövegeinek megkereséséhez. Az 1. ~t a Vg szövegéből Hugo a St Caro OP († 1263) készítette. 1523: az 1. héber, 1546: az 1. gör. ~ készült el. – A ma leginkább használatos ~k: 1. A héber ÓSz-hez: J. Fürst–S. Mandelkern, Lipcse, 1925; Grác, 1955. – G. Lisowsky–L. Rost. Stuttgart, 1958. – 2. A gör. ÓSz-hez: E. Hatch–H. A. Redpath. Oxford, 1897; Grác, 1954. – 3. A gör. ÚSz-hez: H. Bruder. Göttingen, 1913. – W. F. Moulton–A. S. Geden. Grác, 1950. – A. Schmoller. Stuttgart, 1963. – 4. A Vg-hoz: E. Peultier–L. Etienne–L. Gantois. Párizs, 1939.

Konya: → Ikónium.

kopaszság: Olykor betegség következménye (Lev 13,40–44). Nemcsak a nőknek (Iz 3,17.24), hanem a férfiaknak is szégyen, különösen ha korán kopaszodik meg az illető, ahogy azt a 2Kir 2,23 és 13,14 összevetése mutatja: Elizeus még fiatal lehetett, amikor a gyerekek

kicsúfolták. → haj.

Koponyák helye: → Golgota.

koporsó: Szíriában és Palesztinában a ~ban temetés (→ temetkezés) mindig kivételnek számított; nem annyira azért, mert a fából, agyagból v. kőből készített ~ költséges volt, hanem sokkal inkább azért, mert úgy gondolták, hogy a ~ban elszigetelődik a halott; ez pedig nem látszott összeegyeztethetőnek azzal az ősidőkbe visszanyúló felfogással, hogy a temetés „megtérés az atyákhoz”. Ezért a Palesztinában felszínre került ~k mind idegen hatásra vallanak. A bronzkor utolsó szakaszában (Kr. e. 1300-tól) hirtelen felbukkannak az ún. antropoid (= ember formájú) ~k égetett agyagból, a fej fölött arc alakúra formált fedéllel. Ilyenfajta ~t a Nílus-delta különféle pontjain is találtak; itt a 18. dinasztia korában vált szokásossá. C. Watzinger úgy véli, hogy az egyiptomi múmiaszarkofágok fejlettebb változatával állunk szemben; A. Barrois műkénéi eredetet tételez fel; annyi bizonyos, hogy a filiszteus zsoldosokkal nem hozható kapcsolatba. A gránitból, márványból, mészkőből készült antropoid szarkofág gör.-föníciai típusából, amelyet a Kr. e. 6. sz.-tól Szidon környékéről hoztak, Palesztinában mindössze egy került felszínre. Csak a gör.-róm. korban találkozunk újra – → osszuáriumokon kívül – ~kkal is. Heródes sírjától Ny-ra, továbbá Jeruzsálemtől É-ra Adiabene királynője sírjában, az Ebal lejtőjén egy sírban (Kr. u. 1. sz.) és még néhány más helyen találtak ~t. Ez esetben is idegen hatással állunk szemben. Júdea pusztájának száraz éghajlata miatt különféle berakásos fa~k maradványai is megőrződtek. Ezekkel a régészeti leletekkel megegyeznek az irodalmi adatok. A 2Kir 13,21 kizárja a – használatát, ugyanígy Jn 11,43 kk. is. Jákobbal kapcsolatban, akit egyiptomi szokás szerint temettek el, rendkívüli dologként említi a Biblia, hogy ~ba tették (Ter 50,26). Básán királyának, Ognak vaságyán (MTörv 3,11), amely 9 könyök hosszú és 4 könyök széles volt (4,05×1,80 m), dolmensírt (a folyosószerű sír típusa) kell érteni, amelyet vastartalmú kőzetből faragtak; tehát inkább szarkofág, mint ~ (Palesztinának a Jordántól K-re eső részén a fekete bazalt 20 % vasat is tartalmazhat).

kor: → űrmérték.

Korach (héb. 'kopasz'): ósz-i személynév. – **1.** Ézsau v. Elifász (Ter 36.5.14.18; 1Krón 1,35) fia, az egyik edomita nemzetség ősatya és feje (Ter 36,18). 1Krón 2,43: a nemzetség Hebron ágán Júda törzséhez tartozónak látszik. Talán Kareach nemzetsége is hozzá tartozott a korachiták nemzetségéhez, amelynek Jochanan (2Kir 25,23; Jer 40–43) volt a vezére, valamint a Benjamin törzséhez tartozó korachiták (1Krón 12,7). – **2.** Lévi fiának, Kehátnak leszármazotta (Kiv 6,21; 1Krón 6,7.22), aki híveivel együtt fellázadt Mózes (Áron) ellen (Szám 16; Sir 45,18, → Abirám). – **3.** ~ fiai a Zsolt 42; 44–49; 84; 87 élén zsoltárok szerzőiként szerepelnek. Kiv 6,24; Szám 26,58: a korachiták családjai, a korachiták nemzetsége; 1Krón 9,31: a leviták közül Mattitjának, a korachita Sallum elsőszülöttének kellett a serpenyőben készítendő süteményekről gondoskodnia; 1Krón 9,19; 26,1; 26,19: a korachiták, ~ fiai kapuőrök; 2Krón 20,19: a ~ fiai közül való leviták templomi énekesek Jehosafát király idejében; ezeken a helyeken ugyanaz a levita család szerepel más-más néven. Az összefüggés a 2. és 3. pontban említett korachiták közt vsz.; a Szám 16 talán a korachita leviták alárendelt szerepére akart magyarázatot adni. Hogy az 1. alatt tárgyalt edomita-zsidó nemzetség kapcsolatba hozható-e a levita nemzetséggel, az teljesen bizonytalan.

korall: piros féldrágakő. A Szentírásban hasonlatokban szerepel. Értékesebb nála a bölcsesség (Jób 28,18; Péld 3,15; 8,11), az értelmesen szóló nyelv (20,15), a „derék asszony” (31,10; Sir 7,19).

korbán: az ÓSz-ben mindaz, amit az istenségnek v. a szentélynek felajánlottak (→ áldozat). A szót a Lev (39-szer), a Szám (38-szor) és Ez 20,28; 40,43 (az eredetiben) tartalmazza. Ez a

jelentés Josephus Flaviusnál kibővült: mindazt magában foglalta, ami a Templom kincstárába került, ill. összegyűlt (→ templomi kincs). Mt 27,6 is ilyen értelemben él vele: az ezüst, aminek fejében Júdás Jézust elárulta, nem felelt meg arra a célra, hogy a Templom kincstárába kerüljön. A korai zsidóság körében a szó mintegy fogadalmi formulává vált (→ fogadalom), amivel valamit áldozattá nyilvánítottak v. legalábbis kivontak a profán használatból. Mk 7,11 kk. ennek jegyében a gör. dóron 'áldozati ajándék' szóval magyarázza; Jézus a Tízparancsolatra és Iz 29,13-ra hivatkozva elítélte a farizeusokat, amiért a ~ formulával visszaélve a Tízparancsolat elemi követelményeit kijátszották (→ judaizmus).

koriander: ernyős növény (coriandrum sativum). Friss termése kellemetlen szagú, megszáritva azonban ánizsra emlékeztető aromát kap. A → mannát formája miatt a fehér ~maghoz hasonlították (Kiv 16,31; Szám 11,7). Megőrölt magját K-en kenyér- és süteményfélék tetejére hintve ízesítésre használták.

Korintus: ókori görög város Isztmosztól és a mai csatornától 8 km-re DNy-ra. Kr. e. 1000 után alapították annak a településnek a helyén, amely a Peirene-forrás körül alakult ki, és egészen a 4. évezredig visszavezethető. Első virágkorát Kr. e. 6. sz.: a tirannusok korában élte, a második virágkort a hellén idő jelentette, s ez addig tartott, amíg Kr. e. 146: a róm.-ak le nem rombolták. Miután 1 évsz.-ig néptelen és elhagyatott volt, Julius Caesar Kr. e. 44: a romokra ráépítette Colonia Laus Julia Corinthiensist. Ez lett a fővárosa a Kr. e. 44-től szenátori tartományra lett és ezért prokonzul (ApCsel 18,12) által kormányzott Achájának. Igen kedvező fekvésének köszönhetően (2 kikötő közé esett, K-en Kenkrea, Ny-on Lehaion) a hellén félsziget, archipelagus legnagyobb kikötővárosa és a K-et Ny-tal összekötő út találkozópontra lett. A város kirívó gazdasági ellentétéről (lakosainak 2/3-a rabszolga volt) és erkölcstelenségéről volt ismert. A korintusi lány egyértelmű volt a laza erkölcsű lánnyal, a korintusi módon azt jelentette, hogy 'kicsapongó életet élni', és a későbbi komédiákban a korintusi olykor az iszákossal volt rokon értelmű. Mindez összefüggött azzal, hogy az Akrokorinthoszon az Aphrodité-szentély a templomi prostitúció központja volt; Strabo szerint kb. 1000 nőre tehető a → hierodulák száma. A színház romjai közt felfedeztek egy dór feliratot (korfan, a. m. 'lány'), amely arra enged következtetni, hogy a hieroduláknak külön helyük volt a színházban. Így hiteles az a jellemzés, amelyet Pál ap. a ~ban írt Róm 1,18–32-ben adott az akkori pogány világról, a Kor különféle helyeivel (1Kor 5,1; 6,9–20; 10,8; 2Kor 7,1) egybehangzóan. Lakossága kevert volt: főleg gör.-ök és K-iek laktak. Mint róm. tartományban sok róm. is lakott ~ban, s a zsidók száma sem lehetett jelentéktelen (vö. ApCsel 18,4), és térítettek is (→ prozeliták). A város vallási szempontból is vegyes képet mutat: a zsidóság mellett a pogányság sajátos keveréke lehetett a hellén és a K-i vallásoknak; ezt a különféle templomok és szentélyek is tanúsítják (Melkart, Ízisz, Szerapisz, Zeusz, Apollo, Aphrodité, Aszklepiosz, Kübele). Pál több ízben meglátogatta ~t (18,1–18: 49 végétől 51 közepéig; → Gallió és 20,2–3: 3 hónapot töltött ~ban 57 végén v. 58 elején). Ezen túlmenően a 2Kor 1,23; 2,1; 12,14,21; 13,1 alapján feltételezhető egy „könnyek között” tett rövid látogatás. A 2Tim 4,20 pedig biztosan feltételez egy további látogatást Pál róm. fogsága után. Az ApCsel 18 és egy töredékes felirat említ egy zsinagógát, de eddig nem sikerült a nyomára bukkanni. A Pál ap. által mellékesen említett húscsarnokot (1Kor 10,25) megpróbálták azonosítani egy piaci rommal, nem messze a régi agorától a Lehaionba vezető nagy út mentén v. az agora D-i oldalán talált üzletekkel. Az agorának volt egy politikai (szenátori épületek stb.) és egy gazdasági negyede; a kettőt üzletsor választotta el, ennek közepén állt a bírói szék, a helytartó bírósága. Ha nem is magában ~ban, de az isztmoszi szentélynél volt egy versenypálya is (vö. 9,24; → gimnázium). A Pál ap. környezetébe tartozó ~i személyekről, akiket az ApCsel 18,1 és a 2Kor említ, nem lehet közelebbit tudni; a város kincstárosa, Erasztusz (Róm 16,24) sem azonosítható azzal, aki egy felirat tanúsága szerint pro aedilitate a saját költségén járdát csináltatott.

Korintusiaknak írt első levél, 1Kor: protokanonikus úsz-i irat, Pál ap. levele. – I. Keletkezése. Pál ap. Efezusban 55–57-ben írta. A körülményekre nézve → Korintusi levelek, → Pál apostol. A levél eredetiségét gyakorlatilag nem vitatták. Ahogy az egyh.-i közösségi élet a levélből élénk tárul, pontosan megfelel annak, amit az Egyh. első évtizedeinek életéről tudunk. Az egység kérdése sem okoz nehézséget. Legfeljebb a keresztény szabadságot illető vitákat (1Kor 9,1–11,1) tartják némelyek egy elveszett másik levél maradványának; egyébként Pálnál nem ritkák az efféle kitérők. – II. Tartalma. A ~ lényegében válasz egy sor írásban feltett kérdésre (7,1) és a közösség személyesen közvetített híreire (1,11). Befejezésül Pál ap. még a szükségét szenvedő jeruzsálemi közösség számára rendezett gyűjtésre is kitért (16,1). A Korintusban felmerült nehézségek főleg abból adódtak, hogy a kereszténység első ízben ott került szembe a → hellenizmussal. A problémákat 4 csoportba lehet összefoglalni: – 1. A → gnózis. A korintusiak a kereszténységben egyfajta bölcséleti rendszert láttak, amely az embert ismeretei révén kapcsolatba hozza az Istennel. Ezzel szemben Pál Athén romlása fölötti megrendülésében épp az emberi bölcsességet akarta elkerülni (2,1–4). Ezt ellenfelei a szemére vetették. Az ap. azt válaszolta, hogy ő szándékosan hirdette a kereszt misztériumát, amely a testi ember szemében balgaság (1,18 kk.). Az ev. a legmélyebb bölcsességet rejti magában, de a korintusiak nem elég érettek hozzá (2,6; 3,1 kk.). Előbb fel kell fogniuk a keresztről szóló tanítást, amellyel szemben minden emberi bölcsesség semminek bizonyul (vö. 2,17 kk.). Az ap. csak erre az alapra akar építeni. – 2. Dualizmus. Csaknem minden gnosztikus rendszerben összekapcsolódik az ismeretre törekvéssel az anyagnak egyfajta megvetése. Ez gyakran túlzott aszketizmushoz vezet (vö. a kolosszeiek tévedésével) v. laxizmushoz (abból kiindulva, hogy az ember annyira fölötte áll az anyagnak, hogy az már nincs is hatással rá; vö. 6,12; 10,23). Korintusban ez többféleképpen is megnyilvánult. Volt egy nyilvános bűnös (feltehetően vérfertőző), akivel szemben Pál ap. egyszer írásban már állást foglalt, de a közösség még mindig megtűrte (5,1–3; 6,9–20). Másfelől voltak, akik a házasságot elítélték, úgyhogy Pál egy egész f.-et (7. f.) szentelt a házasság, ill. a szüzesség kérdésének. Némelyek megengedhetőnek tartották a pogány áldozati állat húsból evést abból kiindulva, hogy az istenek nem is léteznek (8,4); csakhogy akadtak olyanok, akik kevésbé voltak képesek a különbségtevésre, s ezek megbotránkoztak. Pál tehát a szeretet nevében arra figyelmeztet, hogy legyenek rájuk tekintettel (8,9–13). Némelyek a feltámadásról szóló tanítást gnosztikus szellemben értelmezték: az ember már feltámadt, ha a testi ösztönöktől többé nem függ. Ezzel szemben Pál a testi feltámadás valóságát hangsúlyozza, ugyanakkor óv a túlzottan leegyszerűsített elképzelésektől; a fő érve Jézus feltámadása (15,1–28), de egyszersmind egy argumentum ad hominemmel is él (15,29): ha nincs testi feltámadás, akkor a korintusiak miért keresztkednek meg a halottakért? – 3. A misztériumvallás. Mint ismeretes a hellenizmus kora szorosan összefonódott a misztériumvallással. A fiatal korintusi egyh. sem tudta teljesen kivonni magát a misztériumvallás hatása alól. Így pl. voltak asszonyok, akik az istentiszteleteken fődíven fővel jelentek meg, ahogy némelyik misztériumvallásban szokásos volt (11,2–16). A szeretetlakomákon előfordultak túlkapások, amelyek a dionüzoszi lakomákra emlékeztettek (11,17–34). Túlságosan fontosnak tartották a → glosszoláliát. Pál tehát a nagyobb rend érdekében adott néhány szabályt (12–14). – 4. A partikularizmus. A régi városállamok elpusztulásával a gör.-ök társadalmi kötelékeit elveszítették. Számítalan csoport keletkezett, s ezek nagy önállóságra tettek szert. Ez javára vált a kereszténységnek is, lehetővé tette szabad kibontakozását. Pál is kiaknáztatta a lehetőségeket: rámutatott, hogy a keresztényeknek joguk van peres ügyeiket saját körükben rendezni, a maguk bírósága előtt (6,1–8). Ugyanakkor fennállt a veszély, hogy a közösség megoszlik: különféle személyek körül csoportok alakulnak ki, ahogy a filozófusoknak is megvoltak a maguk körei (1,11–17; 3,3–9). – A levél felépítése talán a felvetődött kérdések sorrendjét követi: – a) Visszaélések, amelyekről Pál tudomást szerzett: pártokra szakadás, rosszul értelmezett türelem, helytelen eljárás peres ügyekben, szabadosság (1–6). – b) A

felvetődött kérdések megválaszolása: házasság és szüzesség, miként viselkedjen az asszony az istentiszteleten, a nyelvadomány, a halottak feltámadása (7–15). – c) Személyes közlések, egyebek közt a gyűjtés a jeruzsálemi egyh. javára (16. f.).

Korintusiaknak írt második levél, 2Kor: protokanonikus úsz-i irat, Pál ap. levele. – I. Keletkezése. Pál Makedóniában, vsz. 57 végén írta. A körülményekre nézve → Korintusi levelek, → Pál apostol. – II. Tartalma. A levél középpontjában az ap., akinek tekintélyét idegen zsidókeresztények aláásták, védekezése áll (1,12–7,16). Ellenfelei szemére vetették, hogy bár megígérte, nem látogatott el Korintusba. Erre Pál azt válaszolta, hogy kíméletből tett le a látogatásukról. A következő 2 f.-nek (8–9) a jeruzsálemi egyh. javára rendezett gyűjtés a tárgya. Ezután az ap. visszatér az első témához; folytatja a védekezést (10,1–12,8). – A szokásos bevezetőt követően a levél tartalma: a) Az ap. viselkedésmódjának megvédése; megbocsátás mindenkinek, aki őt megbántotta; Pál ap. tapasztalatai Makedóniában (1–2). – b) Az ap.-i küldetés méltósága és a vele járó felelősség; Pál ap. személyes érzelmei a korintusiak iránt (3–7). – c) Gyűjtés a jeruzsálemieknek (8–9). – d) Leszámolás az ellenfelekkel, Pál tervezett 3. látogatásának bejelentése (10,1–13,10). – e) Befejezés: utolsó intelmek, üdvözetek, áldás, jókívánságok (13,11–13). – III. Hitelességét egészében véve általában nem vitatják, csak egyes részleteit illetően merültek fel kételyek. Grossouw pl. jogosan vitatja a 6,14–7,1 hitelességét; mások szerint itt Pál szünetet tartott a diktálásban. De mégis érthetetlen, hogy Pál miért szakította meg a gondolatmenetet (a 8–9 más kérdést tárgyal). Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy az a-b-a séma, tehát ugyanannak a gondolatnak újra felvetése más formában, másutt is előfordul Pálnál (pl. 1Kor 13). Az utolsó rész ismét nagymértékben eltér az első 7 f.-től, a hangneme is erősebb (11,3 kk.; 12,19 kk.; 13,2kk..5.10). E részben nem esik szó egy közbülső levélről, az ún. könnyek közt írt levélről, amelyet a 2,4.9; 7,8.12 említ. A megígért látogatás elmaradásáról szintén nem tesz az ap. említést, viszont egy újabb látogatást kilátásba helyez (13,2.10). Ezért vannak exegeták, akik az elveszett, „könnyek közt írt” levélnek v. egy 5. levélnek egy részét látják a ~ utolsó fejezeteiben, de az éppúgy lehetséges, hogy az ap. közben újabb riasztó híreket hallott, s azért változtatott hangnemet. Összefoglalóan megállapítható: lehetséges, hogy a 2Kor különböző levelek v. levéltöredékek összedolgozásának eredményeként jött létre, ezt azonban nem lehet teljes bizonyossággal kimutatni.

Korintusi levelek: Pál ap. levelei a korintusi híveknek. Pál harmadik ap.-i útján Efezusban aggasztó híreket kapott Korintusból, ezért levélben figyelmeztette a híveket, hogy tartsák távol magukat a hitetlenektől. Ez a levél nem maradt fenn, 1Kor 5,9 utal rá. – Válaszul Sztefanász és társai a korintusiak levelét vitték Pálnak, melyben a hívek különböző kérdéseket tettek fel az ap.-nak. Erre volt válasz a → Korintusiaknak írt első levél. – Nem sokkal e levél után zsidókeresztények mentek Korintusba és próbálták lerombolni Pál munkája eredményeit. Pál személyesen ment a városba, de a támasztott bizalmatlanságot nem tudta eloszlatni, ezért visszatérve Efezusba könnyek között újabb levelet írt és engedelmisséget kért a hívektől. Ez a 3. levél sem maradt ránk. – Még a válasz megérkezése előtt Pálnak el kellett hagynia Efezust, és Makedóniában találkozott a választ hozó Titusszal. Ekkor írta a → Korintusiaknak írt második levelet, azaz a második ránk maradt (valójában 4.) levelet.

kormánypálca: → buzogány.

Kornéliusz: római százados az itáliai zászolóaljnál, Cezáreában; istenfélő ember volt (→ istenfélők). A keresztény hitre téréséről az ApCsel 10 számol be. Ez vsz. 2 forrásból származik, amelyek közül az egyiket inkább a keresztény közösségbe való felvétele érdekelte (ua. a kérdés, mint amelyet a 8,26–40 is tárgyal: az etiópiai udvari ember megtérése), a másikat viszont a zsidó- és pogánykeresztények közti viszony (→ apostoli zsinat: 15). A 2. forrásból a 10,9–16.27–28a eredhet. ~ és Péter egyidőben kapott látomására: → kettős álom.

korona, diadém: nemesfémből (aranylemezből) készült pánt, amely hasonlított a férfiak és nők által egyaránt viselt gyapjú homlokpánthoz. A héb. nezer a király jelvényei közé tartozott (2Sám 1,10; 2Kir 11,12; Zsolt 89,40; 132,18), de az istenségnek is ismérvül szolgált az ábrázolásokon (2Sám 12,30) és a → főpap is viselhette (Kiv 29,6; 39,30; Lev 8,9); olykor drága- v. féldrágakövek díszítették (2Sám 12,30). A héb. atarahot a királyok (Zsolt 21,4; Ez 21,31; Jer 13,18), a főpap (Sir 45,12), a perzsa tisztségviselők (Esz 8,15), a Szeleukidák (1Mak 6,15) viselték, de a menyegző napjaiban a menyasszony és a vőlegény is (Ez 16,12; Én 3,11). A főpap ~ja a kultikus szóhasználatban a turbánon viselt szisz volt (Kiv 28,4.37.39; 29,6; 39,30–31; Lev 8,9; 16,4; Sir 45,12); ez egy színaranyból készült pánt, amelybe belevésték: Jahve felszenteltje (Kiv 29,30; vö. Jel 19,12). A héb. keter a perzsa királyné (Esz 1,11; 2,17) és a királyi ló (6,8) dísz volt. – A Péld 4,9; 16,31 alapján feltehető, hogy a diadém v. ~ szélesebb körben is elterjedt. – Az aranykorona az örökkévaló, tökéletes boldogság jelképe (Jel 4,4.10). → koszorú, → töviskorona.

Korozain (gör.): a Galileai-tótól ÉNy-ra eső város, Betszaidával és Kafarnaummal együtt; az ÚSz 2-szer említi (Mt 11,21). Jézus elátkozta lakóinak hitetlenségéért. Ma Hirbet Keraze; a zsinagóga romjai a Kr. u. 2. v. 3. sz.-ból maradtak fenn. Még az 5. és 6. sz.-ban is lakták a várost.

korsó: I. Az ÓSz-ben több héb. szó jelöli. 1. Kad: vizet merítenek vele és a vállon viszik (Ter 24,14 kk.; 1Kir 18,34; Préd 12,6: ~ a forrásnál az élet képe). Lisztet is tartanak benne (1Kir 17,12–26). A Bír 7,16–20 kisebb ~kat tételez fel, amelyeket kézben vittek, s fáklya volt bennük. – 2. Nébel v. nebel: egyaránt vonatkozhatott a bőrből való → tömlőre és a cserép~ra, amellyel vizet merítettek (Iz 30,14). 22,24: felakasztják; Jer 48,13 (vö. Siral 4,2): Moáb ~ját összetöri – fenyegető jövődőlésében – az Úr által küldött csapat. – 3. Szappahat: ugyanúgy utalhat kisebb ~ra, amelyben vizet lehetett vinni az útra (1Kir 19,6: Illés), mint olaj tárolására szolgáló nagyobb ~ra (17,12–16). – 4. Szinszenet: ez volt az az edény, amelybe az emlékül megőrzött mannát tették (Kiv 16,33). Mérőedényül is szolgált (pl. Zak 5,6). – A szóhasználat tehát nem következetes, és a különféle kifejezéseket nem lehet a régészetileg feltárt típusokkal egyértelműen összehangba hozni. – II. A régészetileg elkülöníthető típusok: 1. A nagy ~k, amelyek olaj (1Kir 17,12: szappahat), bor v. liszt (17,12–16: kad; Zak 3,5?) tárolására szolgáltak. Ez a ~fajta a bronzkorban rendszerint fületlen, kb. 60–120 cm magas, mintegy 20–50 l űrtartalmú; az alja v. egyenes volt v. kicsúcsosodott, hogy a laza talajba benyomva szilárdan álljon. A korai vaskorban a kétfülű amforák, amelyek már a kései bronzkorban felbukkantak, kiszorították. A régebbi amforáknak fent a nyakuk aljánál volt a fülük, a későbbieknek a hasukon. A perzsa és a hellén korban karcsúbb, sőt egyenes vonalú ~kat készítettek. Négyfülű és vázaszerű, fületlen ~k is felbukkannak. – 2. Az egyfülű kannák, kancsók főleg abban különböztek a ~tól, hogy a nyakuk szélesebb és hosszabb volt. Másfelől nézve akkor kanna v. kancsó valamely edény (vö. → palack), ha a füle a nyak felső végénél csatlakozik a szájához és a nyak aljánál van az alsó vége. – Ismeretesekek fekete hikszosz kannák, Szíria É-i részéről származó, valamint ciprusi és mükénei kannák is. Még → edény.

korsópecsét: A vaskorból, de néha még korábbi időből kerültek felszínre olyan tárolásra használt, nagy cserépkorsók (ritkábban kisebb korsók is), amelyek fülén pecsétlenyomat látható v. esetleg csak (többnyire a kiégetés előtt) belekarcolt jel. Külön sajátosságot képviselnek az ed-dzsibi bekarcolt feliratok. Maguk a pecsétnyomók rendszerint kőből voltak, bár fából valót is ki lehet mutatni. Ilyen módon megjelölt korsófüleket csaknem minden palesztinai ásatáskor találtak a régészek, a legtöbb mégis Júdeában került felszínre; nemcsak számban, hanem típusban is. – 1. A 2. vaskorból ismert ún. magánpecsétek 2 elemből összetevődő nevet tartalmaznak (x [fia] y-nak), amely feltehetően a nagy tároló korsó készítőjét jelöli, bár nagybirtokosok, királyi tisztségviselők nevére is gondolhatunk. A

fazekascaládokra v. az egyes fazekasokra a különféle bekarcolt jelek utalnak. Az állandóan visszatérő kevés forma alapján esetleg arra is lehet következtetni, hogy a kézműveseknek már a 2. vaskorban volt valamiféle céhszerű szervezetük (R. de Vaux). – Több mint 20 júdeai lelőhelyről mintegy 800 ún. királyi ~ ismeretes. A felirat azt tünteti fel, hogy a korsó a királynak készült, ill. hogy a király a tulajdonosa a korsónak (lmlk). A felirat 2 része közt v. egy „négy szárnyú” szkarabeusz áll v. egy „négy szárnyú” napkorong. A lelőhelyek és az írás alapján arra lehet következtetni, hogy a szkarabeuszos ~ek a Kr. e. 8. sz.-ból valók, a napkorongosok a Kr. e. 7. sz. és a fogság közti időből. A pecsétet többféleképpen értelmezik. Az a feltevés látszik nagyon valószínűnek, hogy a tároló korsók a júdeai erődök (lelőhelyek) ellátására szolgáltak. Elsősorban olajat, esetleg bort v. gabonát szállíthattak bennük a királyi birtokról, a koronabirtokról (a 4 helység neve a pecsétéken). A szkarabeuszos pecséték kapcsolatba hozhatók a Ny-i határnak az asszírok elleni védelmével, amely Hiszkija nevéhez fűződik; azok a pecséték viszont, amelyeken „szárnyas” napkorongok láthatók az É-i határ biztosításával, Jozijának az egykori É-i országrész ellen indított támadásaival vannak összefüggésben (így P. Welten). Más értelmezések az adózással, a királyi fazekassággal v. a királyi mértékegység-rendszerrel hozzák kapcsolatba a ~eket. A fogság előtti időből még rozettás és körkörös ~ek is maradtak fenn. A kb. 10 literes ed-dzsibi korsók, amelyek fülén bekarcolt felirat (különféle személynevek) látható, K. Galling szerint kihelyezett katonai egységek ellátására szolgáltak, és nem kapcsolhatók össze a borkivitellel (ahogy J. B. Pritchard vélte). – 2. A fogság utáni időből más júdeai helységeken kívül különösen Ramat-Rahélben találtak jelentős számú ~et. Egy csoportjukon a perzsa tartomány neve olvasható: Jehud = Júda (kiírva jhud, de rövidítve is: jh, jhd). A jhd jelzésű ~ek egy részén egy kiegészítő kör jelzés is látható. További ~ek a perzsák, később pedig a Ptolemaioszok által előírt beszolgáltatással kapcsolatosak, s így a Kr. e. 4. és 2. sz. közti időből keltezhetők. A Templom javára kötelező beszolgáltatás emlékei azok a nyilván korábbi ~ek, amelyeken ötágú csillag (pentagram) ágai közt Jeruzsálem betűi (jrslm) láthatók. A ptolemaioszi időből olyan ~ek is kerültek felszínre, amelyek az egykori É-i országrészből (Szichem) valók. A nagy amforák fülén, amelyekben a Kr. e. 2. sz.-ban főleg Rodosz szigetéről Palesztinába bort szállítottak, gör. felirat látható.

112. Óhéber feliratos korsópecsét. 1-2: királyi pecsét Hebronból és Szipből

kos (héb. ajal): a → juh hímje (Ter 31,10.12). Erős állat, amely néha öklel; táplálékul szolgál (31,39; Ez 39,18) és gyapjút ad (2Kir 3,4); számottevő kereskedelmi cikk (Ez 27,21). Ter 32,15: Jákob ajándéka Ézsauak; 2Krón 17,11: az arabok ajándéka Jehosafátnak. Az egyik legfontosabb áldozati állat volt (pl. MTörv 32,14; Szám 7; 2Krón 29,21; Zsolt 66,15; Iz 1,11), amelyet nemcsak égő-, ill. hálaáldozatul, hanem jóvátételi áldozatul (Lev 5,14–26; 7,1–7; Szám 5,5–10) is be lehetett mutatni, és a → nazirok is felajánlhatták áldozatul fogadalmuk idejének lejártakor (6,14); vö. Zsid 9,12 kk., 19; 10,4. – Képes értelemben Zsolt 114,6 („Hegyek, miért ugrándoztok mint a kosok?”); Ez 34,17 (~ok és bakok Jahve nyájában); Dán 8,3 kk. (harc a ~ és a kecskebak között). Mint vezérállat (a héb. eredetiben) a vezetőket, hatalmasokat jelképezi (Kiv 15,15; 2Kir 24,15; Jer 50,8; Ez 17,13). – A ~ szarvából olajtartó edényt készítettek (pl. 1Sám 10,1). Másfelől sófárnak (→ kürt) használták fel (Kiv 19,13; Józs 6,6; Jer 4,5); ez elsősorban jeladásra szolgált kultikus alkalmakkor v. pl. csatába induláskor (a harsonán, trombitán kívül). → ostrom.

Kósz: sziget az Égei-tengerben és a rajta lévő város. Lakosainak felolvasták a róm. szenátus egy – Izr. fiai javára hozott – határozatát (1Mak 15,23). Pálnak, amikor Jeruzsálembe tartott, útba esett (ApCsel 21,1). Ma Coó v. Kósz, Kisázsia DNy-i partjánál.

Koszeba: → Achzib.

koszorú: Tárgyak, állatok és emberek díszül szolgált. Az ember fején a ~ az öröm, a boldogság jele. Kiv 25,11: a szövetség ládáját „arany~” vette körül (valamiféle pártázatról, ~ra emlékeztető szegélydíszről lehet szó). 1Mak 4,57: „a templom homlokzatát az arany koszorúkkal... díszítették” (girlandszerű dísz lehetett). – A hellén világban és korábban (a Kr. e. 5. sz.-ig) nyilvános mérkőzések alkalmával a győztesnek ~t nyújtottak jutalmul. Az olimpiai ~ olajágból készült, Delphiben babérból, Korintusban (isztmoszi játékok) fenyőből fonták. Bizonyos versenyek győztesei Athénban arany- v. ezüst~t kaptak, mely formáját tekintve lomb~nak felelt meg. A gör.-ök és a róm.-ak ünnepi alkalmakkor is gyakran tettek fejükre ~t. Ezzel a szokással Izr.-ben csak elvétve találkozunk, és csaknem mindig rosszállás, elítélés kíséretében (pl. Bölcs 2,8). A győzelmi ~ az ÓSz-ben mindössze egy helyen szerepel (4,2). Jud 3,7: a díszül szolgáló ~ a tisztelet és az öröm jele. 2Mak 6,7: a dionüzoszi ünnepeken ~s fejjel kellett a bacchanáliákon részt venni; ez a hellén szokások elterjedésére utal. – Az ÚSz-ben gyakrabban szerepel ~ és → korona (→ töviskorona). ApCsel 14,13: az áldozati állatot felkoszorúzva vezette a Zeusz-templom (szintén ~t viselő?) papja. A levelekben és a Jel-ben gyakran (14-szer) találkozunk a ~val képes értelemben: győzelmi ~, dicsőség koronája = ~ja, hervadhatatlan ~ stb. A levelekben legtöbbször a versenyben kivívott győzelem szolgál e kifejezések háttérül: a ~ a győzelem jutalma, díja; ugyanígy: 2,10 és 3,11.

kotlós, tyúk: Az ÓSz-ben nem szerepel. Az ÚSz-ben a csirkéit szárnya alá gyűjtő ~ az anyai szeretetet és gondoskodást jelképezi (Mt 23,37). → kakas.

kovász: Mivel Palesztinában az erjesztett dolgok könnyen megromlottak, tisztátalannak számítottak. Az ÓSz ezért a ~ra is kiterjesztette a (kultikus) tisztasági szabályokat (Lev 2,11); minden bizonnyal ide vezethető vissza az a tilalom is, amely szerint → húsvét ünnepén nem szabad mást, csak → kovásztalan kenyeret enni (Kiv 12,15; 12,19; 13,7; MTörv 16,4). – Az ÚSz-ben megfigyelhető az átvitt (szimbolikus) jelentésbe való átmenet, úgy, hogy közben még az eredeti kultikus értelem is érzékelhető (1Kor 5,6–8). Egyébként az ÚSz-ben is megtalálható a ~ negatív értékelése: a kovász szó a farizeusok gondolkodásmódjának veszedelmes következményeit érzékelteti (Mt 16,11 kk.; Mk 8,15; Lk 12,1), ill. közmondásszerű figyelmeztetésben a rossz példa kártékony hatására, e hatás széles körben való gyors érvényesülésére utal (Gal 5,9; 1Kor 5,6 kk.). Csak egy helyen szerepel a ~ pozitív

értelemben: akkor, amikor a mennyek országának terjedését érzékelteti (Mt 13,33; Lk 13,21).

kovásztalan kenyér, macesz, pászka (héb. mazzoth): kovász nélkül készült, ropogósra kisütött, vékony lepényféle. Olyankor sütötték, amikor hirtelen volt szükség kenyérre (Ter 18,6; 19,3; vö. Kiv 12,33 kk.), valamint aratáskor (Józs 5,11; Rut 2,14). Minden olyan áldozathoz ~ volt előírva (Kiv 23,18; 34,25; Lev 2,4.11; 7,12; 8,2; Szám 6,15), amelyhez hozzá tartozott a kenyér (Lev 7,13; 23,17: a kovászos kenyér nem áldozat); → kitett kenyerekül is ~ szolgált, és a ~ ünnepének 7 napján is ezt ették (Kiv 12,15–20; 23,15; 34,18; MTörv 16,1–8). Ezt az ünnepet Izr. fiai a kánaániaktól vették át, később tört.-i magyarázatot fűztek hozzá és összekapcsolták a → húsvétal. A Kiv 23,15 a ~ ünnepét a 3 nagy ünnep sorában 1. helyen említi; ezen az ünnepen Izr. minden fiának meg kellett jelennie Jahve előtt (vö. 34,23; MTörv 16,16). Mivel a 2. másik ünnep, az aratási és betakarítási ünnep egyértelműen a paraszti életformához kötődik, feltehető, hogy a ~ ünnepe is az aratási ünnep köréhez tartozott. Ezt a 16,9 is tanúsítja. A ~ napját attól számították, hogy „a sarlót a gabonának eresztették”. Aratáskor az új termésből készített ~et és pörkölt gabonát ettek (Rut 2,14; Józs 5,11). Így vsz., hogy a ~ eredetileg az árpa aratásakor az első termés ünnepe volt. Ezért kellett a Lev 23,9–14 szerint „a szombat utáni napon” a ~ ünnepének hetében (azaz egy későbbi magyarázat szerint Niszán hónap 16-án) az első kévét a papnak vinni. – Az a tilalom, hogy kovászos kenyeret nem szabad kultikus célra használni, antik felfogásra vezethető vissza, amely szerint a kelesztés folyamata a lustaságnak felel meg. Így lehet a kovász átvitt értelemben az erkölcsileg kifogásolható hatás kifejezőeszköze (Mt 16,6.12); Pál is figyelmeztette a korintusi keresztényeket, hogy „el a régi kovással” (= a pogány bűnökkel, szenvedélyekkel), legyenek maguk is kovásztalanok, akik „a tisztaság és az igazság kovásztalan kenyerével” ünnepelnek (1Kor 5,7 kk.); e helyen Pálnál a húsvéti áldozattal is kapcsolatba kerül a ~.

113. Kovásztalan kenyér lisztből és vízből. Kis gödörben két réteg parázs között süttették

kozmosz: → világ.

kő: I. A szó konkrét értelmében. Palesztinában nagy szerepet játszik a mindennapi életben. – A) A ~ profán használatban. Művelhetetlenné teszi a szántóföldet (2Kir 3,19,25), ki kell belőle szedni (Iz 5,2). A ~rakás olykor emlékeztetőül szolgál: szerződésre (Ter 31,44–52), a Jordánon átkelésre (Józs 4,3.20 kk.), arra, hogy valakit az adott helyen eltemettek (2Sám 18,17), v. hogy ott van a szántóföld határa. Vitába keveredett férfiak követ kapnak fel, és azzal ütik meg egymást (Kiv 21,18). Mk 5,5: a gerazai megszállott is ~vel ütötte-verte magát. Köveket emberre (2Sám 16,6) v. állatra (Sir 22,20) dobálnak; a megkövezés a → halálbüntetés végrehajtásának egyik módja; a harcosok parittyából köveket dobálnak az ellenfélre (Bír 20,16); később erre a célra külön szerkezet, a ~vető szolgált (1Mak 6,51). A városkapukat szintén ~vel torlaszolták el (5,47). Felhasználták a követ: ülésre (Kiv 17,12), súlynak (Péld 16,11: a magyar fordításban súly felel meg neki), fegyverként (Zak 4,10), valamely tárgy elsüllyesztéséhez súlynak (Jer 51,63), rejtekül (Sir 29,10), tűz csiholására (2Mak 10,3), kút (= gödör) nyílásának elzárására (Ter 29,2–10), v. sír lezárására (Mt 27,60). Faragott ~ szolgálhatott malom~ként (MTörv 24,6), de faragtak ~ből dézsát is sajtoláshoz (→ sajtó). A sziklasír elé szintén faragott követ hengerítettek, így torlaszolták el (Mt 27,60). Mindenekelőtt azonban építőanyag volt a ~; a templomépítéshez olyan köveket használtak,

„amelyeket a kőbányában egészen készre faragtak” (1Kir 6,7). A nagy kövek alapul szolgáltak (6,31) v. szegletkőként, hogy biztosítsák a falak szilárdságát a sarkokon, ahol összeértek. A Templomhoz és Salamon palotájához a köveket jól megmunkálták (6,7–7,12; 2Kir 12,12; 22,6). De még a legerősebb kövek sem nyújtanak minden időkre szóló biztonságot; város romhalmazzá (= ~halommá) válhat (Iz 17,1; Mik 1,6), esetleg egyetlen ~darab sem marad belőle (2Sám 17,13); ez lett a sorsa a Templomnak is, amelynek köveire a zsidók annyira büszkék voltak (Mk 13,2 kk.). A felirattal ellátott kövekre nézve →sztélé. – B) A ~ felhasználása kultikus célra. ~ből való volt mindenekelőtt a 2 törv.-tábla (Kiv 24,12), továbbá a kés, amelyet a körülmételéshez használtak (4,25; Józs 5,2). Mivel a kultikus tisztátalanság a ~re nem terjedt ki, ~korsókban állt a tisztulásra szánt víz (Jn 2,6). Az oltárt faragatlan ~ből kellett építeni (Kiv 20,25; vö. 1Sám 14,33 kk.: Saul és 1Kir 18,31 kk.: Illés). A ~ héb. megfelelője ’bálvány’ értelmet is hordozhatott (Bölcs 13,10; Jer 2,27; → köoszlop). – II. Képes értelemben. A ~ az élettelen, az élvezhetetlent jelképezi, amint az kikövetkeztethető ezekből a szembeállításokból: Isten–kő (ApCsel 17,29), ember–kő (Mt 3,9; Lk 19,40), test–kő (2Kor 3,3) és kenyér–kő (Mt 4,3; 7,9). A →drágakő pompára, gazdagságra utal; a pompa és gazdagság teljességének kifejezésére az arany, drágakő és gyöngy szolgál együttesen (Jel 17,4; 18,12–16; 21,11–21). Az új Jeruzsálem falai drága~ből épülnek (Jel 21,18 kk.; vö. Iz 54,11.; Tób 13,17); a kristálytisztá jáspis Istennek (Jel 4,3) és szt. városának (21,11) dicsőségét tükrözi vissza. – Hab 2,11: megszemélyesítve a ~ kiáltozik, azaz panaszt emel a jogtalanság és az erőszak ellen; Lk 19,40: ugyanígy emelnek majd vádat a kövek azok ellen is, akik tiltják a népnek, hogy Jézus előtt hódoljon, v. más értelmezésben: maguk a kövek fognak hódolni. Mt 3,9: Isten a kövekből is tud Ábrahámnak utódokat támasztani, azaz megajándékozhatja a követ is termékenységgel, utalás Iz 51,1 kk.-re, ahol Ábrahám ~szikla. Lehetséges, hogy ez Jézusnak is szeme előtt lebegett, amikor Pétert sziklának nevezte, amelyre egyh.-át építi (Mt 16,18). Hasonló értelemben beszél Pál ap. is épületről, amely a keresztényekből (mint építőkövekből) épül fel, a szeglet~ maga Krisztus (Ef 2,20 kk.; → építés); ugyanakkor Péter ap. élő köveknek mondja a keresztényeket (1Pét 2,5), amelyekből a lelki ház áll, s amelyek az életüket az élő Krisztusnak köszönhetik. – Innen jutunk el a messiási értelmezéshez; a ~ háromféleképpen is megjelenik: mint szeglet~, az a ~, amely összezúz, és mint az élő víz forrása. – 1. A szeglet~nek két megfelelője van: kephalé góniasz (Mk 12,10 és 1Pét 2,7; vö. Zsolt 118,22) és akrogóniaiosz (Ef 2,20 és 1Pét 2,6; vö. Iz 28,16). Az etimológiája mindkét kifejezés esetében ’ami a külső sarkon van’ értelemre utal, amelyet némelyek ’záró~’-nek, mások ’szeglet~’-nek fognak fel. Maga Jézus úgy hivatkozik a Zsolt 118,22-re, mint ami előre utal sorsára: az emberek mint használhatatlant elvetik, de Isten kiválasztja szeglet~ül (Mk 12,10); ha újra eljön, Isten megmutatja, hogy az emberek az Úrral, az üdvösséget jelentő közösség alapítójával szegültek szembe. Az ősegyh. ezt a kérdést tovább taglalta. Így az ApCsel 4,11 a szeglet~ elvetésével Jézus kereszthalálára gondolt ugyan, de a beépítést nem Jézus újraeljöveteleivel, hanem a feltámadásával kapcsolta össze; így a Zsolt 118 őskeresztény bizonyítéka lett a halálnak és a feltámadásnak. Ef 2,20–22: Pál itt a zsidókból és pogányokból felépült közösséget egy templomhoz hasonlítja, amelynek az ap.-ok és próf.-k az alapjai, a záró- v. szegletköve pedig Krisztus; ez a templom idővel gyarapodó valóságként áll előttünk (2,21). Mk nyomán tehát a kép két irányban fejlődött tovább: az eljövendő templom és az újra eljövő Krisztus helyébe lépett a jelenvaló templom és a jelenlevő, megdicsőült Krisztus. Itt kerül előtérbe a sokat vitatott kérdés: vajon a 2,20 záró~re utal-e v. szeglet~re, tehát a betetőzésre-e v. az alapvetésre. Az újabb érvek és fejtegetések ellenére a hagyományos felfogás látszik megalapozottabbnak, ti. hogy ’szegletkő’ értelemmel kell számolnunk. Az akrogóniaiosz ui. egyértelmű utalás Iz 28,16-ra; itt nemcsak a szövegkörnyezet kívánja meg a szegletkövet, hanem a későbbi zsidó magyarázat is, mind a kumráni (1QS 5,6; 8,4 kk.; 9,5 kk.), mind a Misnái (Jozija 5,2), ahol is a ~ kirekeszti az őstengert és így a kozmosz alapja lesz. E külső bizonyítékon kívül maga az Ef 2,20 is inkább

a szeglet~ mellett szól. Annál inkább, mivel a 2,11–22 egész szövegkörnyezete az Egyh. egységét akarja elének állítani: Krisztus, aki „a kettőt (= a két világot) eggyé forrasztotta” (2,14), „Ő tartja össze az egész épületet, belőle nő ki az Úr szent temploma” (2,21). Ez ’szeglet~’ értelmet tételez fel, a ’záró~’ értelem nem egyeztethető vele össze. Egy épület, amely egy levegőben lógó záró~höz csatlakozik, éppoly elképzelhetetlen, mint egy test, amely a fejhez nő fel (vö. 4,16). Mivel az Egyh. még mindig gyarapszik, tehát épülőben van, azért Pál csak az Egyh. alapjaként képzelhette maga elé Krisztust, nem a betetőzéseként. A szó tehát leginkább úgy értelmezhető, mint ’az a kő, amely a legfontosabb saroknál illeszkedik be az épületbe’, ott, ahol az építő az egész épületnek meg akarja vetni az alapját. Arra a képre, hogy Krisztus az alap (Róm 9,33; 1Pét 2,4–6 is), Iz 28,16 (különösen: LXX) szolgál magyarázatul, ahol az áll, hogy Jahve lerakta az új templom alapját. De Zak 4,7 is felhozható érvül: „Mi vagy te, nagy hegy? Zerubbábel előtt síksággá változol. Ledönti az oromkövet s közben ezt fogják harsogni: Rajta, rajta, nagy kő!” A nagy hegyből, feltehetően a régi Templom romhalmazából Zerubbábel a ’fő követ’ veszi el, amely lehet a kezdő- és a végpont, tehát az alap is, a záró~ is. – 2. Lk 20,18 a Zsolt 118,22-höz (az elvetett és kiválasztott ~) még egy másik fenyegetést is hozzákapcsol, amely a ~ képét Dán 2,31–45 szellemében fejleszti tovább: aki ~nek ütközik, ráesik, az elpusztul, és az utolsó ítéletkor Krisztus összeűzza. A botlás köve (Róm 9,32 kk.; 1Pét 2,8; vö. Lk 2,34) Iz 8,14 nyomán szintén fenyegetés; a hit dönti el, hogy Krisztus, a ~ valakinek az üdvösségére lesz-e v. a kárhozátára. – 3. 1Kor 10,4: a ~ (= szikla), amelyből víz fakadt a Hórebbe, a továbbélő Krisztus képe. Tárgyilag rokon vele Jézus felszólítása: „Aki szomjazik, jöjjön hozzám és igyék” (Jn 7,33 kk.). A szt. sziklával szemben, amely a világot ellátja vízzel (Ez 47,1.12; Zak 13,1; 14,8: itt az a szikla, amelyen a Templom épült), Jézus a szomjazókat, azokat, akik hisznek, élő vízzel itatja (Jn 7,38a: a gör. szöveg szerint; vö. 4,10 kk.). → szikla.

kölcsönzés: Az Izr. népéből valóknak → kamatot nem kérve kölcsönadni az ÓSz-ben is (Kiv 22,24; 23,21; Lev 25,37; MTörv 15,8; 23,20; Sir 29,2), az ÚSz-ben is (Mt 5,42; Lk 6,34; 11,5) a felebaráti szeretet jele; az ÓSz-ben csak idegenektől volt szabad kamatot kérni (MTörv 23,21). Biztosítékul → zálog v. kezes (→ kezesség) szolgált. Ha a kölcsönadott holmi veszendőbe ment, az adósnak meg kellett térítenie (Kiv 22,13). MTörv 28,12: kölcsönt adni, kölcsönre nem szorulni Jahve áldásának számított; Sir 29,7: „Sokan nem adnak kölcsön, de nem gonoszságból, hanem mert irtóznak a viszálytól”; 8,12: „Ne adj kölcsön annak, aki nálad hatalmasabb.” Ugyanakkor 21,8: „Aki idegen pénzen építi a házat, a saját sírjához hordja a követ.” A 29,4–6: a mielőbbi visszafizetésre figyelmeztet.

köles: afrikai eredetű gabonaféle, amelyet Palesztinában és Babilóniában is ismertek. Ez 4,9: olcsó gabonaféle, amelyet keverve kenyérsütésre is felhasználtak, de inkább takarmányul szolgált. Csak kis területen termesztették.

kömény: fűszernövény. Iz 28,25.27: a földműves – miután elegyengette a talajt – ~t, kaprot stb. szór a földbe; a ~t bottal verik ki. Mt 23,23: tizedet adtak belőle, mint a → kaporból, → mentából is.

köntös: → öltözet.

könyök: → hossz mérték.

könyörület: → irgalmasság.

könyv: 1. → könyvtekercs. – 2. égi, mennyei ~ek. Az a gondolat, hogy az égben Isten tervei és az emberek tettei fel vannak jegyezve egy ~ben a szemiták körében igen elterjedt antropomorfizmus volt. Mivel az írásban rögzített tettek és elhatározások megmásíthatatlanul és teljes egészükben megőrződnek, ez a kép nagyon alkalmas volt annak megvilágítására, hogy Isten kormányozza a világmindenséget, és semmi sem kerül el a figyelmét. – A) Isten

határozatainak ~e. Hénok beszél mennyei táblákról (Hénok [etióp] 81,1 kk.; 93,1 kk.; 106,19; 107,1), amelyeken az emberiség történelme előre felírva áll. Formájuk szempontjából ezek a táblák összevethetők a Babilóniából ismert ún. „sorstáblák”-kal, amelyeken Marduk évről évre meghatározza az egyének és a közösség sorsát. Ehhez az elképzeléshez kapcsolódik a Zsolt 139,16; Jer 22,30; Ez 2,9 kk.; Dán 10,20; Jel 5,1 kk.; 10,2 kk. A babilóniai „sorskönyvek”-től eltérően ezek az égi ~ek nem meghatározzák mindenek sorsát, hanem az Isten mindenhatóságát fejezik ki, aki ura a tört.-nek. A Jel-ben a ~tekercs átadásával a megdicsőült Bárány (= az Úr) kap meghatalmazást arra, hogy Istennek a világot illető elhatározásait végbevigye. – B) Az → élet könyve. – C) Zsolt 109,14; Iz 65,6; Mal 3,16: az égben – emlékeztető ~ekbe – feljegyzik az emberek tetteit. Nehemiás kéri Istent, hogy jó tetteit ne feledje el, azaz ne húzza ki a ~ből (Neh 13,14; vö. 5,19); hasonló kérések Babel királyainak okleveleiből is kimutathatók. Ezzel szemben Zsolt 51,3: „töröld el gonoszágomat”. Isten az „emlékeztető könyvek” alapján ítél (Dán 7,10; Jel 20,12). Az apokrif apokaliptikai irodalomban és a rabbinista írásokban szintén találkozunk hasonló gondolatokkal (vö. Jub 30,23; 39,6 stb.). – 3. szent ~ek: → Biblia, → Szentírás.

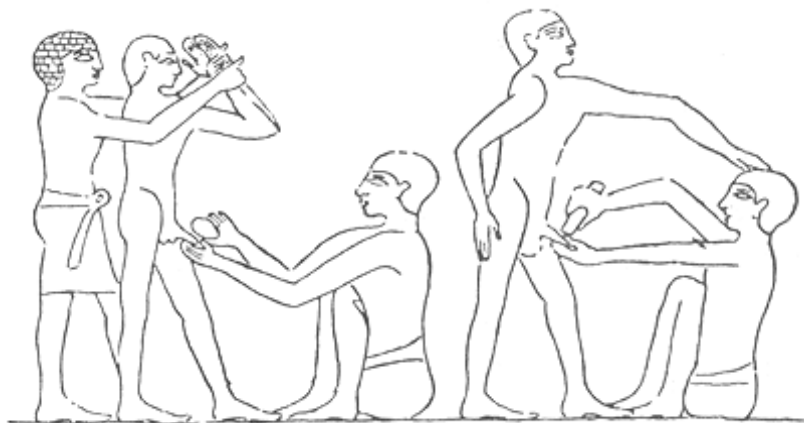
könyvtár: A 2Mak 2,13 szerint Nehemiás létesített egy ~at, ahol összegyűjtötte a királyok és próf.-k könyveit, Dávid írásait, a királyok adományleveleit; ugyanígy járhatott el Makkabeus Júdás is (2,14). Vsz. templomi ~ra kell gondolnunk. Föníciai területen, → Ugaritban (Rász-Samra) felszínre került egy hatalmas templomi ~. Mezopotámiában Ur 3. dinasztíája korától (a Kr. e. 3. évezred vége) ismeretesek ~ak. Megkülönböztethetők: templomi, iskolai és királyi ~ak. Azok az agyagtáblák (→ sumerok), amelyek az amerikaiak által Nippurban végzett ásatások (1889–1900) során felszínre kerültek, nem templomi ~darabjai, mint először hitték, hanem a papi írnokok negyedéből származnak. Ugyanígy Asszur templomi ~nak vélt gyűjteménye is, amelyre a német régészek bukkantak rá (1904/1905), és amelynek létrehozója I. Tiglat-Pilleszer (ur. Kr. e. 1115–1076) lehetett, inkább → levéltár, semmint ~ (a sumer ’agyagtáblaház’ elnevezés éppúgy vonatkozhat levéltárra, mint ~ra). Az ókori K jellegzetes ~át Asszurbanipál asszír király (ur. Kr. e. 668–631?) ~a képviseli, amelyet Ninivében tártak fel (1853); ez mintegy 8–10 000 agyagtáblát ölelhetett fel: leveleket, szerződéseket, épületek feliratait, szótárakat, grammatikákat, asztrológiai, történelmi, földrajzi, jogi és irodalmi szövegeket, köztük a Gilgames-eposzt és az Enúma elist, a babilóniai teremtéseposzt. Ugyanakkor → Alalahban felszínre került egy királyi, → Háránban pedig egy magán~. A → Kumránban talált tekercsek szintén nagy ~at képviselnek.

könyvtekercs: papirusztekercs, amely az ókorban írásmű rögzítésére szolgált. A Biblia papirusz- v. pergamenlapokra írt részeit a kv.-nyomtatás feltalálásáig, ill. elterjedéséig → Kódexszé fűzték (különösen, ha pergamenlapokra volt írva), v. ~csé varrták össze (főleg, amikor papiruszra volt írva), majd összegöngyölték (Iz 34,4; Zak 5,1 kk.; Zsolt 40,8). A héb. séfer (= könyv, a ’felsorol, elbeszél’ értelmű igéből) különféle szentírási részekre vonatkozott. A gör. ~ általában (9–10 m hosszú és kb. 25 cm magas volt. Egy ekkora ~ magában foglalhatott pl. egy egész ev.-ot, többet azonban nem, így feltehető, hogy a különféle ev.-ok először egymástól függetlenül forogtak a keresztények kezén. A terjedelmes ~eket a rabbinista időben a két végén egy-egy botra tekerték, a ~ vége balra esett. Amikor a hasábokban írt (Jer 36,23) szöveget jobbról balra olvasni kezdték (Lk 4,17: a ~et kitekerni), a már elolvasottakat a jobb oldali botra tekerték (4,20: a ~et összetekerni); így mindig látható volt egy hasáb az Írásból. A ~nek mindebből következően mindig csak az egyik oldalára írtak; a mindkét oldalon (kívül is, belül is) teleírt ~ elég különös lehetett (Ez 2,9 kk.; Jel 5,1). Olykor le is pecsételték a ~eket (Iz 29,11; Dán 12,4; Jel 5,1). A → Tóra felolvasására még a mai zsinagógákban is használnak ~et. – A Kr. u. 6. sz.-tól a héb. → kánon 5 kv.-ét (Én, Rut, Siral, Préd, Eszt; csak a Kr. u. 12. sz.-tól ez a sorrend) → Megillot néven összefoglalták egy ~en; de par excellence megilla az Eszt-tekercs. → Eszter könyve, → Kumrán.

kőoszlop: A héb. megfelelő (masszebah) általában arra vonatkozik, amit felállítottak és egyenesen áll (pl. egy fa gyöktörzse, törzsöke, Iz 6,13), de főleg kőből való → oszlopot, emlékoszlopot (2Sám 18,18: Absalomnak állított emlékkő), síremlékül szolgáló oszlopot (Ter 35,20: Ráchelnek), obeliszket (vö. Jer 43,13 és talán Iz 19,19 is), határkövet (Ter 31,45.51 kk.) jelöl. A masszéba mint ilyen lehet emlékkő (28,18; 35,14; Józs 4,3; 24,26) v. fogadalmi kő, tartozhat oltárhoz, de szolgálhat → oltárul is (az ősatyák korában; Kiv 24,4; MTörv; Ter 27,3), sőt a férfiistenséget is jelképezheti. Ez utóbbi ~okat azonban, minthogy pogány szokás maradványai voltak, határozottan elítélték az ÓSz szerzői (MTörv 16,22; 2Kir 17,10; 23,14), különösen a próf.-k; a kultikus visszaélés kánaáni eredetű lehetett (Kiv 23,24; 34,13; MTörv 12,3), és emiatt egyébként „ártatlan” köveket is elítéltek és elmozdítottak helyükről (Kiv 34,13; MTörv 16,22). Hogy ezek a kultikus ~ok milyen formájúak voltak, az a Bibliából nem derül ki; minthogy azonban Kánaánban dívott a termékenység kultusza, nem lehetetlen, hogy phalluszt faragtak ki kőből. Nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy vajon Izr. fiainak oltárán a szarv eredetileg nem masszébát ábrázolt-e, és hogy az ásatások során felszínre került felállított ~ok vajon kultikus v. profán célokra szolgáltak-e. Ismertek a Gézerben, Szichemben, Megiddóban, Hacorban, Aradban és Bet-Seánban talált ~ok.

körülmetelés: A ~ szokását vsz. az egyiptomiaktól vették át Izr. fiai, akiknél már az óbirodalomban el volt terjedve (→ mumifikálás); a → filiszteusok körében ismeretlen volt (1Sám 14,6). Az indogermán népeken kívül a mongolok sem ismerik, ugyanakkor Afrika, Amerika és Ausztrália primitív törzsei körében elterjedt szokás. A babilóniaiakat és az asszírokat illetően nincsenek megbízható adataink. Jer 9,25 kk. és Ez 32,22–32 felsorol néhány népet a ~sel kapcsolatban. Izr.-ben a szokás ősiségére utal, hogy éles követ használtak a ~hez (Kiv 4,25; Józs 5,2). Némely népnél a fiúkon kívül a lányokat is körülmetélik; Izr. fiai körében csak a fiúkra korlátozódott a ~. Az incisiótól (az előbőr egyszerű bevágása) eltérően a circumcisio (a legtöbb népnél ez terjedt el, így Izr. fiai körében is) a makkot fedő előbőr teljes eltávolítása. A szokást orvosi v. higiéniai szempontok nem magyarázzák kielégítően, ha belejátszottak is a szokás elterjedésébe; a ~ voltaképpen a serdülők rítusa, egyfajta felavatási ceremónia, a férfivá érés kinyilvánításának formája. Legtöbbször serdülőkorban kerül rá sor. Hogy Izr.-ben eredetileg mi volt a ~ értelme, arról a hagyomány nem nyújt világos képet (Ter 17,23–27; Kiv 4,25: → vérvölegény); (Józs 5,2–10), de már korán a → szövetség (ApCsel 7,8), a Jahvéhoz (már Kiv 4,25 is így értelmezi) v. az izr. kultikus közösséghez tartozás (12,48; Róm 4,11: a hitbeli → megigazulás pecsétje) jele; mint ilyen egyszersmind emlékeztető jel is a szövetségből adódó kötelezettségekre (MTörv 30,6; Jer 4,4; Ez 44,7; Róm 4,11; Gal 5,3); ugyanakkor a többi népektől, elsősorban a filiszteusoktól való elkülönülésnek is a jele (Bír 14,3; 1Sám 14,6; 2Sám 1,20 stb.). Innen érthető, hogy a szokás bevezetését Ábrahámnak (Róm 4,9: a körülmetélt) tulajdonították (Ter 17,9–14). Azok a helyek, ahol számolni lehet a papi törv.-hozás hatásával, így a 17,12; Lev 12,3 a → születés utáni 8. Napra teszik a ~t (vö. Fil 3,5). Jn 7,22 szerint szombaton is el lehetett végezni. Az ÓSz és az ÚSz szétszórta található megjegyzéseiből arra lehet következtetni, hogy a ~t a családapa végezte (később az ún. mohel feladata lett); legalábbis az úsz-i időben a ~hez hozzátartozott a → névadás is (Lk 1,59); az előírásokat aprólékosan igyekeztek megtartani. IV. Antiokhosz Epiphanész halálbüntetés terhe alatt megtiltotta a ~t (1Mak 1,48.60; 2Mak 6,10); hellenista zsidók ez időben művi úton pótolatták előbőrüket (vö. 1Mak 1,15; vö. 1Kor 7,18). – A 'körülmetéletlen' már az ÓSz-ben átvitt értelmet kapott. Így szó van az ÓSz-ben körülmetéletlen (= hasznavehetetlen) gyümölcsfákról (Lev 19,23), körülmetéletlen ajkáról (= gyatra, ügyefogyott beszédkésztségről: Kiv 6,12.30), körülmetéletlen fülről (Jer 6,10), szívről (Lev 26,41; Ez 44,9; Jer 9,26; ApCsel 7,51), sőt körülmetéletlen (= bűnös) testről (Ez 44,9; Kol 2,13), előbőréről is. Ugyanígy olvashatunk a gyümölcsfák előbőréről (Lev 19,23), továbbá a szív előbőréről, amelyet el kell távolítani (Jer 4,4), a szív ~éről (MTörv 10,16; 30,6; Róm

2,29: „nem betű szerint, hanem lélek szerint”), innen érthető a Kol 2,11: „benne (= Krisztusban) vagytok körülmetélve, nem kézzel, hanem az érzékies test levetésével, a krisztusi körülmetéléssel”. Pál szerint a Krisztusban (akit szintén körülmetéltek; Lk 2,21) való hittel a ~ értelmét vesztette, túlhaladott lett (Gal 5,6; 6,15; Kol 2,11); Pál szenvedélyesen szembeszállt azokkal, akik a pogányságból megtért keresztényekre rá akarták kényszeríteni a ~t (Róm 4,12; Gal 2,3; 5,6; 6,15; Kol 2,11); az → apostoli zsinat elfogadta nézeteit (ApCsel 15,1–20; Gal 22; Róm 4,12).

114. A körülmetélés egyiptomi ábrázolása egy Szakkara melletti sírból az Óbirodalom idejéből

kőszáli kecske, vadkecske: A MTörv 14,5 szerint a tiszta állatok közé tartozott. A Palesztinában honos fajta, amely főleg a Holt-tenger környékén a szirteken élt (vö. 1Sám 24,3; Zsolt 104,18) világosabb, mint az Alpokban élő, a szarva is másképpen csavarodik. Jób 39,1: szégyenlős állat; Péld 5,19: a bájos → zerge az ifjúkori feleség képe.

köszöntés: A héb.-ben legtöbbször az 'áld' jelentésű (berek) igével fejezték ki; a ~ jótékony hatással volt arra, akit illetett, de csak akkor, ha az illető méltó volt rá (ez a felfogás még az ÚSz-ben is tükröződik; vö. Mt 10,13). Ebből következően valakit nem köszönteni egyértelmű volt az illető megátkozásával (→ áldás, → átok). Az ÚSz-ben a köszönt igének nem a héb. berek felel meg, hanem az eredeti gör. aszpazesztai ige, amelynek eredeti jelentése 'átkarol, megölel'. – K-en a ~nek több formája van; ezek némelyike számunkra szokatlan, sőt érthetetlen. A ~ legegyszerűbb formája a felállás (Lev 19,32; Jób 29,8) v. a leszállás a hátasállatról (Ter 24,64–65; 1Sám 25,23), ill. a köszöntendő személy elé sietés (Ter 18,3). Ünnepeles ~ül úgy borulnak a földre, hogy a homlokuk a földet érje; ezt olykor többször is megismétlik (33,3; 1Sám 20,41). A térdhajtás is szokásos módja a ~nek (Mt 27,29). Próf.-nak v. Isten emberének mint természetfölötti lénynek átkarolták a lábát (2Kir 4,27; vö. Mt 28,9). A → csók szülők és gyermekek (1Kir 19,20; Lk 15,20), közeli rokonok (Ter 29,11; Rut 1,14) és jó barátok (Kiv 4,27) között volt szokásban ~ül és búcsúvételkor. Bizonyos körülmények közt a csók az udvari szertartásnak is lehetett tartozéka. A férfiak egymás szakállát is megfogták ~ül (2Sám 20,9). – A köszöntőformulák áldások: Békesség e háznak (Lk 10,5), Az Úr legyen veled! (Bír 6,12; vö. Rut 2,4). Erre a válasz: Áldjon meg az Úr! (Rut 2,4). Egy hosszabb formula: Az Úr áldása szálljon rátok v. legyen rajtatok! Erre a válasz: Megáldalak az Úr nevében! (vö. Zsolt 129,8). Minthogy áldás volt, a ~t sokra becsülték; a ~ elmulasztásának mentségéül csak igen nagy sietség szolgált, v. valamely sürgős teendő egy próf., ill. az ev. szolgálatában (2Kir 4,29; Lk 10,4). Jézus tanítványainak kifejezetten meghagyta a ~t, ha egy házba belépnek (Mt 10,12; Lk 10,5). Az ap.-ok tehát köszöntötték a hívőket megérkezésükkor (ApCsel 18,22; 21,7.19), és el is búcsúztak tőlük, amikor továbbmentek (20,1; 21,6); leveleikben többféle formulával találkozunk. Jézus megrótt a

farizeusokat, amiért elvárták, hogy a nyilvános tereken köszöntsék őket, azaz méltóságuk kiemelésére előre köszönjenek nekik.

kőtáblák: 2 kőlap, amelyre a Sinai-hegyen Isten ujja írta a szövetség törvényét (→ Tízparancsolat, Kiv 31,18: bizonyosság táblája; 32,15; 34,28; MTörv 9,17; 2Krón 5,10). A szövetség megkötése után a szövetség ládájában őrizték (MTörv 10,1–5), de a babiloni fogság után már nem tudnak róla.

kötény: → öltözet.

kövére: → hāj.

követés: Főleg a gör. akoluthein 'követni, utána menni' és a mimesztai 'példáját követni, utánózni' szavak jelölte fogalmat értjük rajta. – 1. Az ÓSz-ben (vö. Oz, Jer, deuteronomikus iskola) az akoluthein szó elsősorban 'idegen isteneket követni, hozzájuk pártolni, nekik szolgálni, nyomukba szegődni' értelemben használatos (vö. MTörv 4,3; 6,14; Bír 2,12; 1Kir 21,26; Jer 7,9 stb.). Emiatt a kultikus eltévelyedéssel való kapcsolata miatt Jahve hűséges szolgálatára csak ritkán utaltak e kifejezéssel az ÓSz szerzői (MTörv 1,36; az eredetiben; 1Kir 14,8; 18,21; 2Kir 23,3; Jer 2,2), inkább 'a Jahve útján járni' kifejezéssel éltek helyette. De azért Isten ~ének gondolata fellelhető az ÓSz-ben: a jámbor izr. elsősorban akkor követi Istent, ha hűségesen megtartja a szövetséget és irgalommal van testvérei iránt, megsegítésükre is készen állva; az igazság és a szentség követelménye a szentségre való meghívásban gyökerezik (Lev 11,44). Némely rabbinista szövegben a moralizáló imitatio Dei gondolat is előtérbe kerül (ezekben a szövegekben a mester, a tanítvány és a követés korrelatív fogalmak); ugyanakkor néhány apokrif irat is ajánlja bizonyos isteni tulajdonságok és példák ~ét. – Az ÚSz-re nézve → Krisztus követése.

közbenjáró: Az ÓSz-ben a népből kiemelt egyetlen → közvetítő és szószóló Isten színe előtt; nem tartozott bele a „mi”-be; imádsága szenvedélyes küzdelem az Istennel, közvetlenül kieszközli a bűnösnek a bocsánatot, a baba jutottnak a segítséget. A régebbi idők ~i: Ábrahám (Ter 18,22–32), a szövetség közvetítői (Mózes: Kiv 17,11 kk.; 32,10–23; 33,11–17; 34,9; Szám 11,2; MTörv 9,12–29; József: József 7,6–9; Sámuel: 1Sám 7,5–9; 12,19–23; vö. Ez 15,1; a király: 1Kir 8,22–53), a próf.-k (1Kir 17,20 kk.; 2Kir 4,18–35; Jer 37,4; 42,1–4; Ám 7,2.5). Mintegy Hiszkija korától a ~ az előimádkozó szerepét tölti be, aki a mi névmást használva a nép tagjai közé számítja magát; imájának kötött a formája, és nincs közvetlen szabadító hatása (Ezd 9,6–15; Neh 1,5–11; Tób 3,2–6; Eszt 14,3–19; Jud 9; Zsolt 51,20; 122,6–9; Bér 1,15–3,8; Dán 9,3–21). Ezért égi ~kat keresnek, akik közelebb állnak Istenhez, mint az élő emberek (Isten trónja elé került igazak: 2Mak 15,12 kk.; angyal: Jób 33,23–26; Zak 1,12). 1Sám 12,23 és Ez 13,5; 22,30: a közbenjárás Isten emberének és a próf.-nak kötelessége; Jer 27,18: az igaz ismertetőjegye: A ~ próf. Isten büntető ítéletének v. valamely – a népet, ill. bizonyos embereket közvetlenül fenyegető – veszedelemnek az elhárítására törekszik. A közbenjárás feltétele a ~ → szolidaritása a bűnösökkel v. bajban lévőkkel, ill. a bűnbánat, mely nélkül Isten még nagy emberei, szolgálói közbenjárását is elutasítja (7,16; 11,14; 14,11; 15,1). 2Mak 12,42–45: közbenjárás a halottakért. – II. Az ÚSz-ben Jézus Krisztus az egyetlen közvetítő Isten és az emberek között (1Tim 2,5), aki nem a bűnösök közül való, így nem kell soha úgy imádkoznia, hogy mi. Kéri az Atyát, erősítse meg Pétert hitében (Lk 22,31 kk.), hogy tanítványai egy legyenek a szeretetben (Jn 17); sőt a kereszten még ellenségeiért is közbenjár (Lk 23,34). A megdicsőült Krisztus arra kéri az Atyát, hogy küldje el a tanítványoknak a Szentlelket (Jn 14,16), és közbenjár értünk az Atyánál (Róm 8,34), mint a főpapunk (Zsid 7,25). 1Jn 2,1: Ő a tanítványok szószólója az Atyánál (Paraklétosz, → Vigasztaló; vö. Mt 10,32 kk.; Lk 12,8 kk.). A Róm 8,26 szerint a Szentlélek is – és szószóló, aki gyöngeségünkben segítségünkre siet. Az egyetlen közvetítőre, Jézus Krisztusra hivatkozva az ap.-ok és munkatársaik is közbenjárnak a hívőkért (1,4; Ef 1,16 kk.; 3,16–20; 1Tesz 1,2;

2Tesz 3,5.16 és 2Tim 1,3); ugyanígy imádkoznak viszont a hívők is az ap.-okért és az előjárókért (ApCsel 12,5.12; Róm 15,30). A keresztények ~ imája enyhületet jelent a szenvedőknek (Jak 5,14 kk.). Jézus parancsa (Mt 5,44) és példája (Lk 23,34) szerint a tanítványok is imádkoznak üldözőikért (ApCsel 7,60).

közösség: 1. → Egyház. – 2. az ÚSz-ben a Krisztussal való életközösség a végső időben (Mt 24,51 kk.; Lk 10,42; Jn 13,8; Kol 1,12; Jel 20,6; 21,8; 22,19). Az ismételten előforduló metokhé a. m. részesedés a közös dolgokban, a koinonia pedig a. m. részesedés a közös tevékenységben. Ez utóbbinak 'életközösség' jelentése is van (pl. 2Kor 3,1.14; 6,4). Volt olyan vélemény, hogy Pálnál a ~ fogalom sajátos vallási tartalmat kapott, de ez nem állítható komolyan: a kifejezések annyira körülhatárolatlanok, hogy Pál néhány kivételt nem tekintve indítatva érezte magát közelebbi meghatározásukra. A mélyebb vallási értelem ezeken a közelebbi meghatározásokon alapszik, nem maguk a kifejezések hordozzák. A keresztények részesei az ev.-nak (Fil 1,5), a Szentléleknek (2Kor 13,13: itt nem Szentlélek létrehozta ~ről van szó), és a megdicsőült Krisztussal való ~re kaptak meghívást (1Kor 1,9; vö. 1Tesz 4,17), arra, hogy részük legyen az üdvösség javaiban az ev. hirdetése jutalmául (1Kor 9,23), azzal a feltétellel, hogy a Krisztussal való feltámadást, valamint az örök dicsőségben vele való együttélést és uralkodást szenvedésnek, meghalásnak és eltemetésnek kell megelőznie (Róm 6,4–8; 8,17; 2Kor 7,3; Ef 2,5 kk.; Kol 2,12 kk.; 2Tim 2,12). A dicsőségben való részesedés tehát feltételezi az Úr szenvedésében való részesedést (Fil 3,10; 1Pét 4,13; vö. 2Kor 1,5.7; Kol 1,24; 1Pét 5,1). 1Kor 10,16–21: az Eucharisztiaának áldozati lakomaként való leírása és a zsidó, valamint a pogány áldozati lakomával való egybevetése során a koinonia elsősorban szintén részesedésre utal: a keresztények a kenyér és bor révén, amelyet esznek és isznak, Krisztus feláldozott testében és kiontott vérében részesednek (11,24.27.29). Az áldozati lakoma ~et teremt a bálványokkal is (11,21; vö. Iz 44,11; Oz 4,17), az oltárral is. Érdemes felfigyelni rá, hogy Pál a 2. helyen nem Istennel való ~et említ, mert ez a kifejezés ellenkezett volna a zsidók Istentől alkotott fogalmával (transzcendencia). Ennek ellenére a metafora az Istennel való egyesülés gondolatát foglalja magában, ha Pál nem közvetlenül, hanem közvetve (oltár) fejezi is ki. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy a hellenista áldozati misztika nem hatott Pálra. A hívők ~ének gondolata (2Kor 11,17) a zsidó felfogáson alapul, amely szerint az egy asztalnál ülők mindnyájan összetartoznak, ~et alkotnak (vö. Sir 6,10). 1Kor 10: itt sem helyénvaló a részesedés fogalmát túl szűken értelmezni. A hitben való (Filem 14.17) és az ugyanazon lelki javakban való részesedés lelki ~et teremtett a keresztények között (Fil 2,1), amely elsősorban javaik megosztásában és kicserélésében öltött testet. Ha a pogánykeresztények részesedhetnek a jeruzsálemi anyaegyh. lelki javaiban (Róm 15,27), akkor szükségében is ~et kellett vele vállalniuk, tevékeny módon (Róm 12,13; vö. Fil 4,14 kk.; Zsid 10,30), az adás és kapás törv.-e értelmében (Fil 4,15) jótékonykodva (Gal 6,6; Zsid 13,16); a koinonia tehát az utóbbi helyeken már nem 'részesedni', hanem 'részesíteni'. Az adásra, megosztásra való készség pl. a jeruzsálemi egyh. javára való gyűjtésben nyilatkozott meg (2Kor 8,4; 9,13; vö. 1Kor 16; Gal 2,10). A koinonia az ÚSz-ben csak 2 helyen szerepel önállóan: a 2,9 egyszerűen 'egyetértés' értelemben él vele, az ApCsel 2,42-ben (vö. 2,44) pedig a közös életet, egyebek közt a vagyonközösséget kell rajta érteni. Még János evangélista is, aki gyakran szól a híveknek Krisztussal és az Atyával való bensőséges kapcsolatáról, valamint a hívek egymással való ~éről, a koinonia szót hozzátvetőleges értelmében (1Jn 1,3.6 kk.) használja, és éppen ezért jelzővel teszi határozottabb értelművé.

közösségi áldozat: → hálaáldozat.

közösségvállalás: → szolidaritás.

közvetítő: a vallástört.-ben közbülső lény az istenség és a világ v. az ember között, akinek révén az ember kapcsolatba léphet az istenséggel. Minden olyan vallás ismeri a ~t, amelyben az istenség személyes létező. A ~ maga lehet: – a) személy, aki v. az istenek világához

tartozik (pl. az istenség küldötte, közbenjáró és üdvözítő), v. ember (pl. Isten embere, próf., király), – b) félig személyes lény, sőt teljesen személytelen is (pl. az Amesha-Spenta a párszizmusban, a Logosz Philónál, az ún. hiposztázisok, vagyis félig önállónak tekintett, félig valamely magasabb rendű istenség megnyilatkozási formájának felfogott isteni lények, amelyek az illető istenségnek valamelyik tulajdonságát v. működését képviselik, mint Mesaru, Nigzida, Maat, azaz az isteni igazságosság Babilóniában, a sumerok földjén és Egyiptomban, továbbá az eónok és emanációk a gnoszticizmusban). – I. Az ÓSz-ben, amely konkrét, sőt antropomorf módon állítja előlénk a természet és az ember életébe belenyúló személyes Istent, csak kevés helyen találunk utalást ~re (vö. 1Sám 2,25; Jób 9,33; 16,21). Az Isten világához tartozó ~k, akik ezért Isten fiai, az → angyalok, Jahve küldöttei (pl. Ter 28,13; 24,40; Kiv 14,19; 23,20; Szám 20,16; vö. 1Kir 22,19; Jób 1,6; 2,1; 38,7), főleg az Úr (= Jahve) angyala (pl. Ter 16,10; 22,11.15; Bír 2,1; 6,11 kk.; Zak 3,1 kk.) v. → Isten angyala (pl. Ter 21,17; 31,11; Bír 13,6), aki úgy beszél és cselekszik, mintha maga Jahve volna, Azok, akik az isteni tulajdonságok v. hatások pusztá megismerését helytelenül hiposztázisnak fogják fel, a → bölcsességet, a lelket (→ Isten lelke) és az Isten szavát, az Igét kozmológiai és szoteriológiai ~ként értelmezik. – Emberi ~k a próféták, akik Isten szavát tolmácsolják, mintegy Jahve szája szerepét töltik be, (Jer 15,19; vö. Kiv 4,16), az Isten szavát hirdetik. Így az újabb felfogás szerint elsősorban Mózes, aki Jahve törv.-ét közvetítette (19,3 kk.; 20,21; 34,1.29; MTörv 5,5); csak ő közeledhetett Jahvéhoz (Kiv 19,19 kk.; 20,21; 34,3; MTörv 5,23–27) és beszélhetett vele szemtől szemben (Kiv 33,11; MTörv 34,10). Kikönyörögte bűnös népe számára a kegyelmet (Kiv 32,11–14.31 kk.; 33,12–17; MTörv 9,9–21), és lecsillapította Jahve haragját. → Isten szolgája is ~ként áll nemcsak Jahve és Izr., hanem Jahve és minden nép között; ő Izr. Megváltója és Jahvéval egy új szövetségnek a létrehozója (Iz 42,6; 49,5 kk.), a népek világossága (49,6), az igazság hirdetője (42,1); az ő szenvedése szerez kiengesztelődést s megigazulást sokaknak (53,2–12). – II. Az ÚSz a gör. mesztész 'döntőbíró' ('választott bíró', 'kezes, közvetítő') szót ritkán használja (Gal 3,19 kk.; 1Tim 2,5; Zsid 8,6; 9,15; 12,24), a mesztitenein pedig csak 1-szer fordul elő benne (6,17); jelentése mindig '~', és a Gal 3,19 (Mózes) és 3,20 kivételével Krisztusra utal. – A szinoptikusok Jézust tekintélyes (Mt 7,28 kk.; Mk 1,22), a törv.-nek (Mt 5,21–48; Mk 10,1–12) és a szombatnak (2,27) fölötté álló próf.-ként állítják előlénk. Tudatában van, hogy neki kell teljesítenie az Isten szolgájának feladatát (Lk 4,18–21; 7,22); mint Isten szolgáját Isten küldte, hogy szolgáljon és váltságul adja életét mindenkiért (Mk 10,45 vö. Iz 53,10). Hirdeti és megvalósítja az Isten országát, amely az Ő működésében már megnyilatkozik (Mt 12,28); vérében létrehozza az új szövetséget (26,28; Lk 22,20; 1Kor 11,25), amely az Isten és az ember között a kapcsolatnak egy új formáját jelenti. Ezért kívánja meg a teljes odaadást tanítványaitól és személye hűséges követését (Mt 10,37; vö. Lk 9,62), valamint a tökéletes önmegtagadást (Mk 8,35; 10,29 kk.) – ettől függ az örök üdvösség (Mt 10,32 kk.; Mk 8,38). Tudja, hogy Ő a Fiú, akinek az Atya mindent átadott, s aki egyedül ismeri és nyilatkoztatja ki az Atyát (Mt 10,22; 11,27). Jézus tehát egyértelműen a kinyilatkoztatás és az üdvösség ~je. – Jézusnak erre a magáról adott tanúságtételére hivatkozott Jeruzsálemben az ősegyh., amikor Jézus ~i szerepében való hitét megvallotta. Általa adta Isten a békéről szóló tanítást (ApCsel 10,36), egyedül benne van üdvösség (vö. 1Pét 3,18). Nem adatott az embereknek más név a Jézusén kívül, amely által üdvözülhetnének (ApCsel 4,11 kk.); Ő az élet (3,15) és az üdvösség (5,31) szerzője, a Megváltó. Isten jobbjá felemelte (2,33; 5,31; 7,55), a mennyben ott áll az Isten jobbján és közbenjár övéért (7,55 kk.); adja a Szentlelket (2,33) és a bűnbocsánatot (5,31; 10,43), s mint minden ember bírása jön el újra (10,42). Aki meg akar menekülni, az keresztkedjék meg Jézus nevére (2,38). – Pál ap. az ősegyh. gondolatait rendszerezte és továbbfejlesztette. Krisztus halála révén az emberiség kiszabadult a Sátán és a test szolgaságából, és békességre jutott Istennel: Isten Krisztusban kiengesztelődött, általa mindeneket kibékített magával (2Kor 5,18; Kol 1,20). Krisztus által árasztja ki Isten a

Szentlelket (Tit 3,6) és valósítja meg az üdvösséget (Róm 5,9 kk.; 1Kor 15,57); Krisztus által fog ítélni is (Róm 2,16). Akik a hit révén megigazultak, Jézus Krisztus által békében élnek Istennel és részük van a kegyelemben (5,1 kk.; vö. Ef 3,12). „Egy a közvetítő Isten és ember között, az ember Krisztus Jézus, aki váltságul adta magát mindenkiért” (1Tim 2,5). Krisztus nemcsak az üdvösség ~je, hanem mint Isten praexistens Fia ~ a mindenségben, az egész teremtett világban (1Kor 8,6; Kol 1,16; Zsid 1,2; ugyanígy Jn 1,3). A Zsid kiemeli Krisztus ~ szerepét a teremtésben (1,2), az új szövetség megvalósulásában (8,6; 9,15; 12,24), főpapi működésében (7) és tökéletes áldozatában (9,11–14). – Krisztus ~ szerepe a 4. ev. egyik főgondolata. Praeexistenciájában a → Logosz ~ a mindenség létrehozásában és az üdvösség megvalósításában (Jn 1,4). Az emberré lett Logosz az Isten ismeretének (1,18; 14,9), a kegyelemnek (1,14.16) és az örök életnek (3,16–18; vö. 5,24–26; 6,40 stb.) ~je, az egyetlen út az Atyához (14,6). Az egyetlen ~, mert egyedül az Ő személyében van együtt az istenség és az emberség; az idő kezdete előtt Isten (1,1), az időben emberré lett (1,14; vö. Róm 1,3; Gal 4,4). Isten emberré lett Fiának ~ szerepéből következik a 4. ev.-ban az → Emberfia cím értelme.

krajcár: → pénzérme.

Kreszcensz (lat. Crescens 'növekvő'): Pál munkatársa. A 2Tim 4,10: azt olvassuk róla, hogy Galáciába (v. némely kézirat szerint: Galliába) ment.

Kréta: sziget a Földközi-tenger K-i medencéjében. Hogy az ÓSz-ben → Kaftor ~t jelenti-e, nem lehet biztosan megállapítani. Ugyanakkor a → filiszteusokkal szoros kapcsolatban említett kereták (Ez 25,16; Szof 2,5) legalábbis közvetve ~ lakóinak lehetnek a leszármazottai (1Sám 30,14: a kereták Negebje nyilvánvalóan azt jelenti, hogy a filiszteusok földjétől D-re laktak). – ~ régészeti vizsgálata 1900 k. kezdődött, amikor az angol J. A. Evans feltárta Knosszoszt, és felszínre került Minósz palotája, valamint egy vázák, falfestmények és architektonikus formák által képviselt, addig ismeretlen, nagyon régi, nagyon fejlett kultúra. Később több más helységgel együtt Phaesztozt is vizsgálat tárgyává tették. Kiderült, hogy ~ kereskedelmi kapcsolatban állt az Égei-tenger mellékévei, a szír partokkal, de főleg Egyiptommal. Különösen III. Amenóphisz korának voltak jó értesülései ~ felől (helységneveket felsorakoztató listáján több ~i város szerepel). Egyiptomi tárgyakat találtak ~n, ~iakat Egyiptomban. Ezek segítségével időhöz lehetett kötni a ~i művelődés fejlődésének szakaszait. A 3 korszak: korai, középső és kései minósz kor. Közülük az elsőnek a kezdete kb. az 1. egyiptomi dinasztia (kb. Kr. e. 3000) korával, a második a 12. dinasztia (kb. Kr. e. 2000), a harmadik a 18. dinasztia idejével esik egybe. Művészetüket Görögország vette át és fejlesztette tovább, írásukat a főníciai szorította háttérbe. Knosszosz és Phaesztoz minden bizonnyal a 3. szakaszban élte virágkorát. – Kr. e. 1800–1200 között ~n háromféle írást használtak: a ~i hieroglifákat, a lineáris A és B írást. A lineáris A írás a ~i hieroglifákból keletkezett, a lineáris B írás eredetileg a lineáris A írás továbbfejlesztett változata. Mind a 3 írás csak nyílt szótagokat tartalmazó szótagírás. – A lineáris B írást, amelyet a Kr. e. 15. sz. végétől a 12. sz.-ig használtak, M. Ventris (1952) fejtette meg, s ekkor az is kiderült, hogy gör. nyelvű szöveg lejegyzésére szolgált. A lineáris A írást C. H. Gordon Ny-i szemitanak tartja. – A hellén és a róm. korban meglehetősen sok zsidó vándorolt ~ra (1Mak 15,23; ApCsel 2,11; Tit 1,10–14). Kr. e. 67: a róm. birodalom szenátori tartománya lett a sziget. Kr. e. 27: egyesítették egy másik szenátori tartománnyal, Cyrenaicával. A ~iak kitűnő íjászoknak számítottak (1Mak 10,67; 11,38). Egyébként nem volt jó hírük, ahogy Epimenidesz Tit 1,12 idézte hexameteréből is kiviláglik. Azért tartották őket hazugnak, mert azt állították, hogy Zeusz sírja náluk van. A valóságban ez az állítás félreértésen alapszik: Zeusz néven ~n egy gör.-ök előtti istenséget tiszteltek. Pál ap. első ízben róm. útján látogatott el ~ra (ApCsel 27,7–21); hogy Tituszt mikor hagyta Pál a szigeten (Tit 1,5), nem tudjuk. Az ApCsel ~i városként említi Fönixet (27,12), Kaloi Limeneszt (→ Jókikötő; 27,8) és Laszáját (27,8).

Kriszpusz (lat. crispus 'göndör'): a korintusi zsinagóga elöljárója volt. Egész házanépével megtért (ApCsel 18,8); maga Pál ap. keresztelte meg (1Kor 1,14).

krisztológiai levelek: → fogságban írt levelek.

Krisztus: a gör. Khrisztosz, és a lat. Christus, 'Felkent' magyar átírása. → Jézus Krisztus, →Messiás.

Krisztus eljövetele: → parúzia.

Krisztus felmagasztalása: Jézust az után a megaláztatás után, amit szenvedése és kereszthalála jelentett, az Isten jobbjára emelte. Ezt nem térbeli változásként kell elképzelnünk, hanem egy új létformába való átmenetnek kell tekinteni, amelynek jellemzői: a feltámadásban (→ Jézus Krisztus feltámadása) nyert örök élet és az a méltóság és dicsőség, amire az → Úr, a → Messiás (ApCsel 2,36) és az → Isten fia utal (Róm 1,4; Zsid 1,4 kk.). Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy ~ nem merül ki pusztán a → mennybemenetel eseményében; elsősorban olyan változásnak kell tekinteni, amely Jézusban ment végbe, amikor földi emberből átváltozott mennyeivé (1Kor 15,42–58). Mivel a mennyei ember a földön sem nem látható, sem nem hallható v. tapintható, a jelenségekből a mennybemenetel előtt egy sajátos közbülső állapotra lehet következtetni (vö. Jn 20,17). Az események a tanítványok hitét voltak hivatva erősíteni: abban, hogy Jézus él. Egy későbbi úsz-i hagyomány Jézus megdicsőülését előzetes létével (praeexistencia) hozta összefüggésbe, mégpedig a bölcsességre vonatkozó ósz-i tanításhoz kapcsolódva, amely már a teremtés előtt létezett, s része volt a teremtésben és az emberek megvilágosításában (1,1–4; Kol 1,15; Zsid 1,2 kk.). Jézus előzetes léte párhuzamban áll emberként való megjelenésének isteni dimenziójával, úgyhogy az ember Krisztusról elmondható: Isten általa teremtetett mindent (1Kol 1,15 kk.). Az előzetes lét gondolata azt a feltevést vonta maga után, hogy Jézus személyének létmódja három fázist tételez fel (Jn 17,5; Fil 2,6–11): az előzetes létet az Atya dicsőségében (→ Isten dicsősége); → Krisztus megalázkodását, a bűnös emberhez hasonlóvá válásban és a dicsőségbe visszatérést (2,6–11). E visszatéréskor az emberi természet is részesévé válik a mennyei dicsőségnek. Ebből következően ~ üdvösségtört.-i esemény. Az a változás, amely Isten emberré lett fiában végbement, amikor a kiüresítettség állapotából átment a dicsőség állapotába, egyszersmind átmenet a bűnnek való, önként vállalt közösség állapotából az Istennel való közösség állapotába, s mint ilyen a megváltás megvalósításának konkrét mozzanata. – A szinoptikusok hagyománya nem beszél előzetes létről, bár vsz., hogy feltételezi (pl. a Küriosz cím háttérében a Küriosz-Jáhve párhuzam rejlik). Mindamellet Jézus felléptét a szinoptikusok is a húsvéti események távlatába állítva szemlélték. A kiüresítés időszakát a leghatározottabban Pál fogalmazta meg, aki Jézus földi felléptének szinte semmi figyelmet nem szentel, csupán leszögezi: a földi lét az isteni dicsőség letétele és a halál engedelmes vállalása a világ bűnéért. Pálnál ~ (Fil 2,9; vö. ApCsel 2,33; 5,31) a kereszthalál másik nézőpontját jelenti. Jn szembeállításul arról beszél, hogy Jézus az Atyától jött (és rokon értelmű kifejezések: Jn 6,46; 8,42; 13,3 stb.) és visszatért az Atyához (13,1; 14,12; 16,5 stb.). De itt az Atyától való távolságot áttöri a vele való közösség (8,16.29; 10,38; 14,10.20 stb.), ami megnyilatkozik Jézus szavaiban és tetteiben, tehát a hívő szem megláthatja isteni dicsőségét. Jézusnak legnagyobb tette a kereszthalála, épp ezért isteni dicsősége is ebben nyilvánul meg leginkább: Jn épp a kereszthalálra vonatkoztatja a ~ kifejezést (3,14; 8,28; 12,32); ebbe az a gondolat is belejátszik, hogy a kereszthalál valójában győzelem, megdicsőülés, ami bevezeti a végleges megdicsőülést. Jn-ban az Atyához megy kitétel párhuzamban áll a mennyei szentélybe való belépéssel (Zsid); ebből a világból, ahol magára vállalta a bűnt és mindenben hasonlóvá vált testvéreihez (Zsid 2,17; 4,15), az Isten fia a maga feláldozásával belép a mennyei szentélybe, s ott ~ abban csúcsosodik ki, hogy az Atya jobbján betölti az örök főpap tisztét.

Krisztus feltámadása: → Jézus Krisztus feltámadása.

Krisztus követése: az ÚSz-ben a 'követni' jelentésű akoluthen igével szinte kivétel nélkül csak az ev.-okban találkozunk konkrét értelemben (vö. Mt 10,38; de ugyanígy Jel 4,4 is) annak a sajátos viszonynak a kifejezésére, amelyben a tanítványok a viator Krisztussal álltak. Krisztust követni a. m. szakítani az egész múlttal, mindent elhagyni (vö. Mt 4,18–22; 9,9 kk.; 19,21; Mk 10,28; Lk 9,61), és a hitben, valamint engedelmességet tanúsítva elfogadni az üdvösséget, ami Jézus Krisztusban van (Mt 19,16–30; Mk 10,28; Lk 9,59–62; Jn 8,12). Ez az üdvösség nem statikus természetű; növekvőben van, és függ attól a sorstól, amely Krisztusnak osztályrészül jut. Ezért ~ egyszersmind részesedés abban a hányatottságban és hontalanságban, amely az Ő földi létét jellemezte (Mt 8,19 kk.), de elsősorban (bármilyen nagy is a pillanatnyi biztonság: Mk 10,38; Jn 13,36 kk.) szenvedésében és szeretete legfőbb bizonyosságában, kereszthalálában (vö. Mt 16,24–27). Ezt a magyarázatot irodalmi szempontból támogatja az a tény, hogy a gör. akoluthen ige használata az ev.-okkal, vagyis a tört.-i Jézussal valójában véget ér, továbbá, hogy a követés főnév nem fogalmat, hanem magatartást jelöljön. Így teol.-i tartalma szerint a követés a Krisztus és az Atya iránti engedelmség sajátos kifejező eszköze. Elsősorban nem a mi emberi természetünk tökéletesedésére, hanem egészen Krisztusra és a Róla való tanúságtevésre irányul; végső fokon fel akarja ébreszteni a tanítványban a készséget arra, hogy a Krisztussal való életközösségből és a szeretetből erőt merítve életét is feláldozza, ha a helyzet úgy hozza magával. Azok az adott körülmények, amelyek között a keresztényeknek eleget kell tenniük a ~re kapott meghívásuknak, az idők folyamán változnak, de az ev. tanítása és az alaphelyzet mindig változatlanul ugyanaz marad (vö. Mk 8,34: „Ha valaki követni akar, tagadja meg magát, vegye fel keresztségét”; Lk 9,23: minden nap). – 3. Ezen a közvetlen ~n kívül (életközösségbe lépés és sorsvállalás Krisztussal) az ÚSz a példája és tanítása szerint élésként is ismeri ~nek gondolatát (Jn 13,15.34; 15,12; Róm 15,7; 1Kor 11,1; Ef 5,2.25; Fil 2,2–8; 1Tesz 1,6; 1Jn 2,6). A Krisztus példája és tanítása szerinti élet szükségszerű következménye a vele való közösségnek és csak követése révén érhető el. Erre a Krisztushoz hasonulásra épül az egész keresztény erkölcs. A keresztény erkölcsöt elsősorban nem az emberből levezetett törv. határozza meg, hanem Krisztus példája, akivel a barátság köteléke kapcsol bennünket össze, továbbá az az Istentől kapott kegyelem, amely e példa követésére indít. Krisztust követni tehát nem példája „lekopírozását” jelenti, hanem egyre elmélyültebb eggyé válást az Úrral, hogy Lelke és kegyelme erejéből minden helyzetben úgy tudjunk viselkedni, hogy viselkedésünk megfeleljen az Ő Atya iránti engedelmségének. Így az imitatio Christi imitatio Dei lesz, amelyre mint a mennyei Atya engedelmes gyermekei meghívást kaptunk (Mt 5,48; Lk 6,36; Ef 5,1; 1Pét 1,15 kk.). Hogy erre bennünket felbátorítsanak, az úsz-i levelek többször is utalnak példaként a szeretetnek, az önmegtagadásnak és a megbocsátásra való készségnek azokra a csodákra, amelyeket a kegyelem az ap.-okban, ill. a keresztény közösségekben végbevitt (vö. 1Kor 4,16; 10,33; 11,1; Ef 4,32; Fil 3,17; 1Tesz 1,5 kk.; 2,14; 2Tesz 3,7.9; 1Tim 4,12; Tit 2,7; Zsid 6,12; 13,7; 1Pét 5,3; Jak 5,10).

Krisztus megalázkodása, Krisztus önküresítése: az Üdvözítő praexistens és feltámadás utáni dicsősége közé eső életszakasza. Az ÚSz-ben a Fil 2,6–11 foglalja magában. E szövegrész alapja általános vélemény szerint egy korábbi himnusz, melyet Pál kiegészített a kereszthalálig kifejezéssel (2,8). Mivel a ~nak gondolatát a 2Kor 8,9 is tartalmazza, e rész Pál sajátjának is tekinthető. A korábbi eredetre utal, hogy e részben nincs szó a feltámadásról, ugyanakkor szerepel benne a mindenség hármasság tagozódása: a menny, a föld és az alvilág (2,10), amelyre Pálnál egyébként nincs adat, és hogy aránylag sok a hapax legomenonok száma. A himnusz eredetileg szoteriológikus lehetett, míg Pálnál etikai színezetet kapott. – A Fil 2,6–11 fordítása sok nehézséget okozott; nemcsak a hapax legomenonok, hanem a nehezen meghatározható apokaliptikus fogalmak (mint az alak, hasonlóság) miatt, valamint az → Isten

szolgájára és az Ádám-mítoszra való utalások miatt is. Egészében véve ma már az exegéták a fordítás kérdésében egyetértenek. A szöveg kulcsszavának, a morphénak jelentése az ontológiailag értelmezett természet (ouszia, phüszisz) és az empirikus alak, a külső megjelenési forma (szkhéma, 2,7; vö. 3,21; Róm 12,2) között van. Ha az alak a mivoltra vonatkozik, a természethez áll közel, ha azonban nincs szó a mivoltról, mint az adott esetben is, akkor az alak a megjelenési módra utal. A morphé tehát az isteni dicsőséget, a doxát jelenti, amelyre az Istenembernek minden joga megvolt. Tehát nem szerzett, rablott holmiként (Fil 2,6) ragaszkodott volna hozzá, ill. tartott volna rá igényt, és ez a színeváltozáskor meg is nyilvánult. ~nak eredménye az emberhez való hasonlóság (2,7), mely abban áll, hogy Krisztus teljes egészében birtokolja az emberi természetet, ha fölébe emelkedik is (vö. Róm 8,3). Nem a külső, a magára vett alak különbözteti meg tőlünk, hanem a személye, aki az alakot hordozza. – A Fil 2,6–11 részt sokáig az arianizmus elleni harc szellemében értelmezték, mert Arius épp a 2,6-ra hivatkozva tagadta Jézus Krisztus istenségét. E tagadás válaszaként az egyházatyák a morphét természetként értelmezték: Krisztus, aki már előzőleg tartósan birtokában volt az isteni természetnek, magára vette az emberi természetet. Így Krisztus kettős v. fokozatos megalázkodásáról beszéltek: első lépése a kenózis (a dicsőség letétele és az emberi természet felvétele), második lépése a megalázkodás, Krisztus szolgáló élete. A szöveg azonban csak az ember Krisztusról beszél; azt, hogy mint Isten fia az Istennel való egyenlőséget már előzőleg birtokolta, csak közvetve mondja ki.

Krisztus pokolraszállása: Az Apostoli hitvallás szerint Jézus halála után alászállt a pokolba; ebben a kifejezésben a pokol nem a kárhozottak bűnhődésének helyét jelöli, hanem az ósz-i értelemben vett → holtak országa jelentést hordozza, vagyis arra a helyre utal, ahol az összes halott tartózkodik. Aki meghal, az leszáll a holtak országába (az ósz-i szóhasználat szerint); aki feltámad az kiszabadul a holtak országából. Ezért mondták Krisztusról is, hogy halála után alászállt a holtak országába, feltámadásakor viszont kiszabadult onnan; vö. Péter ap. pünkösdi beszédével (ApCsel 2,24–31). Feltámadásával és a holtak országából való kiszabadulásával Krisztus megtörte a halál és az alvilág (= a holtak országa) hatalmát. Ezért mondja a Jel 1,18, hogy az ő kezében van a halálnak és az alvilágnak a kulcsa. Mivel az alvilágban a Biblia felfogásában más-más helyük (= sorsuk) van a jóknak és a rosszaknak (→ megfizetés), és mert az alvilágot több elkülönülő részből állónak képzeltek el (vö. Lk 16,19–31; → hádesz), a Hitvallás a hagyományos értelmezés szerint azt mondja, hogy Jézus az alvilágnak abba a részébe szállt le, amelyben az ósz-i igazak megváltásukra vártak (limbus Patrum v. pokol tornáca). Az Ágoston előtti exegézis úgy vélte, hogy 1Pét 3,19–20 (Krisztus a lélek szerint lement a börtönben sínylődő lelkekhez, és prédikált nekik); 4,5 kk. utalás ~ra, ugyanakkor Szt. Ágoston Aquinói Szt. Tamással és a katolikus exegézis a 16. sz.-ig ezeket a részleteket Noénak a vízözön idején kortársaihoz intézett beszédéből valónak tekintette. Sem az egyik, sem a másik értelmezés nem tekinthető a 3,18–20 vonatkozásában egyértelműnek. A gör. pneumatá a Ter 6,1–4-re utalva jelentheti a bukott angyalokat. 1Pét 3,18–20 felfogható úgy is, hogy mitológiai elemeket felhasználva a Megváltó Krisztus mindenható erejére akar rámutatni (vö. K. H. Schelkle).

krizolit: halványzöld, átlátszatlan drágakő. Ékszer a főpap (Kiv 28,20; 39,13) és a tíruszi király (Ez 28,13) ruháján. A mennyei Jeruzsálem egyik alapkőve (Jel 21,20; vö. Én 5,14; Ez 1,16; 10,9; Dán 10,6).

krizopráz: almazöld, átlátszatlan drágakő, a mennyei Jeruzsálem egyik alapkőve (Jel 21,20).

krokodil: Jób 40,20–41,26 pompás leírását nyújtja (→ leviatán); régen a Földközi-tenger közelében, sőt Palesztinában a Földközi-tenger melletti partvidéken is előfordult (vö. Cezáreától É-ra: ~folyó). A szerző az állatok királyának nevezi (41,26). A leírásban lehetnek

mesebeli elemek (pl. 41,13), ennek ellenére nem tekinthető megalapozottnak azon kritikusok (pl. H. Gunkel, T. K. Cheyne) feltevése, akik mitológiai alakot (→ sárkány) látnak benne. Ez 29,1–6; 32,1–16: a gőgös Egyiptomot jelképezi.

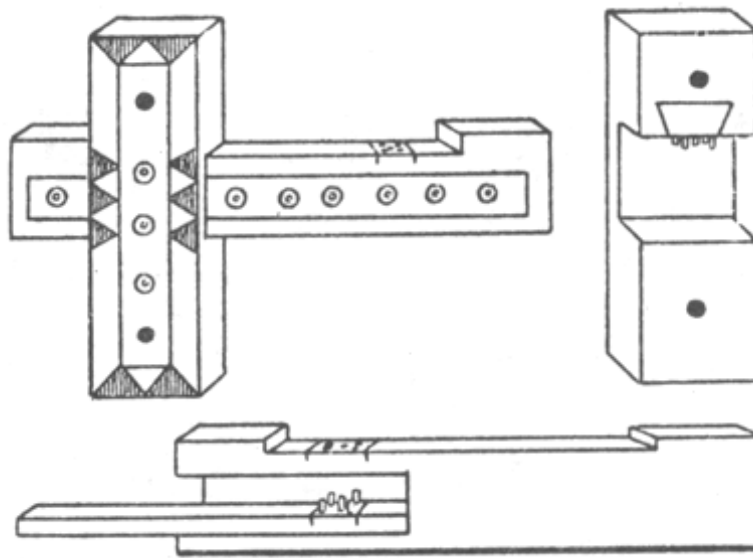
Krónikák könyvei, Krón: protokanonikus ósz-i történeti könyvek. – I. Elnevezésük. A héb. kánonban az egyéb iratok csoport utolsó tagjaként díbré hajjamim 'évkönyvek'-nek nevezték. A LXX: Paralipomenon alfa, béta 'kihagyottak első és második kv.-e'. Ha ezt a tartalomra vonatkoztatják, nem felel meg a valóságnak, mert nem kiegészítéseket tartalmaz a korábbi tört.-i kv.-ekhez. J.-P. Audet helyes megoldása szerint a gör. név arra utal, hogy a LXX régi kiadásából hiányzó anyagot tartalmaz. A Vg átvette a gör. nevet, de mellette Chronicának is nevezi és két részre osztja. Ez került át a nemzeti fordításokba: Krónikák első kv.-e (1Krón) és Krónikák második kv.-e (2Krón). – II. Keletkezésük. → Krónikás. – III. Tartalmuk. A Krón Ádámmal kezdődik és a babiloni fogsággal ér véget. A Dávid előtti időt családfák formájában mutatja be, helyenként különféle részletekkel kiegészítve (1Krón 1–9). Ez a rész egyértelműen előkészítő jellegű. Utána rövid beszámoló következik Saul haláláról, ezt Dávid egész Izr. fölötti uralmának részletes leírása követi annak kiemelésével, amit a kultuszért és a Templomért tett. Azok a mozzanatok, amelyek nem emelték volna dicsőségét (pl. az, hogy eleinte voltak ellenlábasai, Batseba elcsábítása; Urija megölése, Absalom lázadása) hiányoznak a beszámolóból (1Krón 10–29). Részletes és eszményített a Salamonról szóló rész is (2Krón 1–9). A kv. többi része Júda királyait mutatja be; a legrészletesebben Jehosafátot, Hiszkiját és Joziját, akik a kultikus megújulást előmozdították. – IV. Források. A Krónikás kb. 20 olyan írást említ, amiben további tájékoztatást talál az olvasó. Nagyon vsz., hogy a megadott címek egy része műveket jelöl, más részük azonban csak nagyobb művek f.-eire utal. Azok közül a források közül, amelyekre a Krónikás hivatkozik, egy sem maradt fenn. Jóllehet egyik kanonikus kv.-et sem említi, mégis biztosra vehető, hogy a szerző előtt ismeretes volt a Ter–Józs és a Sám–Kir, és fel is használta őket. A velük való összehasonlítás (a legjobb idevágó munka P. Vannutellitől való) tanúsítja, hogy a Krónikás önállóan dolgozott; ami céljához nem vitte közelebb, azt elhagyta, ugyanakkor céljának megfelelően némelyeket többé v. kevésbé eszményített. Ahol a korábbi művek szövegétől eltér, ezt mindig azért teszi, hogy valamely vallásos gondolatot világosabbá tegyen. – Egészen biztos, hogy nem az volt a Krónikás szándéka Izr. tört.-e megírásával, hogy a Ter–Kir anyagát kiegészítse. Számára Izr. vallási közösséget képvisel; olyan népet, amelyet Isten kiválasztott, és saját maga tanított, hogy a kultuszban neki szolgáljon és olyan közösséget alkosson, amelyet a király az Isten helytartójaként, az Istentől kapott hatalom birtokában vezet. A kv. voltaképpen tárgya tehát a teokratikus állam előkészítése, megalapítása (Dávid idejében), romlása és a megújítására tett kísérletek. A szerző a teokráciát legtisztábban Dávid uralmában látta megvalósulva, akinek háza az örök királyság ígéretét kapta. Ezért Dávid a példakép, akit a későbbi királyoknak követniük kellett volna. Mivel ezt gyakran elmulasztották, ismételt megújulás vált szükségessé. Az eszményt azonban soha sem sikerült elérni; a próf.-k (Izajás, Ezekiel) szellemében a Krónikás a jövőtől várta az eszmény megvalósulását, és ezért arra törekedett, hogy bár a körülmények nem voltak kedvezőek (Kr. e. kb. 300 k.), mégis ébren tartsa az Isten ígéreteiben való hitet (1Krón 17,11–14). – V. Tört.-i hitelességét sokáig komolyan megkérdőjelezték. Szemére vetették a szerzőnek, hogy saját kora viszonyait és nézeteit visszavetítette a múltba, hogy így eszményítse a történelmet. Ez nem teljesen alaptalan: a Krónikástól sokkal többet lehet megtudni saját koráról, mint a múltból. Mivel napjainkban különféle izr. intézményeket régebbieknél tartanak, mint a 19. sz.-ban, ebből következően a Krónikás műve is kedvezőbb megvilágításba kerül. Mindig szem előtt kell tartani szándékát, és nem szabad elfelejteni, hogy elsősorban vallásos történelmet akart írni. Ha valamit közöl, ami más forrásból nem ismeretes, akkor el lehet fogadni hitelesnek, feltéve, hogy nincs alárendelve a Krónikás szándékainak, nem hatják át a Krónikás törekvései. – A ~, amelyek Izr.-t mindenekelőtt vallási közösségként igyekeztek bemutatni, középpontba állítva

Isten Dávidnak adott ígérteit, elsősorban a farizeusokra lehettek hatással. Az ő révükön a kánonba is bekerültek, de nagy hatással lehettek a kumráni szektára is, hiszen ez a szekta magát olyan közösségnek tekintette, amelyben a ~ eszménye (bár király nélkül) tovább élt. Ám erre a zsidókeresztény ősegyh.-nak sokkal több joga volt, mert megélte az ígértek beteljesedését, mégpedig a maga körén belül; így érthető, hogy főleg Mt és a Zsid szerzőjében a ~nek gondolatvilága visszhangra talált. – Ezdrás (Ezd) és Nehemiás (Neh) könyve eredetileg egy kv.-et alkotott (Vg.: Liber Esdrae és: Liber Nehemiae qui et Esdrae secundus dicitur) és a ~ folytatásának számított. Később különválasztották és a kánonban a ~ elé helyezték őket; de egymástól csak a későbbi gör. és lat. kéziratokban különítették el Ezd-t és Neh-t, úgyhogy a héb. Bibliába csak nyomtatásban kerültek 2 külön kv.-ként bele.

Krónikás: a → Krónikák könyveinek ismeretlen szerzője. Nagyon vsz., hogy Ezdrás és Nehemiás kv.-ében is tőle való legalább egy rész. Hogy ez utóbbi kv.-ek ugyanattól a szerzőtől valók, és a Krón folytatásai, arra nem annyira abból következtethetünk, hogy az Ezd a Krón befejező soraival kezdődik, hanem sokkal inkább a stílus, a szóhasználat, az alapgondolat és a fő mondanivaló terén mutatkozó nagyfokú hasonlósága alapján. A Krón kettéosztása korán végbement. Ezd/Neh a héb. Bibliában a Krón elé került, úgyhogy a kánon a Krón zárta. Azok az események, amelyekről Ezd/Neh utoljára tudósít a Kr. e. 400 k.-i időre esnek. Különböző szempontok mégis arra mutatnak, hogy e kv.-ek jóval később, Kr. e. 300 k. keletkeztek, így pl. Zerubbábel és Jesua főpap (Neh 12,10 kk.; 1Krón 3,19–24) családfája, az a körülmény, hogy a perzsa birodalom már nem létezik, végül az erős arám hatást mutató nyelv. A ~ Izr. tört.-ét egészen sajátos módon írta meg. A Dávid előtti időt csak családfák formájában mutatja be. Dávid korának részletes tört.-ében kiemelkedik, amit a Templomért és a kultuszért tett. Ugyanez áll Salamon uralma idejére is. Júda későbbi királyainak tört.-e (az ország É-i részének, Izr.-nek királyairól nem ír a ~) párhuzamos a Kir leírásával, de a hangsúly továbbra is arra esik, mi jót v. rosszat tettek vallási vonatkozásban. Ezen belül is előtérben áll, amit Jehosafát, Hiszkija és Jozija király a megújulásért tett. Ezd/Neh a teokratikus állam helyreállításáról számol be a fogság után, valamint Ezdrás és Nehemiás törekvéseiről a vallási megújulás terén. Amit a megújulás érdekében tett erőfeszítésekkel el lehetett érni, az messze mögötte maradt a dávidi eszménynek, s különösen a próf.-k kívánalmainak, de egyszer mégis meg kellett valósulnia: a fogság utáni újraépítést is egy jövődőlés teljesevésként értelmezték. Mivel a ~ különös érdeklődést mutat a liturgia és a Templom iránt, és e téren kiváló szakismeretet is tanúsít, feltehető, hogy azok közül való volt, akik Jeruzsálemben a kultikus szolgálatot ellátták. Nagyon szerette népét, és Isten ígéreteire támaszkodva bizalommal tekintett a jövőbe.

kulcs: I. Az ÓSz-ben ritkán fordul elő: Bír 3,25 (Eglon fenti szobájához); Iz 22,22: Dávid palotájához; vö. 1Krón 9,27: a jeruzsálemi templomot reggel a kapuőröknek kellett kinyitniuk. Iz 22,22 alapján feltehető, hogy a ~ meglehetősen nagy volt Izr.-ben (vállra vették). A ~ fából volt, a végén vas szögekkel ellátva; a vas szögek a reteszen lévő lyukakba illeszkedtek, és így felemelték benne a → zár szögeit, erre a reteszt vissza lehetett tolni. – II. Az ÚSz-ben az ég és az alvilág ~áról van szó. Az ókorban és a zsidóságban úgy gondolták, hogy az ég is, az alvilág is zárva van. Az ég (ahonnan az eső esik) ~a Istennél van (vö. Lk 4,25), ezt a „hatalmat” Isten átadhatja a 2 tanúnak (Jel 11,6). A holtak országának (a mélységnek v. a mélység kútjának) ~ai szintén Isten kezében vannak, aki odaadhatja a Sátánnak (9,1 kk.) v. valamelyik angyalnak (20,1–3). Feltámadásával Jézus birtokba vette a ~okat, amelyek a (megszemélyesített) halál és a holtak országa birtokában voltak, és amelyeknek birtokában hatalmukban tartották a holtakat; így Jézus kivezetheti a halottakat és elsegítheti őket a feltámadásra (messiási). A Dávid ~a (Jel 3,7), a mennyek országának ~ai (Mt 16,19) kifejezés eszkatologikus értelmet hordoz; a Dávid ~a utalás Iz 22,22-re, de nem Dávid palotájára, hanem a dinasztijára vonatkoztatva; Jézus mint Dávid redivivus a Messiás.

Az ajtók, amelyeket Jézus megnyit, a mennyek országának az ajtai. A mennyek országának ~ait Jézus Péterre bízta: neki van hatalma megengedni v. megtagadni a mennyek országába bejutást. Lk 11,52: a ~ot átvitt értelemben kell venni.

115. Kulcs és zárszerkezet

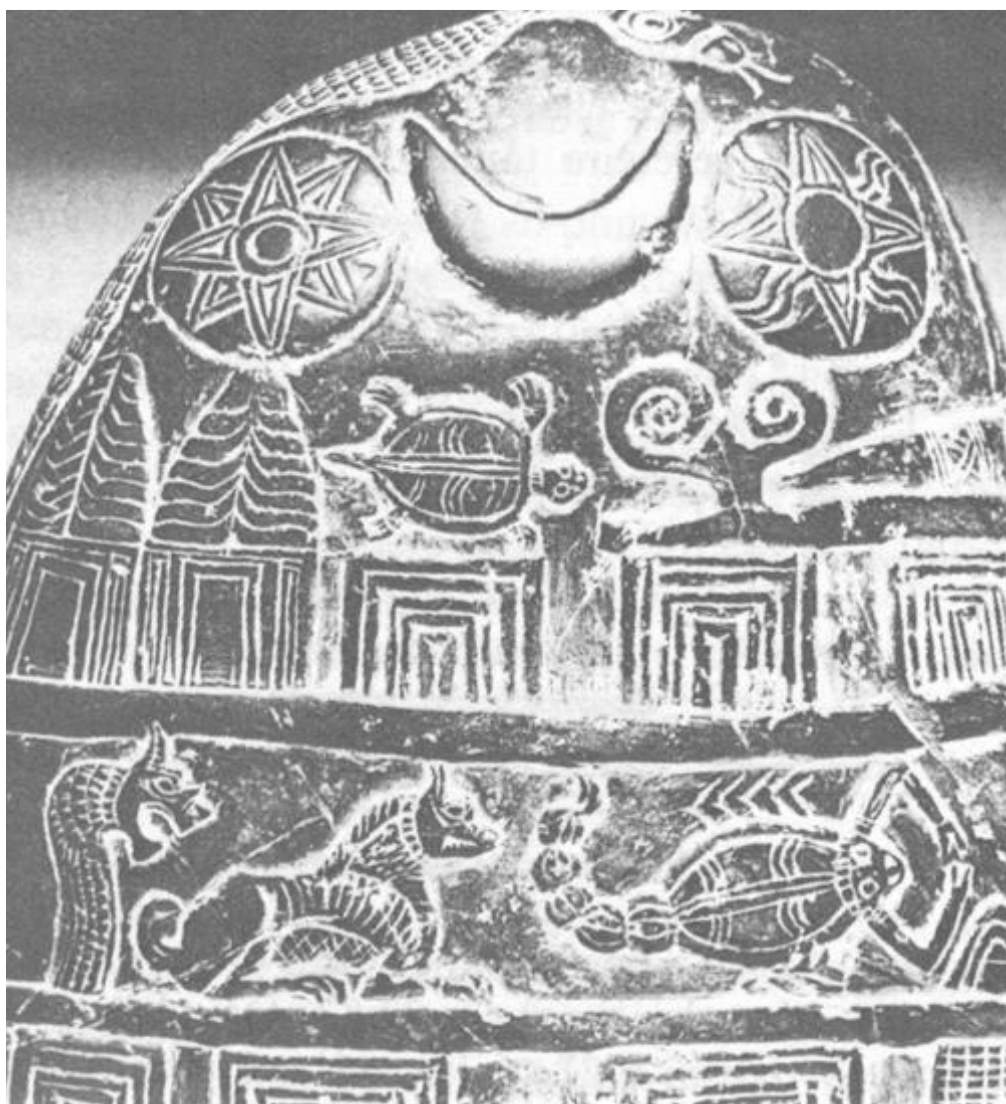
kulcsár: → gondnok.

kultikus ábrázolások, bálványok: I. Az ókori K különféle kultúráiban más-más vallási elképzelések éltek; ebből következően az istenek ábrázolása terén is nagy változatossággal találkozunk. Ezért szükségszerű, hogy az ÓSz legszűkebb értelemben vett színhelyére, a Kr. e. 2/1. évezredbeli Szíriára/Palesztinára korlátozzuk áttekintésünket. Olykor azonban elkerülhetetlen, hogy tekintetbe ne vegyük az Egyiptommal v. más országokkal fennálló kölcsönös kapcsolatokat. – Számptalan kőből, agyagból v. fémből készült kultikus ábrázolást ismerünk. A szóban forgó térségben végzett ásások során kevés kőből faragott nagy szobor került felszínre, ugyanakkor sok → sztélét találtak a régészek, amelyeknek csiszolt felületén a reliefen istenség v. kultikus jelenet látható. Ezenkívül sok kis bronzfigura, plakett és terrakotta szobrocska ismeretes, de megemlíthetők azok a kép és írás nélküli oszlopok (masszéba) is, amelyek valamelyik istent jelképezték, tehát nem egyszerű → kőoszlopok (pro memoria) voltak, és rendszerint csoportosan álltak. – A legtöbb sztélé és nagyméretű szobor templomok körzetéből került elő (→ Ugarit), de in situ még nem találtak kultikus célra használt ~at. A templomkörzetben talált szobrok rendszerint fogadalmi ajándékok lehettek; ezt olykor a feliratok és a régészeti környezet egyértelműen tanúsítják. Kultikus célra a legtöbb esetben kis öntött bronzszobrocskákat használtak (vö. Kiv 34,17), amelyeket vsz. egy kultikus szekrénykében állítottak fel. Hogy a voltaképpeni kultikus szobrok kicsik és könnyen elvihetők voltak, az arra is magyarázatul szolgál, miért nem került eddig még egyetlen szentély, ill. templom cellájából (→ szentek szentje) sem felszínre kultikus szobor. Ugyanakkor a bronzszobrocskák és plaketek, valamint a terrakotta figurák fő lelőhelyeinek a kultikus tárgyak lerakatai, az e célra szolgáló gödrök, valamint sírok, sőt magánházak bizonyultak. – Egy-egy új lelet esetében gyakran elég nehéz eldönteni, hogy vajon embert (királyt/királynőt) v. istent/istennőt ábrázol-e. Vita tárgya pl. a Hacorban talált oszlopok közt az ülő figura. Azon az alapon, hogy a mellén holdsarló van, némelyek Szin holdistennek vélik, Háránból (Y. Yadin), de mivel elhunyt fejedelmek és előkelőségek tiszteletére emelt kőoszlopok közt áll, valószínűbb, hogy a sztélék által jelképezett királyi család ősatya (K. Galland). Az istenségeket az emlékeken, amelyek sohasem egyéneket, hanem mindig

típusokat ábrázolnak, rendszerint bizonyos jelvények különböztetik meg (pl. korona, szarvval ellátott sisak, valamilyen fegyver, jogar és talpazatként állat). A leleteket nem lehet mindig biztonsággal azonosítani a mítoszokból, a feliratokból v. az ÓSz-ből ismert istenekkel. Szerencsés esetben, mint a fogadalmi sztéléken, fel van tüntetve az isten neve (pl. a Mekálsztélé esetében, amelyet Bet-Seánban találtak). A ~ zömükben besorolhatók egy-egy típusba, az isten pontos megnevezésétől azonban sokszor el kell tekintenünk. Az állatként ábrázolt istenekre nézve → aranyborjú, → bika, → kígyó. – II. Az emberi alakban ábrázolt istenek nagy számából a legfontosabb típusok: 1. → El isten feliratból is igazolható ábrázolását eddig nem ismerjük, de utalhatunk arra a befejezetlenül maradt serpentsztélére (47 cm magas), amelyet Ugaritban a mesterek körzetében találtak (1936). Az ősi isten típusát reprezentáló szakállas alak oroszlán lábú trónon ül, a lába zsámolyon nyugszik (vö. Zsolt 110,1). Hosszú ruháját öv fogja körül, a fején korona van, 2 szarvval. A bal karját – nyilván áldásra – felemeli, kinyújtott jobbában egy nehezen kivehető tárgyat tart. Előtte hosszú ruhás imádó alak, jobb kezében állat fejű jogar, baljában korsó. Fent rozettaszerűen tagolt szárnyas napkorong lebeg. A sztélé a Kr. e. 13. sz. végéről származhat. – 2. Az időjárás-istenek típusát gazdag anyag reprezentálja; → Baal isten ábrázolásai is ide sorolhatók. Művészi szempontból kiemelkedik közülük az ún. „Baal au foudre”. Ez egy 1,42 m magas mészközsztélé; Ugaritban a nagy templomon kívül találták. Az alak rövid egyiptomi kötényt visel, felsőteste meztelen; a fején hosszú, hegyes, szíriai sisak van 2 szarvval. Lent befönt haja a válláig ér. Felemelt jobbában buzogány látható, a baljában lándzsa, amelynek nyele kis lángokban végződik (villámnak tekintik, s innen ered a „Baal au foudre” elnevezés). A két egyenes vonal alatt, amelyen áll, 2 hullámos vonal utal a hegyekre, és jelzi, hogy az ábrázolt alak hegyi isten. Az isten előtt egy emelvényen háttal áll az imádó király; csak negyed olyan nagy, mint az isten. A felirat nélküli fogadalmi sztélét a Kr. e. 14. sz.-ból valónak kell tartanunk. (C. F. A. Schaeffer korábról eredezteti.) – Említést érdemel egy tisztán egyiptomi, kb. 40 cm magas sztélé Ugaritból, amelyet egy egyiptomi tisztviselő ajánlott fel → Baal-Szefonnak. – Meg kell még említeni egy más típusú sztélét is, ahol az időjárás-isten bikán v. oroszlánon áll. – Végül figyelmet érdemel az a sztélé is, amelyet Aleppótól 7 km-re, É-ra találtak; a Kr. e. 9. sz.-ból maradt fenn, és az arám felirat szerint az ábrázolt istenséget Melkartnak hívták. – 3. A férfiistenek közül külön csoportnak tekinthető a Resef-típus; főleg kis bronzfiguraként maradt ránk nagy számban. Resef, aki eredetileg a hőség istene lehetett, mint a ragálynak és a ragály elleni védelemnek az istene, nemcsak Szíriában, ill. Palesztinában játszott jelentős szerepet, hanem Egyiptomban is; ezt a fennmaradt ábrázolások száma is tanúsítja (R. Stadelmann). Egy jellegzetes kis (kb. 14 cm magas) bronzfigura Megiddóban került felszínre. A járás közben ábrázolt isten magas, kúpszerűen kicsúcsosodó főveget visel, öltözéke rövid, térdén felül érő. Felemelt jobbjá vsz. fegyvert tart (a balja letört). Egy hasonló, Ugarit kikötőjéből ismert figurán még látszanak az arany- és ezüstbevonat nyomai. – Egy egyiptomi sztélén, amely a 19. dinasztia korának elejéről való (Kr. e. 13. sz.), Resef isten neve is fennmaradt. A járás közben ábrázolt isten térdén felül érő szoknyát visel, a fején magas, isteni főveg, a homlokán gazellaszarv; a főveg tetejéről 2 szalag lóg le. Az istenség balja lándzsára és pajzsra támaszkodik, felemelt jobbában díszes szekerce látható. – Végül ebbe a csoportba sorolható az a Mekálnak felajánlott sztélé is, amely vsz. a Kr. e. 14. sz.-ból való és Bet-Seánban került felszínre. A trónon ülő isten kúpszerűen kicsúcsosodó isteni főveget visel, a homlokán gazellaszarvakkal és 2 lelógó szalaggal; baljában jogar, jobbában az élet egyiptomi jele. Előtte 2 alak áll imádkozó testtartásban. – Végül megemlíthető még egy Bet-Seánban talált pecséthenger is II. Ramszesz idejéből (1290–1224); a fáraó egy korongon állva lő; a korongot karó tartja, amelyhez 2 szakállas szír hadifogoly van kötve. Szemben áll az istenség rövid ruhában, a fején kúpszerűen kicsúcsosodó főveg, amelyről 2 szalag lóg le. Jobbában az élet jele, baljában jogar. – A Szíriában és Palesztinában talált istennőábrázolások a terrakottafigurák révén számban messze felülmúlják az istenképeket. Azonosításuk nehéz,

mert – főleg a Kr. e. 1. évezredben – az alakok nagyon hasonlóak egymáshoz. 2 típust különböztetünk meg: a harcias vonásokat mutató istennőnek és a termékenység istennőjének típusát. – 4. → Anath istennőnek mint a harc, a háború istennőjének jellegzetes ábrázolásával a British Museum egyik sztéléjének alsó felén találkozunk. Az istennő, akinek áldozatot mutatnak be, trónon ül, bokáig érő, szűk ruhát visel, a fején felső-egyiptomi korona a Maat-tollakkal, jobbában lándzsa és pajzs (19. dinasztia, Kr. e. 13. sz.). – Egészen más típust képvisel az a Rász-Samrában talált, Kr. e. 13. sz.-i elefántcsont-faragvány, amely – úgy díszeként – szintén Anathot ábrázolja: a 4 szárnyú és szarvakkal ábrázolt istennő, aki felett a „kappadókiai” csillag látható, a királyt eteti (feltehetően a szimmetria kedvéért megkettőzve). – 5. A termékenységgel és a szerelemmel kapcsolatos istennő típusát (→ Astarte) egy Bet-Seánban talált, nem teljesen befejezett, 37 cm magas sztélén láthatjuk. Az istennő hosszú ruhát és egyiptomi Atef-koronát visel kosszarvakkal és hátul lelógó szalaggal; jobbában az élet jelét tartja, baljával pedig jogarra támaszkodik. Egy előtte álló meztelen női alak lótuszvirágot nyújt át neki. Ugyancsak Bet-Seánban találták azt az aranyplakettet is, amely egy ezzel párhuzamba állítható meztelen istennőt ábrázol, aki jogart tart a baljába. – A Kr. e. 2. évezred végéről ismert ábrázolásokon kívül Jehaumilk Búbloszból származó, 1,13 m magas sztéléjén szintén az istennőt látjuk „Búblosz úrnője”-ként a Kr. e. 5–4. sz.-ból. Ládaszerű egyiptomi trónon ül, bokáig érő, szűk ruhát visel, a fején Hathor-korona. Jobbját felemeli, baljában jogart és papirusznádszálat tart. Előtte Jehaumilk búbloszi király perzsa öltözkében italáldozatot készül bemutatni. A jelenet fölött, a sztélé lekerekített felső részében szárnyas napkorong látható. – Ebben az összefüggésben nem szabad beszélni arról a Tell-Bet-Mirsimben talált töredékről, amelyet szívesen tekintenek „kígyóistennő”-nek, mert a párhuzamok alapján azt a díszítőelemet, amelyet többen kígyónak vélnek, inkább a ruha tartozékának kell tekinteni (vö. a Palesztinában végzett ásatások során felszínre került hiksosz szkarabeuszokon látható ruhákkal). A Rász-Samrában talált terrakottafigurák szintén nem tartoznak ide. – Viszont az előzőktől ikonográfiaiilag világosan elkülönülnek, és így külön csoportot alkotnak azok a sztélék és terrakották, amelyek mint Qades-ábrázolások váltak ismertté. Egyébként: kérdéses, vajon Qades istennő valóban önálló alak-e a többi istennő között, v. más istennők önállósult közelebbi megnevezése a qades (’a szent’ jelentésű tőből). – Egy egyiptomi sztélé (a 19. dinasztia korából; Berlin) szemben, oroszlánon állva ábrázolja az istennőt; fején korona, 2 kezében egy-egy kígyó. Az egész felületen elszórtan látható 6 kör inkább gránátalmának tekinthető, mint csillagnak. Qades istennőt számos kis terrakottafigura is ábrázolja egész sor további típusokat képviselő női alak társaságában, a Kr. e. 2–1. évezredből. Ezeknek a zömben Palesztinában talált terrakottaszobrocskáknak fő lelőhelyei a magánházak. A Qades-típustól meg kell különböztetnünk azt a típust, amelyen az alak a kebleit tartja, továbbá a lelógó karú és a gondosan megmunkált fejű, nyílszerűre formált testű alak típusát, s végül azokat, amelyek már aligha istennők ábrázolásai (vö. J. B. Pritchard). – Kiegészítésül érdemes megemlíteni Astarténak egy különös ábrázolási módját: egyiptomi osztrakonok meztelen női alakot mutatnak, vágató ló hátán. – Végül mind motívuma, mind technikája szempontjából figyelmet érdemel még egy 13,7 cm-es elefántcsont plakett, amelyet Minet el-Bedában találtak. Az Égei-tenger mellékének művészetét képviseli, de vsz. Ugaritban készült. Az istennő nyakát gyöngysor (v. egyszerűen girland?) díszíti, felsőteste meztelen. Széles, mintás szoknyája műkénei hatásra vall. 2 kezében egy-egy kalászcsoportot tart. A 2 egymással szemben álló kecske arra utal, hogy az istennő „az állatok úrnője”. Jóllehet a motívum eredeti K-i, az ábrázolásmódot vallástört.-ileg nem lehet Kánaán térségén belül értelmezni. – 6. Az eddig tárgyalt, egyenként ábrázolt istenségeken kívül ismeretesek a több istent ábrázoló, 2 v. 3 alakos sztélék, szobrok. Közülük az egyik jelentős sztélé moábita területen került felszínre, Ammantól kb. 70 km-re D-re. Az 1,83 m magas sztélé felső részén ma már kielemezhetetlen felirat nyomai látszanak; ez jóval régebbi, mint maga az ábrázolás, amely a Kr. e. 12. sz.-ból származhat. Baloldalt egy Resef-

típusú fiatal isten áll rövid kötényben, jogarral, a fején egyiptomi kettős korona; jobboldalt, vele szembefordulva egy istennő hosszú ruhában, a fején Atef-korona, jobbójában az élet jele; köztük hosszú ruhában a szakállas király. Egy bételi pecséthengeren szintén 2 egymással szemközt álló istenséget láthatunk. Baloldalt – felemelt jobbójában görbe kardot tartva (K. Galling) – egy Resef-alak áll, jobboldalt hosszú ruhában egy istennő, fején magas isteni fűveg hosszan lelógó szalagokkal. A felállított lándzsák közt hieroglif írással az Astart felirat látható. (Ezt egyéb írásos pecsétek alapján a pecsét tulajdonosa rövidített nevének kell tekintenünk.) A pecsét a kései bronzkorból adatható. – Megemlíthető még az a 2 ezüst szoborcso, amelyet Rász-Samrában egy korsóban találtak. A nagyobbik (28 cm magas) egy istent, a kisebbik (16 cm magas) egy istennőt ábrázolhat. Az istenek csoportos ábrázolásának kérdése az elefantinei zsidó katonai kolóniával kapcsolatban külön súlyt kap, az arámul írt → papiruszok Jahvén kívül még 2 más isteni alakot is említene: Anath-Bételt és Asim-Bételt.

116. Istenek jelképeivel díszített határcő. Kr. e. 1120 körül. British Museum

kultusz: I. Szóhasználat. Az ÓSz-ben nincs rá külön kifejezés, hanem a 'szolgálat' (Szám 4,12; 2Krón 24,14), főleg pedig a szolgálattétel áll a helyén. Ezek az eleinte profán kifejezések vallási műszóként az → istentisztelet bármely formájára utaltak. Ezért a Vg-ban a colere ige és a cultus főnév, amelyekkel fordították őket, meglehetősen gyakori. – A LXX a kultikus szolgálat megfelelőjeként is többször alkalmazza az általános értelmű katargon szót,

de a ~ egyenértékesekeként mégis inkább a szakrális latreia kifejezést (8-szor), ill. a latreuein szót (kb. 90-szer) használja legtágabb értelmében; a leiturgia ugyanakkor a sátorban v. a Templomban teljesített papi szolgálat műszava (8 kivétel: emberek szolgálata; Ez 44,12; 2Krn 15,16: pogány ~ra vonatkozóan). – Az ÚSz-ben a latreuein (21-szer) és a latreia (5-szor) szintén egyaránt utal általában az istentiszteletre (a bálványimádást is beleértve) és az imádságra. Csak a Zsid 8,5; 9,9; 10,2; 13,10 él vele 'papi szolgálat, áldozatbemutatás' értelemben, tehát olyan helyeken, ahol a LXX szóhasználata szerint a leiturgia volna helyén; ez utóbbi kifejezés az ÚSz-ben csak 3-szor fordul elő. Erre a szóhasználatra a Zsid szolgáltatja a legtöbb adatot, amely tárgyából következően megtartja a LXX papi-kultikus szóhasználatát (Zsid 8,2.6; 9,21; 10,11; angyalok szolgálata: 1,14), ugyanígy Lk 1,23. Pál viszont átvehette a leiturgein szócsalád megkopott, köznapi 'szolgálat' jelentését: Róm 15,27; 2Kor 9,12; Fil 2,30; de Fil 2,17 és Róm 15,16: az ap.-i szolgálat kultikus színezetet kap; akik a hatalmat gyakorolják, Isten szolgálói: 13,6; Epafroditusz Pál ap. szolgálatára van (Fil 2,25). Az ApCsel 13,2 fontos kiindulópont a közös keresztény istentisztelet liturgiának való elnevezéséhez. – II. Az ÓSz ~a a szó szorosabb értelmében erre hivatott személyek (→ pap) szolgálata, s meghatározott időpontokhoz (→ ünnep) kapcsolódik. Tehát a közösség Istentől rendelt és megkívánt szt. szolgálata Isten tiszteletére, haragjának lecsillapítására, az üdvösség és a segítség kiesése; benne nyilvánul meg látható formában a szövetségi viszony és az a rendeltetése, hogy a népet Ura és Királya szolgálatára szt., kultikus közösséggé formálja. Az ÓSz pontos szabályokat tartalmaz az áldozatbemutatás egész menetére vonatkozóan, beleértve a különféle eszközök használatát is, ha ezek ma már nem is világosak minden részletükben. A bonyolult előírások nemcsak a ~ méltó módját voltak hivatva biztosítani, hanem ezen túlmenően az áldozatnak a pogány ~okban szokásos halmozása ellen is irányultak. – Már a pátriárák idejéből ismeretesek kultikus cselekvések: oltárt emeltek és segítségül hívták Jahve nevét (Ter 12,7 kk.; 13,4–18; 26,25; 28,18; 35,7.14: italáldozat és felkenés), de azt, hogy a tört. előtti időben az áldozat (Kain és Ábel, Noé) miben állt, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy Mózes vetette meg a szervezett ~ alapját, ha a Pentateuchusnak (különösen a Lev-nak) a ~ra, ill. az áldozatra vonatkozó sok szabálya különféle korokból ered is. Hogy a legrégebbi időben a primitív kultikus formák és tárgyak (mágia, állat~, holdünnepek, termékenység-ritusok) még nem haltak egészen ki, az nem biztos; mindenesetre beépültek a Jahve-~ba (rézkígyó: → kígyó, → kitett kenyerek, → láda). A tisztára és tisztátalanra vonatkozó sok szabályba is minden bizonnyal belejátszottak a tabuval kapcsolatos régi képzetek. Az izr. ~ban azonban a szabályok az Isten szentségének tiszteletét segítették elő, és sok szempontból ellentétesek voltak a pogány szokásokkal. Mózes nagy tette az volt, hogy személyes kinyilatkoztatás alapján egyedül Jahvét ismertette el Istennek és ezzel a ~ tárgyának, mégpedig láthatatlan és minden anyagtól független, teljesen szellemi Istennek, akiről képmást sem volt szabad készíteni (→ kép). A szt. → sátor (= vándorszentély) is egész biztosan Mózes korára nyúlik vissza, a ládáról azonban ez nem állítható teljes bizonyossággal (Szám 10,35 kk.; Józ 3). A régi leírásokból olyan kultikus szokások is kikövetkeztethetők, amelyeket a pentateuchusi törv.-nyel nem lehet összeegyeztetni. Jiftach, bár csak fogadalom tragikus kényszeréből, emberáldozatot mutatott be. A legszembeötlőbb mégis, hogy a bírák és az első királyok korában még nem volt a Lévi törzséből való papoknak fenntartva az áldozatbemutatás. Az Ígéret földjének elfoglalása után mintha a kánaániak is hatottak volna az áldozatra és az ünnepekre, de elvben a Jahve-~ tisztaságát védték a pogány szörnyűségtől. A bálványimádás (Kiv 20,3 kk.; 23,24; MTörv 5,7 kk.), a varázslás és a mágia (Kiv 22,17; Lev 20,27; MTörv 18,10 kk.), a vallási indítékú kéjelgés (Lev 19,29; MTörv 23,18–19) és az emberáldozat (Lev 18,21; MTörv 12,31) teljesen ki volt tiltva a ~ból. A természeti és aratási ünnepek részben más tartalmat kaptak: Jahve nagy tört.-i tetteinek felidézését és a kultikus megújítását szolgálták (→ emlékezés, → húsvét). Így a Jahve-~ szellemi és erkölcsi jelleget öltött, és ennek köszönhetően teljesen egyedülálló helyet foglalt el az antik világban; annál

inkább, mivel a szövetség népének ~aként kezdettől az erkölcsi szabályok iránti hűség szeretetre, tiszteletre és engedelmességre épült (Kiv 19,5–8; MTörv 5,29; 13,5; 1Sám 15,22; Jer 7,22 kk. stb.). Ugyanakkor a sok külső rítus azzal a veszéllyel járt, hogy a levita formák túlságosan előtérbe kerültek, a belső érzületre viszont nem szenteltek elég figyelmet, ezért hallattak a próf.-k ~- és Templom-ellenes szavakat (→ áldozat). Az újabb kutatások kimutatták, hogy a próf.-k elvi állásfoglalása – a mélyebb értelemben vett ~szal, a hagyományos és erkölcsileg is kötelező istentisztelettel kapcsolatban – általában pozitív volt. A Templom felépítésével Dávid és Salamon azt akarta elérni, hogy a ~nak új rendje és Jeruzsálemben központja legyen. Jahvének a ~ tárgyát jelentő üdvözítő jelenlétét megkísérelték teol.-ilag összeegyeztetni égben lakásával, ennek jegyében a Templomot neve (→ név) kinyilatkoztatása helyének tekintették (MTörv), v. olyan helynek, ahol → Isten dicsősége megnyilatkozott (P), ahol a szövetség Istene a nyilvános tiszteletet fogadta, látni engedte az arcát és segítséget adott. De továbbra is megmaradtak az országban szerte található kultikus helyek; ezekben azonban kisebb v. nagyobb mértékben csakhamar helyet kaptak a kánaáni szokások, ha ugyan nem voltak teljesen pogányok (→ magaslati kultusz), ahogy a próf.-k éles hangú bírálata alapján feltehető. A Jahvéhoz hű királyok, mint Hiszkija (2Kir 18,4; 2Krón 31,1; 32,12) és Jozija (2Kir 23; 2Krón 34; vö. MTörv 12,2–14) erős kézzel küzdöttek ellenük. – Minthogy az áldozatbemutatás a jeruzsálemi szentélyhez kapcsolódott, és a pogány terület tisztátalannak számított (Iz 52,11; Ám 7,17), a fogságban nem volt lehetséges (Ezd 8,17 nem bizonyíték arra, hogy Babilóniában kultikus helyük volt Izr. fiainak), csak visszatérésük után folytatódhatott a hivatalos ~. A templomi istentiszteletet a Krón tanúsága szerint ünnepélyes keretek közt tartották; a kései időből Sir 50,5–21 költői leírást ad róla. 1Mak 4,47–59 az újonnan bevezetett → templomszentelési ünnep leírását nyújtja. Imádság, ének és tanítás minden bizonnyal már előbb is hozzátartozott az áldozathoz, most azonban már annyira fontos, hogy a → zsinagógákban áldozat nélkül is tartanak istentiszteletet. Az áldozat értékének viszonylagossága egyre határozottabban megfogalmazódik (Zsolt 40,7 kk.; 50,8–23; 51,18 kk.), különösen a hellén időszakban, a szórványban (Philo). Az ima, a böjt és az alamizsna teljes mértékben pótolja az áldozatot. A kumráni közösség, bár egyébként szigorú szertartási rendje volt, csak „az ajkak áldozatát” mutatta be, és ezenkívül csupán erkölcsi áldozatot ismert (1QS IX,4; X,6.14). Ez a fejlődés teszi érthetővé, hogy Jeruzsálem pusztulása után a rabbinista zsidóság ki tudta heverni az annyira központi szerepet betöltő ősz-i áldozati ~ elvesztését. A Tóra helyettesítette az oltárt, a mindenütt és mindig jelen lévő → sekina pedig a Templomot. – III. Az ÚSz-ben Jézus nem utasította el az öröklött ~t, sőt a Templomba maga is felzarándokolt. Ugyanakkor fölötté állt a rituális törv.-eknek, és szembe is helyezkedett velük, ha pusztá formasággá váltak (→ judaizmus). A szeretet parancsát fölébe helyezte a szombatra és az áldozatra vonatkozó szabályoknak és szokásoknak (Mt 5,23 kk.; 12,7; Mk 7,1–13; 12,33). Előre megmondta, hogy a Templom elpusztul és azzal a ~ is megszűnik (13,2). Jn 4,23 kk. (lélekben is igazságban imádni): Jézus nemcsak szembefordul a törv.-telen samariai és a külsőségessé vált zsidó ~szal hanem a Templomtól és annak szertartási rendjétől függetlennek látja a ~t („igazi imádói lélekben és igazságban imádják az Atyát”). Az ősegyh.-ban az ősz-i templomi előírásoktól való elszakadás már Jeruzsálemben végbement István diákonus körében (ApCsel 6,13 kk.; 7,48 kk.), majd a pogánykeresztény közösségekben is csakhamar bekövetkezett (pl. 17,24). Kereszthalálával Jézus az ősz-i áldozatot teljessé, tökéletessé tette. Az új szövetségnek az Ő feláldozott teste és vére a záloga. Mint Isten Báránya Jézus a végleges húsvéti bárány, a tökéletes áldozat; de Jézus nemcsak áldozati ajándék, hanem egyszersemind áldozatot bemutató pap is (Ef 5,2; Zsid 8,2; 9,28; 10,12.14). A Zsid elsősorban az Ő főpapságát mutatja be, azt fejtegeti. Jézus főpapi tisztét → közvetítőként gyakorolja (8,6; 9,15; 12,24) egy mennyei liturgiában, amelyben egyszerre folyik Isten imádó tisztelete és az embereket üdvözítő megszentelés (Róm 8,34; Zsid 2,17 kk.; 7,25; 9,24; 1Jn 2,1 kk.). A Jel képei szerint

létezik egy mennyei Templom (11,19; 14,15; 15,5.8) illatáldozat bemutatására szolgáló oltárral (8,3 kk.); Isten trónján áll a feláldozott Bárány, s mint Isten, ő is fogadja hívei hódolatát (5,6–14; 7,10; 14,1.4); a Bárány menyasszonya az új Jeruzsálem, amelyben maga Isten és a Bárány a Templom (21,22). A Zsid és a Jel az ÚSz legkésőbbi kv.-ei közé tartoznak. Jézus Lk 22,16.18 szerint is beszélt egy mennyei lakomáról, amelynek az utolsó vacsora az elővételezése a földön. Pál szerint a kereszténynek és a keresztény közösségnek egész léte az Úr áldozatába való bekapcsolódással folyamatos istentisztelet. Ez a „kultusz” tágabb értelemben nemcsak lelki és erkölcsi síkra való átvitele az ósz-i ~nak, mint a próf.-knál, a bölcsességi irodalomban, a kumráni szövegekben és a hellén zsidóság körében, hanem alapjában az egész életnek krisztusivá, lelkivé és eszkatologikussá tétele. Ennek megfelelően az új szövetség létrejöttével új kultikus és szakramentális jelek léptek életbe, mint a keresztség, a gyónás szentsége, a betegek megkenése, a kézzrátétel (az egyh.-i rend szentsége) és mindenekelőtt az Eucharisztia (ApCsel 2,42; 1Kor 10,16; 11,20), valamint egy külön íge- és imádság-istentisztelet. Kialakulására hatással lehetett a zsidó gyakorlat is; a misztériumvallások hatása kevésbé vsz. Kultikus szakkifejezések átvételével is számolhatunk, de ezek sajátos keresztény tartalmat kaptak. Minden ~nak a Krisztus megváltó művébe való bekapcsolódás, a Krisztussal való közösség adja meg az értékét. Végső fokon a keresztény ~ nem annyira cselekvő szolgálata Istennek, mint inkább hálás elfogadása üdvösséget szerző ajándékainak, a szentségben és a tanításban (B. Reicke). A keresztény ~ elsősorban a jelenlevő Krisztusnak (Mt 18,20) és Lelkének (Pneuma) a műve (Jn 20,22–23; ApCsel 8,15–17; Ef 5,25–27; Fil 2,13; Zsid 9,14; 13,15; 1Pét 2,4 kk.). Következésképpen a közösségben a tisztségviselő és az előljáró nem sáfára a liturgiának, így nem is egyenrangú utóda az ósz-i papoknak, hanem csak „Krisztus szolgálója és Isten titkainak gondnoka” (1Kor 4,1; vö. Róm 15,16–19). Mégis, túlságosan egyoldalú volna, ha az ap.-októl, Isten munkatársaitól (1Kor 3,9; 1Tesz 3,2) minden közvetítő-papi szolgálatot el akarnánk vitatni. Az bizonyos, hogy a megdicsőült Úr (Küriosz) bennük és fölöttük az egy igaz papja (Zsid 8,2) a kereszten valóságos, most transzcendens ~nak, amelynek részese a földi zarándokútját járó Egyh., amely a teljességet majd csak az idők végén éri el.

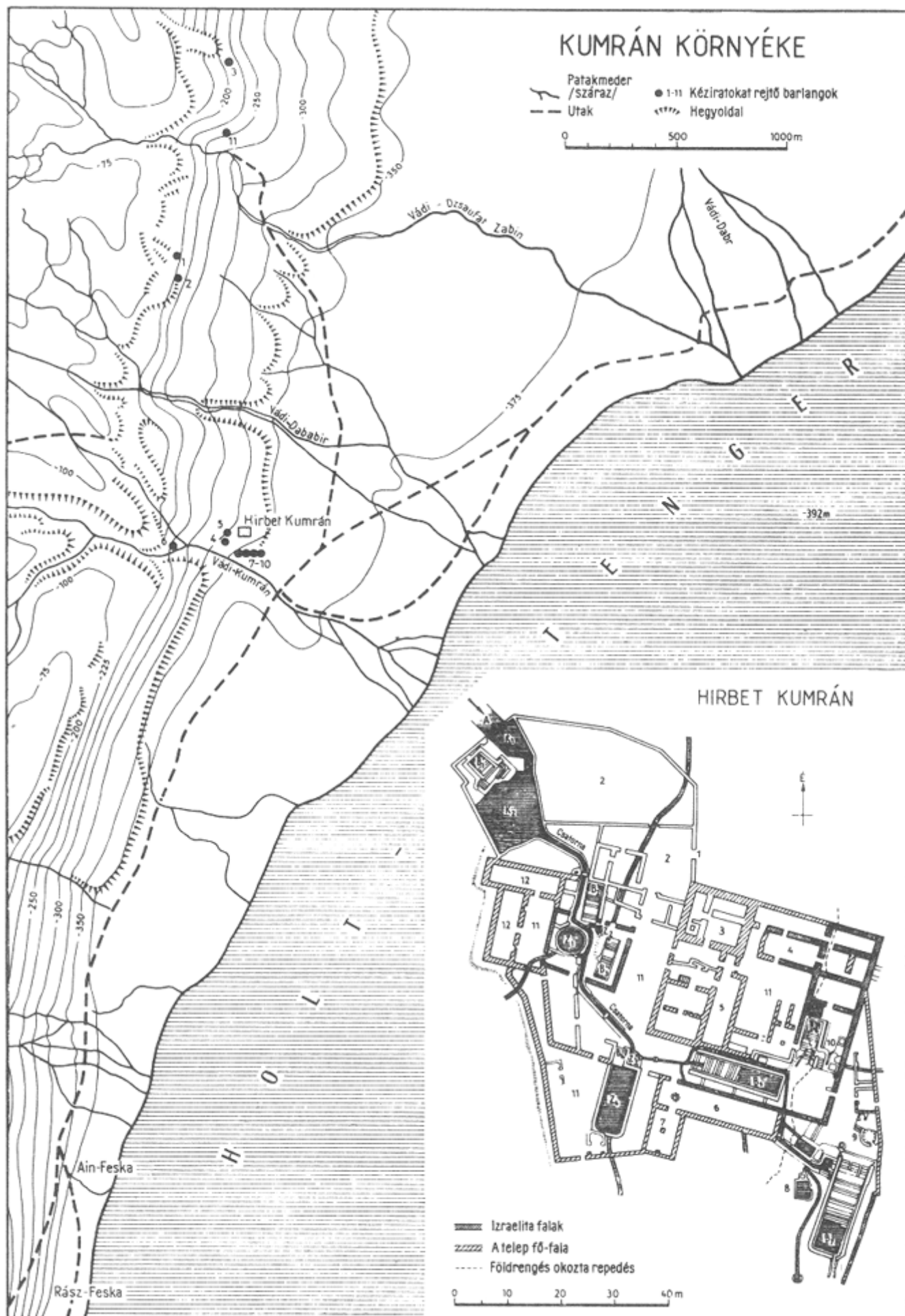
Kumrán, Qumran: 1947 tavaszán az egyik pásztor Júdea pusztájának K-i felében En-Feskától 3 km-re É-ra a Holt-tenger partján véletlenül rábukkant a csakhamar híressé vált kumráni tekercsek (v. kéziratok) közül az elsőkre. Nem sokkal később további tekercsek kerültek felszínre a 18 km-re távolabb, DNy-ra fekvő Vadi Murabba-atból, majd Hirbet Mirdből. Ezeket a tekercseket először ismeretlen eredetűnek mondták, de ma már tudjuk, hogy beduinok csempészték ki szövegeket Izr.-ból. 1960 és 1961: egy izr.-i expedíció is talált először nem messze En-Geditől, Nahal Heberben, azután → Maszada erődjében (1963-tól) dokumentumokat, ezért helyesebb Júdea pusztájából való kéziratokról beszélni. A lelet (a kéziratok részint bibliai, részint egyéb profán szövegeket tartalmaznak) értékét a tudományos világban elsőként J. C. Trever, W. F. Albright és E. Sukenik ismerte el (1947–1948). Azóta a megbízott és megbízatással nem rendelkező kutatók az egész pusztát átvizsgálták, és ennek során újabb kéziratokat (többnyire töredékeket) fedeztek fel, de a beduinok is kínáltak megvételre további kéziratokat. 1962: Jerikó legrégibb részétől 14 km-re É-ra, a Jordántól 12 km-re K-re egy barlangban a beduinok → Szamariából eredő papiruszokat találtak; ezek a Kr. e. 4. sz.-i papiruszok jogi és hivatali jellegűek. – Régészeti vizsgálatra először 1952–56: került sor Hirbet Kumrán területén. Az ásások során felszínre kerültek különféle épületek maradványai, amelyek valamikor a ~i szekta otthonául v. központjául szolgálhattak. Magát a szektát a legtöbb kutató az → esszénusok körébe utalja. A temetői leletek alapján arra lehet következtetni, hogy először a Kr. e. 8. és 7. sz.-ban lakták a helyet. Csaknem teljesen biztosra vehető, hogy a Józs 15,62 említette sóvárossal azonos. A ~i emberek, akik olyan zsidó csoportot alkottak, amely a hivatalos zsidóságtól elkülönülve élt, sőt szemben állt vele, a főépületen kívül a környező barlangokat is lakták, ahogy később a keresztény szerzetesek is,

sőt sátrakban is éltek. 1958: az En-Feska melletti település maradványait is átvizsgálták. Az izr.-i expedíció bibliai és profán szövegeket talált, egyebek közt a 2. zsidó felkelés idejéből (132–135) Bar Kohba levelei is felszínre kerültek. Az En-Feska-forrás mellett egy gazdasági épület maradványait is feltárták, amely a ~i közösségé lehetett. – A kéziratleletek: – 1. Bibliai kéziratok. Legfontosabb a csaknem teljes Izajás-tekercs (1947: megtalálták; 1950: közzétették); egy másik, töredékes Iz-t is kiadtak (1954). Ezután következnek a Hab 1–2-höz írt magyarázatok (megjelent: 1950) tartalmazta bibliai szövegrészek. A 4. sz. barlangban a héb. ÓSz-nek minden kv.-éből kerültek elő töredékek, Eszt kivételével. A 7. sz. barlang leletei Tób és Sir töredékei, és talán Jeremiás levelének töredékei (= Bár 6; Vg). A 11. sz. barlangban egy zsoltártekercs jelentős részeire bukkantak; 1967-ig ez a 2. legnagyobb felfedezett ~i bibliai szöveglelet (egy csaknem 4 m hosszú tekercs és 4 töredék: A–D, amelyhez később még egy 5. töredék is felszínre került). Egy másik zsoltártekercsből Maszadában találtak egy részt (Zsolt 81–85). A 2., 3., 5., 6., 7. és 8. sz. barlangból további kisebb töredékek kerültek elő, a 9. és 10. sz. barlangban nem találtak bibliai kéziratot. A törv. (különösen a MTörv), Iz és a Zsolt lehetnek a szekta tagjai által leginkább kedvelt bibliai kv.-ek. Maszadában még a Sir egy kéziratát is megtalálták. – A bibliai kéziratok korának megállapítása roppant fontos; a ~i kéziratok vonatkozásában még nem alakult ki teljesen egységes vélemény, de nagyon vsz., hogy a legtöbb kézirat a Kr. e. 2 utolsó évsz.-ból v. a Kr. u. sz.-ból származik. A kéziratok keletkezésének idejét paleográfaiilag próbálták meghatározni, de J. C. Trever nyomán S. A. Birnbaum egyéb vizsgálatokat is folytatott; utána hasonló eredményeket ért el N. Avigad és főleg F. M. Cross is. A paleográfai vizsgálatok eredményeit bizonyos határokon belül már elfogadhatóknak tekinthetjük; egészében véve a régészeti feltárások és a radiokarbon-módszerrel végzett vizsgálatok eredményeivel is egybevág. Aligha vitatható, hogy a 11 barlangból előkerült bibliai kéziratok kapcsolatba hozhatók a ~i zsidó településsel, tehát a településnek a zsidó–róm. háborúban történt elpusztulása, azaz kb. Kr. u. 68 előtt kellett keletkezniük. A radiokarbon-módszerű vizsgálat annak a vászonnak a korát, amelybe az 1. sz. barlangban talált egyik kézirat be volt burkolva, Kr. e. 167 és Kr. u. 233 közt mutatta. Mindebből az következik, hogy a ~i barlangokból előkerült kéziratok kb. Kr. u. 68-nál nem későbbiek, és hogy v. ebben az évben, v. még előbb helyezték őket a barlangokban biztonságba. Némelyek a Kr. e. 1. v. 2. sz.-ból is származhatnak közülük, sőt vannak, amelyek még régebbiek (talán a Kr. e. 3. v. 4. sz.-ból valók). – A ~i kéziratok révén olyan bibliai szöveg birtokába kerültünk, amelynek másolatai 1 évsz.-dal régebbiek az eddig ismert legrégebbi héb. Kódexnél (→ bibliai kéziratok). Egészében véve azonban nem jobb a szövegük a maszoréta szövegnél. Némelyek nagyon hasonlítanak közülük a maszoréta szöveghez, s emiatt voltak kutatók, akik először vonakodtak elismerni értékük nagyságát. Az új kéziratokból az mindenképpen kiviláglik, hogy az ÓSz maszoréta szövege sokkal régebbi, mint eddig gondolni lehetett. Más kéziratok (pl. a nagy Izajás-tekercs, a Kr. e. 2. sz.-ból?) egyértelműen népszerű szöveget képviselnek, amely bizonyos tekintetben jobb a maszoréta szövegnél, sok szempontból azonban rosszabb. A helyesírás is különböző a szövegekben, a héb. nyelv tört.-ének vizsgálatához azonban fontos fogódzókat nyújt. Ezen túlmenően néhány töredék szövege arra enged következtetni, hogy a LXX fordítói legalábbis e szövegrészek esetében, bár a fordításkor szabadon, sőt olykor önkényesen jártak el, mégis héb. előzményre támaszkodtak. A ~i iratokból úgy látszik, hogy az ÓSz héb. szövege Kr. u. 68-ra még nem szilárdult meg; Kr. u. 132–135: volt egy egységes szöveg, amely egészében véve olyan lehetett mint a maszoréta szöveg. A ~i iratokban már ezt találjuk, de még nem az egyetlen szöveg volt. Végül gör. szövegeket is találtak, így a 12 próf.-ból jelentős töredékeket. Ezek nagyon fontosak a LXX tört.-e szempontjából. Rendkívül jelentősek a 11. sz. barlangból előkerült arám Jób-targum maradványai; a kézirat a Kr. u. 1. sz.-ból való, a szöveg minden bizonnyal nem későbbi mint kb. Kr. e. 100. Egy kis töredéket a 4. sz. barlangban is találtak. – 2. A profán kéziratok több csoportra oszlanak, és minden

valószínűség szerint ugyanabból a korból valók, mint a bibliai szövegek, de természetesen a kéziratok és a bennük található szövegek kora között különbséget kell tenni. – a) Kommentárok. A ~i szektában jelentős kommentárirodalommal kell számolni (F. M. Cross szerint csak magánjellegűek voltak, és nem képviseltek hivatalos magyarázatokat a Szentíráshoz). Csak egy kommentár maradt nagyrészt fenn, mások csupán töredékesen ismeretesek. Az exegézis sajátos, eltér a korábban ismert Midrás-típustól. A szekta tagjai, ill. szellemi vezetői szívesen vonatkoztatták a sugalmazott szerzők szavait saját magukra v. korukra, amelyről azt tették fel, hogy a végső idő, ha a szörnyű vég még hátra van is. Írásmagyarázataikat maguk nem Midrásnak nevezték, hanem pesernek, amin feltehetően valami addig titkos v. érthetetlen dolog feltárását, megmagyarázását értették. – A Habakuk-kommentár a Hab 1–2 magyarázatát tartalmazza (közreadták: 1950). Tartalma nagyon sok fogódzót nyújt, mert sok utalást foglal magában arra a korra vonatkozóan, amelyben a szerző élt. A káldeusok kittim néven jelennek meg benne. Világos, hogy némely ~i szövegben a Szeleukidákra (másutt a Ptolemaioszokra is) vonatkozik, de a Habakuk-kommentárban a róm.-akat is jelölheti, mint Dán 11,30-ban. Némelyik magyarázó azonban a Szeleukidákat érti rajta, mások viszont további bizonyítékokra várva egyelőre tartózkodó álláspontot foglalnak el. A kommentárban ismételt szó esik a gonosz papról, a hazugság emberéről és az igazság tanítójáról. Az első 2 elnevezést némely szerző ugyanazon személyre vonatkoztatja, mások 2 különböző személyt tételeznek fel, akik közül legalábbis az egyik azonosítható szerintük az egyik Hasmoneussal (bár más azonosítást is javasolnak). Az igazság tanítója a nagy próf. (jóllehet sehol nem említik konkrétan próf.-ként) v. a ~iak alapítója. Ezt a 2 v. 3 személyt a szerző ismeri, csak nem nevezi őket meg név szerint; amit hirdettek, az nagyjából már a múlté. – Más kommentárokból csak töredékek maradtak fenn, többnyire egész kicsik (Oz, Mik, Zsolt, Iz), de esetleg nagyobb is (→ Náhum könyve). Az egyik, A. van der Woude által kiadott töredék, amelyet a 11. sz. barlangban találtak, különféle bibliai szövegek peser jellegű magyarázataiból áll; Melkizedek neve ismételt előfordul bennük. A Zsid magyarázathoz különösen jól hasznosítható peser jellegű kommentárt a damaszkuszi szövegek és a 4Q Testimonia is tartalmaznak. Ezek a töredékek tanúsítják, hogy a Habakuk-kommentár nem állt magában; ellenkezőleg: ez a fajta magyarázat a ~i szektában szokásos volt. A Mikeás-kommentárban szintúgy szerepel az igazság tanítója mint a Habakuk-kommentárban. – b) Szabályok. A szabályok közül az ún. közösségi szabályok a legfontosabbak (1951: Manual of Discipline címen adták ki). A szöveg 11 hasábjában egészében megmaradt, csak kevésbé rongálódott meg. A közösség tagjainak ad tanítást: miként élhetnek egészen szigorúan Mózes törv.-éhez igazodva úgy, ahogy azt a szekta vezetői v. alapítója értelmezték. Külön részt képvisel a 2 lélekről és a 2 útról szóló tanítás, amely nyilvánvaló iráni hatást mutat; részben és más formában a korai keresztény írások (pl. Didakhē) is tartalmazzák ezeket a gondolatokat. Jóllehet a világosság és a sötétség, a jó és a rossz szellemek szemben állnak egymással, és szüntelen harcolnak, a kettősség (dualizmus) nem abszolút, alá van rendelve a zsidó monoteizmusnak: mindent Isten teremtet és végül Isten fog ítélni mindenk fölé. A bűnök és büntetésük listája, majd ezt követően egy himnusz zárja a kv.-et. – A közösség szabályzatának kéziratához hozzá volt varrva egy 2 hasábjából álló irat. Míg az előző szabályzatban csak egymással teljes vagyonközösségben élő férfiak a szekta tagjai, itt nőkről, gyermekekről van szó. Minden bizonnyal az eljövendő üdvösség idejének írták a szabályzatot, és egyebek közt annak lehetősége is szóba kerül benne, hogy a Messiás jelen van az étkezéskor. – A → Damaszkuszi irat. Bár S. Schechter Kairóban talált rá (1896–97), és két 10–12. sz.-i kézirat alapján ő is adta ki (1910), a Damaszkuszi irat mégis a ~i irodalom része. Ezt az is tanúsítja, hogy a ~i barlangokban is találtak különféle példányokból töredékeket. A Damaszkuszi irat is szabályzat, de más időszakból való, mint a közösség szabályzata. Az új szövetségről, valamint az igazság tanítójáról stb. szól Damaszkusz földjén. Némelyek szerint az irat szövege már Kr. u. 800 k. felszínre került ~ vidékén, és a karaiták révén került

Kairóba. – A háborús szabályzat, amelyet E. L. Sukenik először „A világosság fiaink harca a sötétség fiai ellen” címmel látott el, azt a harcot próbálja ecsetelni, amelyet a világosság fiai, vagyis a szekta tagjai fognak a végső időben folytatni az egész világ ellen. Az erősen kiszínezett harcban nagy szerep jut a papoknak. A szöveg állítólagos himnuszokat is tartalmaz, amelyeket majd a győzelem kivívása után fognak énekelni. – c) Zsoltárok. A ~i közösség tagjai a kánoniakon kívül más zsoltárokat is ismertek, sőt saját zsoltáraik is voltak; nem lehetetlen, hogy közülük többnek az igazság tanítója volt a szerzője. Hálaénekek v. hodajot. Azokhoz a kéziratokhoz, amelyek Sukenik birtokába kerültek (1947) hozzátartozik egy kereken 40 zsoltárt tartalmazó gyűjtemény (közreadva: 1954); ezekből 20 erősen töredékes. E zsoltárok éneje ismételtén egy üldözőbe vett igaz (többek szerint az igazság tanítója), aki kisajátítja Jer, Jób, Iz és az ŐSz más kv.-einek szavait. Bűnös (Isten szolgájától eltérően: Iz 53), de a Szentlélek tölti el, aki kinyilatkoztatta neki Isten titkait és tudatában van, milyen jelentős a szerepe a közösségben. – A többi (nem kánoni) zsoltárból többnyire csak töredékeket találtak. A 11. sz. barlangból előkerült nagy zsoltártekercs 7, részben v. egészben megőrződött apokrif zsoltárt tartalmaz; közülük 3 már ismeretes volt szír fordításban, egy pedig a Sír révén; egy további zsoltár az ún. 151. zsoltár. Ezeken és egy Siont dicsőítő himnuszon kívül még egy prózai beszámoló is előkerült Dávid zsoltárszerzői működéséről, amely szerint Dávid 4050 énekot szerzett. Végül még más apokrif zsoltárokból is voltak töredékek a 11. sz. barlangban. – d) Több régóta ismert apokrif iratból (Jub, Hén, Test XII) szintén kerültek felszínre töredékek ~ban. – e) Néhány más, részint apokaliptikus „apokrif” irat maradványait is megtalálták. Közülük különösen egy a mennyei Jeruzsálemről szóló (vö. Ez 40) arám apokaliptikus írás érdemel figyelmet. Egészen sajátos az egyik Midrás jellegű elbeszélő írás az 1. sz. barlangból; Genesis Apocryphon (először → Lámech-tekercsnek gondolták). Ehhez járult még egy héb. nyelvű, részletes de töredékes halacha-irat a 11. sz. barlangból. – f) Phülakteriákat (→ imaszíjak) éppen v. töredékesen több barlangban találtak; a → sema v. tartalmazza a Tízparancsolatot, v. nem. – g) Levelek és → osztrakonok is kerültek felszínre. Köztük az ismert szabadsághóستól, Simon ben Kozebától való levelek is. – h) Szerződések, egyebek közt házassági és családi szerződések. – i) Gör. bibliai és egyéb szövegek, zömükben csak töredékesen. – j) Szír–palesztinai szövegek. – k) Egy ritka réztekercs (2 részben) teleírva, amely Ammanban a Jordániai Nemzeti Múzeum birtokában van. – A ~i lelet révén váratlanul új megvilágításba került az ósz-i kor végén, az úsz-i idő elején élt nem hivatalos, ill. nem ortodox palesztinai zsidóság. A ~iakat a legtöbb kutató kapcsolatba hozza, sőt azonosítja az esszénusokkal. Vsz., hogy a ~ban feltárt közösségi épületek annak a szektának alkották a központját, amelyről Plinius tudósít. Annyi kétségtelen, hogy az épületek közösséghez tartoztak, a Kr. e. 2. sz. közepén v. végén emelték, Kr. u. 68 k. pedig végleg lerombolták őket. Már a királyság vége felé éltek ~ban izr. telepések, később pedig egy időre a róm.-ak és az arabok vették birtokukba a romokat. Így tehát azt az időt illetően, ameddig a szekta a Holt-tenger mellett élt, meglehetősen biztos fogódzóink vannak. Az, hogy a ~i közösség tagjai legalábbis nagyon hasonlóak voltak az esszénusokhoz, nem is lehet vitatni. A szekta mindvégig tisztán zsidó volt, de nem tudni milyen csatornákon át érte iráni, püthagoreus és egyéb hatás is. Az őskereszténységgel is mutat a közösség bizonyos párhuzamokat, de nem szabad a dolgot eltúlozni (mint különösen A. Dupont-Sommer és A. P. Davies tette). A közösséget mintegy a kereszténység előzményének tekinteni több szempontból sem jogos: a közösség tagjainak aprólékosan meg kellett tartaniuk a törv.-t, az egyetemes emberszeretetet és az isteni alapítót nem ismerték (a közösség eredete is, alapítója is ismeretlen és az igazság tanítójának eddig nem bukkant fel a ~i iratokban a neve; ezzel össze kell vetni Jézus Krisztus személyét és nevét) stb. A közösség jellegzetesen szekta; csak a tagjai tartoznak az Isten tetszését élvező izr.-k sorába; mindenki más, akár zsidó, akár pogány a sötétség fia, akit gyűlölni kell, azaz (gonosz tettei miatt) meg kell vetni (Közösségi szabályzat 1,10), és Isten is el fogja majd az ítéletkor pusztítani. A közösség nem a saját külön

hite miatt számít szektának (akkor nem volna zsidó), hanem vallásgyakorlásának módja miatt: saját vallási naptára volt (az év $52 \times 7 = 364$ napból állt, tehát az ünnepek mindig ugyanarra a hétköznapra estek), és a törv. némely előírását, kiváltképpen a levita tisztaságot másképpen értelmezték. – Külön figyelmet érdemel, hogy a közösség irodalmi (sőt stilisztikai) vonatkozásban vonzódott Dán-hez és bizonyos apokrif iratokhoz (pl. Jub); hogy hittek a boldog halhatatlanságban az angyalok körében (ez biztosra vehető, bár nem fogadja el minden kutató); hogy a tagok vagyonszövetségben éltek. Ezen túlmenően hivatkozni lehet a szekta szervezettségére, a bűnbánati előírásokra, a közös étkezésekre, a sok mosakodásra a rituális tisztaság megőrzése v. visszaszerzése érdekében és a minden tisztátalantól való szigorú elkülönülésre. A házasság egyértelmű elvetése nem igazolható a közzétett szövegekből, de mégis, a Községi szabályzat mintha implicite a cölibátust tartaná normálisnak (a közösség magja számára?). Az ÚSz kutatói számára a szövegek lehetővé teszik, hogy jobban megismerjék azt a környező világot, amelyben a kereszténység kialakult, sőt az ÚSz némely helyének jobb értelmezéséhez is nyújtanak fogódzókat. Azokon a helyeken, ahol az őskereszténység esetében korábban hellén hatással számoltak, némelyek most belső zsidó hatást tételeznek fel. A további vizsgálatoktól még újabb eredmények is várhatók.

117. Kumrán és környéke

kunyhó, lombosátor: lombos ágakból, gallyakból készült ernyőszerű tető; elsősorban a nap heve ellen szolgált védelmül (Józs 4,5), de aratáskor és szüretkor átmenetileg laktak is benne (pl. 1Kir 20,12,16; Iz 4,6; Zsolt 27,5); a csőszök és a pásztorok szintén ~t csináltak maguknak, hogy legyen hova behúzódniuk (Iz 1,8; Jób 27,18; vö. Ter 33,17). – Jób 27,18: annak képe, ami nem maradandó, amire pusztulás vár; vö. Ám 9,11: „felállítom Dávid roskadozó sátrát”. Ebben az értelemben a ~ az ember lakóhelyére (Zsolt 31,21; 76,3; Siral 2,6), sőt Isten hajlékára (2Sám 22,12; Jób 36,29) utal. → sátor, → sátoros ünnep.

Kus: → Etiópia.

Kusán-Risataim (héb. 'kétszeresen gonosz mór' szándékosan elferdített név; hasonló: Jer 50,21: 'kétszeresen lázongó ország'): A maszoréta szöveg szerint Aram-Naharaim királya volt (az Eufrátesz középső folyásánál). Izr.-t 8 évig hatalma alatt tartotta, de Otniel legyőzte (Bír 3,8–10). J. W. Jach, H. Hänsler és A. Allgeier azt hitte, hogy azonosítható Mitanni királyával, Tusrattával, aki III. Amenhotep (ur. Kr. e. 1402–1364) kortársa volt. J. de Koning az amarnai levelekben szereplő Azirunak tartja v. valakinek az ő dinasztiájából; ezt az Azirut az amarnai levelek Nahrina földjével kapcsolatban említik, amely vsz. Naharaimmal azonos. Burney a kasszita Kassa-Risat névre hivatkozik. Mivel Habakuk próféta Kusánt (Hab 3,7) midianita törzs neveként szerepelteti, E. Täubler úgy véli, hogy a hagyományban egy eredetileg midianita fejedelem változott kasszitára (ugyanígy W. F. Albright is). De hogy Izr. egy bírása D-ről lépett fel (Otniel Júdából származott), azt egyszerűbb megmagyarázni, ha ~ Kánaántól D-re v. DK-re eső területről érkezett. Minthogy a maszoréta szövegben Arám és Edom ismételen felcserélődik, másfelől pedig a Bír 3,10 nem tartalmazza a Naharaim nevet, a szerzők arra az álláspontra helyezkedtek, hogy Edom egyik királyáról lehet szó. A. Klostermann konkrétan Husámra gondol (Ter 36,34), A. Malamat viszont szír származásúnak tartja ~ot és a zsarnok Irszuval azonosítja, aki a Kr. e. 13. sz. végén Egyiptom királya lett.

kút (héb. beér): Vize a → ciszternaétól eltérően rendszerint a talajvízből fakadt, de volt olyan is, amelyet → forrás táplált. Így érthető, hogy a héb.-ben a 2 kifejezést (beér és ajin) olykor különbségtétel nélkül használták (Ter 24); a forrásból táplálkozó ~ak, helyesebben: 'élő vizű ~ak' (26,19; Én 4,15; vö. Jn 4,11 kk.). A ~ak a vízben szegény Palesztinában roppant fontosak, kivált a nomádoknak; így érthető, hogy ~ásáskor munkadalt énekeltek (kútének; → ének), amiben a törzsek vezetői is részt vettek (Szám 21,17 kk.); hogy a pásztorok közt vita támadt azon, hogy kié a (Ter 21,25; 26,18–22), és hogy sok olyan helységnév keletkezett, amely '~' értelmű, v. amelynek előtagja '~' jelentésű: Beer, Beer-Elim, Beer-Lachaj-Roi, Beerseba, Beerot, Beerot-Bne-Jaakan; a Biblián kívül → Bejrút. A ~ak kb. 20 m mélyek lehettek (→ Jákob kútja 32 m mély); nyílásukat kölappal fedték be (29,2 kk.; Én 4,12: lepecsételt forrás). Ter 24,16–20; 29,10 kk.; Kiv 2,16 kk.; 1Sám 9,11: lányok jártak vízért a ~ra. Képes értelemben a ~ a kedves (Én 4,12–15), a feleség (Péld 5,15) jelképe; a szűk ~ az idegen asszony (23,27). Iz 36,16: a saját ~ vizét inni a békét és bőséget jelenti; vö. Jer 6,7: „Amint a kút frissen tartja vizét, úgy tartja ő (= a város) is frissen a gonoszságát.”

Kuta: babilóniai város Bábeltől 25 km-re ÉK-re; → Nergal isten kultuszának központja. Ma Tell Ibrahim. Babilónia tört.-ében nem játszott jelentős szerepet, de azon kevés babilóniai városok egyike, amelyeket az ÓSz említ. Amikor II. Szárgon (ur. Kr. e. 722–705) Palesztina É-i részéből a lakosságot Babilóniába hurcolta, Szamariát egyebek közt ~ lakosaival népesítette be (2Kir 17,24), akik ott is hűségesek maradtak szokásaikhoz, továbbra is Nergalt tisztelték (17,30). A későbbi zsidóság ezért a kutaiakon v. kutimokon a → szamaritánusokat értette.

kutya: A ~t, ha nem vadász- v. pásztor~ volt, akkor az ókori K-en nem sokra becsülték; a 'kutya' szitokszóul szolgált (1Sám 17,43; 2Sám 3,8; 9,8; 16,9; 2Kir 8,13; Iz 56,10 kk., arabul is), v. megalázkodás kifejezésére (1Sám 24,15: a bolhával együtt; Préd 9,4). Tisztátalan állat, így lehet neki tisztátalan húst adni (Kiv 22,30). Hogy a ~ mennyire megvetett volt, az abban is megnyilvánult, hogy a prostituált férfiakat ~ számba vették (MTörv 23,19; Jel 22,15; → hierodulák), továbbá az olyan helyek is tanúsítják, mint a Péld 26,11 („amint a kutya visszatér ahhoz, amit kihányt, így hajtja a bolond is egyre badarságát”; idézi 2Pét 2,22). A ~k legtöbbször gazdátlanok, kóborolnak (Zsolt 22,17.21; 59,7.15; Jer 15,3), hullát marcangolnak szét (pl. Zsolt 68,24) és veszélyesek (Péld 26,17; Sir 13,18; vö. Kiv 11,17). – Az ÚSz-ben a méltatlan személy ~ (Mt 7,6: „Ne adjátok a szent dolgokat a kutyáknak”). Az új itt az, hogy Jézus nem a pogányokat zárta ki az üdvösségből, ahogy a zsidók akarták, hanem a méltatlanokat, akár pogányok voltak, akár nem. Ebben az értelemben nevezi Pál a → judaistákat ~nak (Fil 3,2; vö. Jel 22,15). Lázár nyomorúsága annál súlyosabb és szánalmat keltőbb, hogy ~k nyaldossák sebeit s ezt is el kell tűrnie (Lk 16,21). Mt 15,26 („Nem helyes elvenni a gyerekektől a kenyeret s odadobni a kiskutyáknak”): nem jelenti a pogányok diszkriminálását, mintha a zsidók volnának a gyerekek, a pogányok pedig a ~k; Jézus csupán a gyerekek jogait hasonlítja össze a ~kéval. Minthogy a zsidók az üdvösség rendjében kiváltságos helyzetben voltak, azért elsősorban nekik szólt az ev. (vö. Róm 1,16; 2,9 kk.); mások csak utánuk kerülnek sorra, ahogy a gyerekek is előbb kapnak enni, mint a ~k.

Kuza: Heródes intézője. Talán azonos azzal a királyi tisztviselővel, akinek fiát Jézus Kafarnaumban meggyógyította (Jn 4,43–54; → Manaén). – Felesége, Johanna egyike volt azoknak az asszonyoknak, akik „vagyonukból gondoskodtak” Jézusról (Lk 8,3).

küldetés: A Biblia szerint Isten működésének folyamatában az egyik alapvető mozzanat. Az ÓSz-ben és az ÚSz-ben Isten gyakran küld → angyalt üzenettel v. eszközül. Különösen Jézus és Keresztelő János gyermeksege tört.-ében tölt be az angyal Isten küldötteként fontos szerepet (vö. Mt 1,18–22; 2,13–16–19.19–22; Lk 1,19.26), de angyalt küld Isten szorongatott helyzetben levő Egyh.-a megsegítésére is (vö. ApCsel 8,26; 10,1–8; 12,11). Patmosz szigetén angyala által mutat meg Isten a látnoknak „mindent, aminek csakhamar be kell következnie” (Jel 1,1; vö. 5,6; 22,6.16). Végül: a világ végén angyalai segítségével gyűjti össze Isten a kiválasztottakat (Mk 13,27). – Istennek különleges küldöttei az olyan kiemelkedően nagy emberek, mint amilyen Ábrahám (vö. Ter 12,1–9), Mózes (Kiv 2–5; ApCsel 7,33 kk.), a próf.-k (vö. Iz 6,8; 48,16; 61,1; Mt 23,37; Lk 4,26) és Keresztelő János (Mk 1,2; vö. Kiv 23,20; Mal 3,1; Mt 11,10; Lk 7,27; Jn 1,6.33; 3,28. A bibliai ~ fogalma a csúcspontját Jézus Krisztus elküldésében éri el; különösen Jánosnál domborodik ki a ~ gondolata: Jézus az Atya küldötte (vö. 4,34; 5,24.36 kk.; 6,29.44.57; 7,18.28 kk., 33; 8,16.29.42; 10,36; 11,42; 12,44; 13,20; 15,21; 17,3.8.18); mint küldött Jézus mindenekelőtt Istent és az ő igazságát nyilatkoztatja ki (5,24; 7,16; 8,26; 12,49; 14,24); ~ének értelme, célja a világ kiszabadítása a halálasztottság állapotából (3,17; vö. 12,47; 1Jn 4,9.10.14). A szinoptikusoknál kevésbé áll a ~ gondolata előtérben, de vö. mégis: Mt 15,24; Mk 9,37; Lk 4,18.43; 10,16, továbbá ApCsel 3,26; 10,36; 28,28. A 3,20 szerint a végső időben elérkező Krisztus elsősorban Izr. üdvözítésére kapott ~t. Pál ap. a krisztológiai ~ gondolatát a hagyományból átvett fordulatokkal fejezi ki (vö. Gal 4,4; Róm 8,3). – Jézus a maga ~ét továbbadta az → apostoloknak és a hithirdetőknek azzal a megbízással, hogy nemcsak Izr. fiainak, hanem minden népnek kell az ev.-ot hirdetniük (Mk 6,7; Mt 10,5.16; Lk 9,2; 10,1; 22,35; Jn 4,38; 17,18; 20,21; vö. még: Mk 11,1; 14,13; Lk 9,52; Mt 28,19: missziós parancs; ApCsel 1,8; 22,21; 26,17; Róm 10,15; 1Kor 1,17; 2Kor 5,20; Ef 6,20). Az ApCsel 8,14; 11,22; 13,3; 15,17.30 szerint az ap.-ok, ill. a keresztény közösségek hithirdetőket küldtek ki; ezzel Lukács evangélista kifejezésre juttatta a világmisszió kapcsolatát az ősforrással (ap.-ok, ősegyh.). Jézus üdvözítő műve mennybemenetele óta az Egyh.-ban folytatódik a Szentlélek (Pneuma,

Paraklétosz) elküldése révén (vö. Jn 14,26; 16,7; Lk 24,49; ApCsel 1,8; 2,1–4,33; 10,19; 13,4; Gal 4,6; 1Pét 1,12). – A ~ gondolata Jézus ajkán gyakran nyelvileg is kifejeződik ebben a fordulatban: „Azért jöttem...”. A ~ azt jelenti, hogy a küldöttet küldője hatalommal ruházza fel, és gyakran a képviselőjével is megbízza (különösen Jn 12,44 kk.; 13,20; 2Kor 5,20). De az is áll, hogy „Nem nagyobb a küldött annál, aki küldte” (Jn 13,16). Az ÚSz-ben a ~ fogalma – különösen Lukács és János evangélistáknál – annak tudatosítására is szolgál, hogy minden egyh.-i tevékenység összefüggésben van az üdvösség forrásával, azaz Istennel, ill. Krisztussal. Így a ~ az Egyh.-on belül a folytonosság gondolatát is támogatja. → igehirdetés.

külön ítélet: → ítélet.

Küriosz: → Úr.

Kürosz: → Cirusz.

kürt: I. Az ÓSz-ben a szarvból készült ~ héb.-ül általában keren; a sófár kos szarvából készített ~öt jelöl. A sófárt még ma is használják a zsinagógákban; 2 hangot ad, de hozzáértéssel ezek variálhatók. Az állatok szarvából készült ~öt – mint az egyéb ~öket is leginkább jeladásra használták. Fémből is készült ~ (harsona, trombita); ennek hosszú, egyenes teste volt és a végén tölcészerűen kiöblösödött. Az ÓSz említ ezüstharsonákat, ill. ezüst ~öket is (pl. Szám 10,2), de valószínűbb, hogy bronzból valók voltak. Állat, főleg kos szarvából való ~öt a zsinagógákban (mozaikokon) és a zsidó katakombákban ábrázoltak. Rómában Titus diadalívén a zsidó háborúban zsákmányolt holmik között ~ (harsona, trombita) is látható. Ahol az ÓSz-ben ~ (harsona, trombita) előfordul, ott nagyobbrészt kultikus szerepet tölt be, bár ritkábban más célra is használták. Józs 6,5: Jerikó ostromakor; 2Kir 11,14; 2Krón 23,13: a király bevonulását jelzi; Oz 5,8: hadba vonulásra szólít fel. A kultuszban ~szó jelezte az ünnep kezdetét, erre gyűltek össze Izr. fiai v. a vezérek (Szám 10,1 kk.). A Templomban a ~ (harsona, trombita) hangszerűl szolgált, és hozzátartozott a Templom felszereléséhez, ill. a kultuszhoz (2Kir 12,13; 1Krón 16,42; 2Krón 5,12). 1Krón 25,5: Dávid és vezérei a templomi énekesek mellé zenészeket rendeltek, köztük kürtösöket, harsonásokat. Jeruzsálemben vitelek a szövetség ládája előtt fűjták a ~öt (harsonát, trombitát) a szertartás részeként (15,24.28; 2Krón 16,6), de szólt a ~ (harsona, trombita) áldozatbemutatáskor (29,28), a Templom felszentelésekor (7,6), a 2. Templom alapkövének letételekor (Ezd 3,10) is. Abból, hogy az ÓSz későbbi kv.-eiben gyakrabban szerepel, arra lehet következtetni, hogy a fogság utáni időben elterjedtebb volt. 2Krón 13,14: itt azt, hogy csata előtt papok fűjták meg a trombitákat, mivel aránylag kései forrásról van szó, egy régi szokásra utalásnak tekinthetjük (vö. Józs 6,5). A próf.-knál az Úr napjának (Jo 2,2), az ítéletnek (Iz 27,13) elérkeztét jelzi a harsona felhangzása. Oz 8,1: itt vészkiáltásban szerepel a trombita. – II. Az ÚSz-ben eszkatologikus, apokaliptikus jelentést hordoz a ~ (harsona, trombita). Jel 8,2–9,11: a 7 harsona megfújása a 7 csapás bekövetkeztét jelzi. Mt 24,31: a világ végén az angyalok harsonaszóval fogják összegyűjteni a választottakat. 1Kor 15,51 kk.; 1Tesz 4,16: a végső harsonaszóra feltámadnak a halottak.

küszöb: A kánaáni kultikus életben az ártó → démonok tanyájának tekintették, ezért tőlük való félelmükben nem léptek rá a ~re (1Sám 5,5; Szof 1,9; → építési áldozat). A jeruzsálemi templomban papok látták el a ~ őrzésének szolgálatát (2Kir 12,10; 22,4; 23,4; 25,18; 1Krón 9,19; Jer 35,4; 52,24; → kapuőrök).

küzdelem: → harc.